

#1 *New York Times* Bestseller

FASCISMUL

UN AVERTISMENT

MADELEINE
ALBRIGHT

biblioteca rao

MADELEINE ALBRIGHT

FASCISMUL

UN AVERTISMENT

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României

ALBRIGHT, MADELEINE

Fascismul : un avertisment / Madeleine Albright. - București : RAO
Distribuție, 2019

Index

ISBN 978-606-006-256-1

I. Woodward, Bill

32

RAO Distribuție

Str. Bărgăului nr. 9-11, sector 1, București, România

www.raobooks.com

www.rao.ro

MADELEINE ALBRIGHT

Fascism:

a warning.

Copyright © 2018 by Madeleine Albright.

Publicat prin înțelegere cu Harper,
un imprint al Harper Collins Publishers
Toate drepturile rezervate

Traducere din limba engleză de Maria Aciobăniței
prin Lingua Connexion

© RAO Distribuție, 2018
pentru versiunea în limba română

2019

ISBN 978-606-006-256-1

Pentru victimele fascismului
Atunci și acum
Și pentru toți cei care luptă cu fascismul
Din alții
Și din ei înșiși

Fiecare epocă își are fascismul ei.

— PRIMO LEVI

CUPRINS

UNU:	DOCTRINA MÂNIEI ȘI A FRICII	11
DOI:	CEL MAI GROZAV SPECTACOL DE PE PĂMÂNT	25
TREI:	„VREM SĂ FIM BARBARI”	39
PATRU:	„ALUNGAȚI-VĂ MILA DIN INIMĂ”	54
CINCI:	VICTORIA CEZARILOR	66
ȘASE:	DECLINUL	76
ȘAPTE:	DICTATURA DEMOCRAȚIEI	90
OPT:	„SUNT MULTE CADAVRE ACOLO”	105
NOUĂ:	O ARTĂ DIFICILĂ	118
ZECE:	PREȘEDINTE PE VIAȚĂ	130
UNSPREZECE:	ERDOGAN MAGNIFICUL	146
DOISPREZECE:	OMUL DE LA KGB	164
TREISPREZECE:	„SUNTEM CEEA CE AM FOST”	179
PAISPREZECE:	„CONDUCĂTORUL VA FI MEREU CU NOI”	200
CINCISPREZECE:	PREȘEDINTELE STATELOR UNITE	218
ȘAISPREZECE:	COȘMARURI	238
ȘAPTESPREZECE:	ÎNTREBĂRILE POTRIVITE	253
	MULȚUMIRI	267
	INDICE	271

UNU

DOCTRINA MÂNIEI ȘI A FRICII

În ziua în care fasciștii au schimbat pentru prima oară cursul vieții mele, de-abia începusem să stăpânesc arta mersului în picioare. Era pe 15 martie 1939. Batalioane de soldați germani au invadat Cehoslovacia mea natală, l-au însoțit pe Adolf Hitler la Castelul din Praga și au împins Europa în pragul încă unui război mondial. După zece zile în care ne-am ascuns, eu și părinții mei am fugit la Londra. Acolo ne-am alăturat altor exilați din toată Europa în sprijinul efortului de război al Aliaților, așteptând cu nerăbdare sfârșitul chinului.

Când, după șase ani cumpliți, naziștii s-au predat, ne-am întors acasă plini de speranță, dornici să construim o viață nouă într-o țară liberă. Tata și-a continuat cariera la Ministerul Afacerilor Externe din Cehoslovacia și, pentru o scurtă perioadă, totul a fost bine. Apoi, în 1948, țara noastră a ajuns să fie controlată de comuniști. Democrația a fost înlăturată și familia a fost din nou obligată la exil. În Ziua Armistițiului, am ajuns în Statele Unite unde, sub ochii ageri ai Statuiei Libertății, am fost primiți ca refugiați. Pentru a ne proteja și pentru ca viața mea, a surorii mele, Kathy, și a fratelui meu, John, să pară cât

mai normală, părinții mei nu ne-au spus ceea ce aveam să aflăm abia două decenii mai târziu: că trei dintre bunicii noștri și numeroși unchi, mătuși și verișori se aflau printre milioanele de evrei care muriseră în ultima fază a fascismului – Holocaustul.

Aveam unsprezece ani când am venit în Statele Unite fără alt scop mai ambițios decât de a deveni o adolescentă americană tipică. Am scăpat de accentul european, am citit teancuri întregi de benzi desenate, mi-am lipit urechea de radioul cu tranzistori și am devenit dependentă de guma de mestecat. Am făcut totul ca să mă integrez, dar nu puteam scăpa de abilitatea de a face diferența între viață și moarte. Când am intrat la liceu, am fondat un club de afaceri internaționale, m-am numit președintă și am stârnit discuții despre orice, de la titoism la conceptul lui Gandhi de *satyagraha* („Forța născută din Adevăr și Iubire”¹).

Părinții mei prețuiau libertățile pe care le-am găsit în țara adoptivă. Tata, care s-a impus repede ca profesor la Universitatea Denver, scria cărți despre pericolele tiraniei și se îngrijora că americanii erau atât de obișnuiți cu libertatea – atât de „liberi, foarte liberi”, scria el –, încât ar fi putut lua democrația drept ceva care există de la sine. După ce am avut și eu familia mea, mama ne suna mereu pe 4 Iulie ca să-i confirm că nepoții ei cântau cântece patriotice și că participaseră la paradă.

Mulți oameni din Statele Unite au tendința de a idealiza anii de după al Doilea Război Mondial – de a-și imagina o perioadă de o inocență azurie, când toți erau de acord că America era grozavă și fiecare familie avea un susținător de nădejde, cele mai moderne electrocasnice, copii care erau peste medie și o perspectivă optimistă asupra vieții. În realitate, Războiul Rece a fost o perioadă de neliniște neîncetată, în care umbra permanentă a fascismului era întunecată

¹ Mohandas K. Gandhi, citat în Surendra Bhana și Bridglal Pachai, eds., *A Documentary History of Indian South Africans*, D. Philip, Cape Town, 1984; citat de asemenea în „Ghandi Explains «Satyagraha»”, South African History Online, www.sahistory.org.za/archive/44-ghandi-explains-satyagraha

de altfel de nori. În anii adolescenței mele, din pricina testelor atomice, elementul radioactiv stronțiu 90 a fost găsit în dinții bebelușilor la un nivel de cincizeci de ori mai mare decât cel normal. Practic, fiecare oraș avea un coordonator al apărării civile care promova construirea adăposturilor în curțile caselor și care trebuiau să fie pline cu conserve de legume, jocuri Monopoly și țigări. Pentru copiii din orașele mari s-au emis plăcuțe de metal ștanțate cu numele lor, pentru a fi identificați în caz că se întâmpla o nenorocire.

Când am crescut, am călcat pe urmele tatei și am devenit profesoară. Printre specializările mele era Europa de Est, unde țările erau considerate niște sateliți care orbitau în jurul soarelui totalitarismului și unde se credea, în general, că nu se întâmpla niciodată ceva interesant și că nimic important nu avea să se schimbe vreodată. Visul lui Marx despre paradisul muncitorilor degenerase într-un coșmar imaginat de Orwell; conformismul era bunul cel mai de preț, informatorii stăteau de pază pe fiecare stradă, țări întregi trăiau în spatele gardurilor de sârmă ghimpată și guvernele insistau că josul era în sus și negrul era alb.

Apoi, când s-a produs schimbarea, a fost cu o viteză care i-a uimit pe toți. În iunie 1989, revendicările vechi de un deceniu ale muncitorilor portuari și inspirația oferită de un papă născut în Wadowice au condus la un guvern democratic în Polonia. În octombrie, Ungaria a devenit republică democratică și, la începutul lunii noiembrie, a căzut Zidul Berlinului. În acele zile miraculoase, posturile noastre TV dădeau știri în fiecare dimineață despre ceea ce părea, acum ceva vreme, imposibil. Încă mai văd momentele decisive ale Revoluției de Catifea din Cehoslovacia mea natală, numită astfel pentru că a reușit fără sunetul produs de bastoanele polițiștilor la atingerea capetelor demonstranților și fără pocnetul armelor de foc. Era o după-amiază geroasă, la sfârșitul lunii noiembrie. În Piața istorică Wenceslas din Praga, trei sute de mii de oameni au scuturat voioși cheile, anunțând sfârșitul dominației comuniste. La un balcon aflat deasupra mulțimii stătea Václav Havel, dramaturgul curajos care, cu șase luni înainte,

fusese prizonier de conștiință și după cinci luni avea să devină președinte al Cehoslovaciei libere.

În clipa aceea, eram printre cei mulți care considerau că democrația trecuse cu brio cel mai greu test. URSS-ul cândva măreț, devenit fragil din cauza slăbiciunii economice și a oboselii ideologice, s-a spulberat ca o vază scăpată pe o podea de piatră, eliberând Ucraina, Caucazul, Statele Baltice și Asia Centrală. Cursa armelor nucleare a încetat fără să fim careva nimiciți. În Orient, Coreea de Sud, Filipine și Indonezia au alungat dictatorii aflați de mult timp la conducere. În emisfera vestică, dictatorii militari din America Latină au făcut loc președinților aleși. În Africa, eliberarea lui Nelson Mandela – alt prizonier care a devenit președinte – a aprins speranța unei renașteri regionale. Pe tot globul, țările care meritau eticheta de „democrație” s-au înmulțit de la treizeci și nouă la peste o sută.

În ianuarie 1991, George W. H. Bush a spus în Congres că „sfârșitul Războiului Rece a fost o victorie a întregii omeniri [...] și conducerea Americii a fost esențială pentru realizarea acestui lucru”¹. Dincolo de Atlantic, Havel a adăugat că „Europa încearcă să creeze o ordine nouă sub aspect istoric prin procesul unificării, [...] o Europă în care cel puternic nu va mai putea să-l suprimă pe cel mai puțin puternic, în care nu se vor mai putea rezolva conflicte prin forță”².

Astăzi, la peste un sfert de secol de atunci, trebuie să ne întrebăm ce s-a întâmplat cu viziunea aceea înălțătoare; de ce pare să dispară, în loc să devină mai clară? De ce, conform Freedom House, democrația este acum „atacată și în retragere”³? De ce mulți oameni aflați la putere caută să submineze încrederea publicului în alegeri, în instanțe, în media și – în privința problemei fundamentale a viitorului pământului – în știință? De ce s-a permis dezvoltarea unor separări atât de

¹ George H. W. Bush, *Discursul despre Starea Națiunii în fața celui de-al 102-lea Congres al SUA*, Washington, D.C., 29 ianuarie 1991

² Václav Havel, *Discurs pentru Națiune*, Praga, 1 ianuarie 1994

³ *Freedom in the World 2018: Democracy in Crisis*, Freedom House, Washington, D.C., 2018, p. 1

periculoase între bogați și săraci, între urban și rural, între cei cu educație superioară și cei lipsiți de educație? De ce Statele Unite – cel puțin, temporar – au abdicat de la conducere în afacerile mondiale? Și de ce, ajunși atât de departe în secolul al XXI-lea, vorbim din nou despre fascism?

Un motiv, sincer vorbind, este Donald Trump. Dacă ne gândim la fascism ca la o rană din trecut care aproape s-a vindecat, a-l pune pe Trump la Casa Albă a fost ca și când ai rupe bandajul și ai zgândări coaja.

Pentru clasa politică din Washington, D.C. – pentru republicani, democrați și independenți deopotrivă –, alegerea lui Trump a fost atât de surprinzătoare încât ar fi făcut un comedian dintr-un vechi film mut să-și strângă pălăria cu ambele mâini, să o tragă peste urechi, să sară în sus și să aterizeze pe spate. Statele Unite au mai avut președinți problematici; de fapt, nici nu am avut vreodată altfel de președinți, dar nu am avut în epoca modernă un conducător ale cărui declarații și fapte să fie atât de opuse idealurilor democratice.

Din primele etape ale campaniei sale și până în Biroul Oval, Donald Trump a vorbit cu asprime despre instituțiile și principiile care alcătuiesc baza unui guvern deschis. Pe parcurs, a înjosit sistematic discursul politic al Statelor Unite, a demonstrat o desconsiderare uluitoare a faptelor, și-a defăimat predecesorii, a amenințat să-i „închidă” pe rivalii politici, s-a referit la jurnaliștii cunoscuți ca la „dușmani ai poporului american”¹, a răspândit informații false despre integritatea procesului electoral din SUA, a trâmbițat fără să judece politici economice și comerciale naționaliste, a demonizat imigranții și țările din care aceștia provin și a alimentat o intoleranță paranoică față de adepții uneia dintre principalele religii ale lumii.

Pentru oficialii de peste Ocean care au tendințe despotice, aceste izbucniri sunt ca iarba-măței. În loc să conteste tendințele antidemocratice, Trump este o sursă de confort pentru ei – le oferă scuze.

---

¹ „Trump Calls the News Media the «Enemy of the American People»“, *New York Times*, 17 februarie 2017

În călătoriile mele, aud tot timpul aceleași întrebări: Dacă președintele Statelor Unite spune că presa minte mereu, cum poate fi învinovățit Vladimir Putin când susține același lucru? Dacă Trump insistă că judecătorii sunt părtinitori și numește sistemul de justiție american „de răsul lumii”¹, ce-l poate împiedica pe un despot precum Duterte, din Filipine, să discrediteze propria justiție? Dacă Trump acuză politicienii din opoziție de trădare, ce drept mai are America să protesteze față de închiderea prizonierilor de conștiință din alte țări? Dacă liderul celei mai puternice țări din lume consideră că viața este o luptă înrâncenată în care nicio țară nu poate câștiga decât în detrimentul alteia, cine va mai ține sus stindardul muncii internaționale în echipă când cele mai dificile probleme nu pot fi rezolvate în alt mod?

Conducătorii unei națiuni au datoria de a sluji cât mai bine interesele țărilor lor; este un adevăr axiomatic. Când Donald Trump vorbește despre „a pune America pe primul loc”, spune un lucru evident. Niciun politician serios nu a propus ca America să fie pe locul doi. Nu scopul este problema. Ceea ce-l diferențiază pe Trump de toți președinții din trioul îngrozitor format din Harding, Coolidge și Hoover este ideea lui despre cum sunt cel mai bine promovate interesele Americii. El vede lumea ca un câmp de luptă, în care fiecare țară vrea să le domine pe celelalte; în care națiunile concurează ca niște dezvoltatori imobiliari ca să-și distrugă rivalii și să stoarcă și ultimul penny de profit din afaceri.

Data fiind experiența lui de viață, e de înțeles de ce ar gândi Trump așa și există cazuri, cu siguranță, în comerțul și diplomația internațională în care o separare clară între câștigător și perdant este evidentă. Cu toate acestea, cel puțin de la sfârșitul celui de-al Doilea Război Mondial încoace, Statele Unite au susținut ideea că victoriile

---

¹ Ruth Marcus, „Our Criminal Justice System Is Not a «Joke», Yet”, *Washington Post*, 3 noiembrie 2017

sunt mai repede obținute și mai ușor de păstrat prin colaborare decât atunci când țările acționează singure.

Generația lui Franklin Roosevelt și a lui Harry Truman considera că statele ar face mai bine să promoveze siguranța, prosperitatea și libertatea comună. Planul Marshall din 1947, de exemplu, s-a bazat pe o recunoaștere a faptului că economia americană ar stagna dacă piețele europene nu ar putea să cumpere ceea ce fermierii și producătorii americani aveau de vândut. Asta a însemnat că pentru a pune America pe primul loc trebuia să-i ajutăm pe partenerii europeni (și asiatici) să reconstruiască și să dezvolte economii dinamice proprii. Același tip de gândire a dus la Programul în Patru Puncte al lui Truman, care acorda asistență tehnică din partea SUA țărilor din America Latină, Africa și Orientul Mijlociu. O abordare comparabilă ne-a prins bine în domeniul securității. Președinții de la Roosevelt la Obama au căutat să-și ajute aliații să se apere și să se implice în apărarea colectivă față de pericole comune. Nu am făcut-o dintr-un sentiment caritabil, ci pentru că am învățat din experiență că problemele din străinătate, dacă sunt ignorate, ar putea în scurt timp să ne pună în pericol.

Funcția asta de lider internațional nu este genul de sarcină pe care să o duci vreodată la bun sfârșit. Pericolele vechi rareori dispar complet și altele noi apar la fel de des ca răsăritul soarelui. Rezolvarea lor eficientă nu a fost niciodată o problemă de bani sau de putere. Țările și oamenii trebuie să-și unească forțele și asta nu se întâmplă în mod firesc. Deși Statele Unite au făcut multe greșeli în istoria lor bogată în evenimente, și-au păstrat abilitatea de a-i mobiliza pe alții datorită angajamentului de a conduce în direcția în care vor cei mai mulți să meargă – spre libertate, dreptate și pace. Problema cu care ne confruntăm acum este dacă America poate continua să mai prezinte acea efigie de autoritate cu un președinte care nu pare să acorde mare însemnătate cooperării internaționale sau valorilor democratice.

Răspunsul are însemnătatea lui pentru că, deși natura respinge vidul, fascismul îl îmbrățișează.

Nu de mult, când i-am spus unui prieten că lucrez la o carte nouă, m-a întrebat:

- Despre ce e vorba?
- Despre fascism, am răspuns.

Părea nedumerit.

- E la modă?, a întrebat el.

Prietenul meu nu s-a înșelat atât de tare pe cât s-ar fi crezut, pentru că fascismul a devenit, într-adevăr, o modă, strecurându-se ca o viță renegată în discursul social și politic. Te contrazici cu cineva? Spune-i că e fascist și scapă astfel de nevoia de a-ți susține argumentele cu fapte. În 2016, „fascism” a fost căutat pe website-ul dicționarului Merriam-Webster mai des decât orice alt cuvânt în engleză, cu excepția lui „surreal”, ireal, care a cunoscut o creștere subită după alegerile prezidențiale din noiembrie 2016.

Să folosești termenul „fascist” înseamnă să deconspiri pe cineva. Pentru cei de extrema stângă, practic, orice ștab corporatist se potrivește cu această etichetă. Pentru cei de dreapta nu-foarte-extremă, Barack Obama este fascist – în afară de socialist și musulman pe ascuns. Pentru un adolescent rebel, fascismul se poate aplica oricărei restricții din partea părinților în privința utilizării telefonului mobil. Pe măsură ce oamenii își varsă frustrările zilnice, cuvântul iese din milioane de guri: profesorii sunt numiți fasciști, la fel și feministele, șovinii, instructorii de yoga, polițiștii, cei care țin dietă, birocratii, bloggerii, bicicliștii, redactorii, oamenii care tocmai s-au lăsat de fumat și producătorii de ambalaje cu protecție pentru copii. Dacă vom continua să dăm frâu liber acestui reflex, în curând am putea crede că avem dreptul să etichetăm drept fascist orice om sau orice lucru care ni se pare enervant – slăbind forța unui termen care ar trebui să fie puternic.

Atunci, ce este adevăratul fascism și cum se poate recunoaște un practicant al acestuia? Am pus aceste întrebări clasei de studenți la care predau la Georgetown – ceva mai mult de douăzeci de tineri care stau în cerc în camera mea de zi, ținând în echilibru precar, în

poală, farfuriile de hârtie cu lasagna din care picură pe jos. A fost mai greu de răspuns la întrebări decât era de așteptat, pentru că nu există definiții pe deplin acceptate sau satisfăcătoare, deși autorii de scrieri academice au vărsat oceane de cerneală încercând s-o facă. Se pare că de câte ori strigă vreun expert „Evrica!” și susține că a identificat un consens, colegii indignați îl contrazic.

În ciuda complexității, studenții mei au fost dornici să încerce. Au început de la bază, menționând caracteristicile care, după părerea lor, erau cele mai apropiate de cuvânt. „O mentalitate «noi împotriva lor», a propus unul. Altul a bifat „naționalist, autoritar, antidemocratic”. Al treilea a subliniat aspectul violent. Al patrulea s-a întrebat de ce fascismul era aproape întotdeauna considerat de dreapta, spunând că „Stalin era la fel de fascist ca Hitler”.

O studentă a remarcat că fascismul este deseori asociat cu oameni care fac parte dintr-un grup diferit din punct de vedere etnic sau rasial, care se află sub o presiune economică și care simt că li se refuză o răsplată la care au dreptul. „Nu e vorba de ce au oamenii, a spus ea, ci de ceea ce consideră ei că *ar trebui* să aibă – și de ce se tem.” Teamă este motivul pentru care influența emoțională a fascismului ajunge la toate nivelurile societății. Nicio mișcare politică nu se poate dezvolta fără susținere publică, însă fascismul este la fel de dependent de cei bogați și puternici pe cât este de bărbatul sau de femeia de pe stradă – de cei care au multe de pierdut și cei care nu au absolut nimic.

Această observație ne-a făcut să ne gândim că fascismul ar trebui, probabil, văzut mai puțin ca o ideologie politică decât ca modalitate de a obține și a păstra puterea. De exemplu, Italia anilor 1920 includea fasciști autoproclamați de stânga (care susțineau dictatura celor deposedați), de dreapta (care promovau un stat corporatist autoritar) și de centru (care căutau o întoarcere a monarhiei absolutiste). Partidul Național Socialist German (naziștii) s-a format inițial în jurul unei liste de cerințe favorabile antisemiților, antiimigranților și anticapitaliștilor, dar care susținea și pensii mai mari pentru bătrâni, mai multe oportunități de educație pentru săraci, abolirea muncii

copiilor și îmbunătățirea sistemului de sănătate. Naziștii erau rasiști și, în mintea lor, reformatori totodată.

Dacă fascismul se preocupă mai puțin cu politici specifice decât cu aflarea unei căi către putere, cum rămâne cu metodele de conducere? Studenții mei au remarcat că liderii fasciști pe care ni-i amintim cel mai bine au fost charismatici. Printr-o metodă sau alta, fiecare a stabilit o legătură emoțională cu mulțimea și, asemenea figurii centrale a unui cult, a scos la suprafață sentimente profunde și deseori urâte. Așa s-au întins tentaculele fascismului într-o democrație. Spre deosebire de o monarhie sau o dictatură militară impusă societății de sus, fascismul își trage energia de la bărbații și femeile care sunt supărați din cauza unui război pierdut, a unei slujbe pierdute, a unei amintiri umiltoare sau a sentimentului că țara lor se află într-un declin grav. Cu cât motivul din spatele resentimentului este mai dureros, cu atât este mai ușor pentru un lider fascist să câștige adepți susținând perspectiva unei reînnoiri sau jurând să ia înapoi ceea ce a fost furat.

La fel ca mobilizatorii mișcărilor ceva mai benigne, acești evangheliști profani exploatează dorința umană aproape universală de a fi parte a unei cauze importante. Cei mai dăruți dintre ei au o aptitudine pentru spectacol – pentru orchestrarea adunărilor de mase cu tot cu muzică marțială, retorică incendiară, urale zgomotoase și saluturi cu brațele ridicate. Pentru adepți, oferă ca premiu apartenența la un club din care alții, deseori subiectul batjocurii, sunt excluși. Pentru a spori fervoarea, fasciștii tind să fie agresivi, militariști și – atunci când circumstanțele îngăduie – expansioniști. Pentru a-și asigura viitorul, transformă școlile în seminarii pentru adevărații credincioși, luptându-se să creeze „oameni noi” care să li se supună fără întrebări sau ezități. Și, după cum a observat un student, „un fascist care își lansează cariera fiind votat pentru funcție va avea scuza legitimității pe care ceilalți nu o au”.

După ce a ajuns într-o funcție cu autoritate, ce urmează: Cum își consolidează fascistul autoritatea? Aici au intervenit mai mulți

studenți: „Controlând informațiile“. Altul a adăugat: „Și de asta avem astăzi atâtea motive de îngrijorare“. Cei mai mulți dintre noi s-au gândit la revoluția tehnologică în primul rând ca modalitate prin care oamenii din diferite clase sociale să fie conectați unii cu ceilalți, să facă schimb de idei și să dezvolte o înțelegere mai profundă a motivului pentru care oamenii se comportă așa cum o fac – cu alte cuvinte, să îmbunătățească modul în care percep adevărul. Încă mai este valabil, însă acum nu mai suntem atât de siguri. Muntele de date personale care se încarcă în rețelele sociale dă naștere la un tulburător complex de tip „Big Brother“. Dacă o persoană care lansează campanii publicitare poate folosi acele informații pentru a găsi consumatorul pe baza intereselor sale individuale, ce anume ar împiedica un guvern fascist să facă același lucru? „Să presupunem că merg la o demonstrație ca Marșul Femeilor, a spus o studentă, și postez o fotografie pe o rețea socială. Numele meu este adăugat la o listă care poate ajunge oriunde. Cum ne protejăm de acest lucru?“

Mai îngrijorătoare este abilitatea demonstrată de regimurile distructive și agenții lor de a împrăști minciuni pe website-uri false (sau care promovează știrile false) și pe Facebook. Mai mult decât atât, tehnologia a permis ca organizațiile extremiste să construiască adevărate cutii de rezonanță în scopul susținerii teoriilor conspiraționiste, a relatărilor false și a viziunilor ignorante asupra religiei și a raselor. Aceasta e prima regulă a înșelătoriei: dacă o repeți suficient de des, aproape orice afirmație, poveste sau calomnie începe să sune plauzibil. Internetul ar trebui să fie un aliat al libertății și un portal către cunoaștere; în unele cazuri, nu este niciunul din aceste lucruri.

Istoricul Robert Paxton își începe una dintre cărți afirmând: „Fascismul este inovația politică majoră a secolului XX și sursa, în mare parte, a durerii sale.“¹ De-a lungul anilor, el și alți învățați au elaborat liste cu numeroasele elemente mobile atrase după sine de

¹ Robert O. Paxton, *The Anatomy of Fascism*, Vintage, New York, 2004, p. 3

fascism. Către sfârșitul discuției noastre, clasa a căutat să alcătuiască o listă asemănătoare.

Cei mai mulți au fost de acord că fascismul este o formă extremă de conducere autoritară. Cetățenii trebuie să facă exact ceea ce spun conducătorii că trebuie să facă, nici mai mult, nici mai puțin. Doctrina este legată de un naționalism înverșunat. De asemenea, răstoarnă complet contractul social tradițional. Cetățenii, în loc să dea putere statului în schimbul protecției drepturilor lor, puterea începe cu lide-rul, iar poporul nu are drepturi. Sub regimul fascist, misiunea cetățenilor este să slujească; treaba guvernului este să conducă.

Când se vorbește despre acest subiect, se produce deseori confuzie în legătură cu diferența dintre fascism și alte concepte asemănătoare, ca totalitarismul, dictatura, despotismul, tirania, autocrația și așa mai departe. Ca profesor, aș putea fi tentată să mă rătăcesc în acest desiş, dar ca fost diplomat mă preocupă în primul rând acțiunile, nu etichetele. După părerea mea, un fascist este un om care se identifică foarte mult cu tot grupul sau toată națiunea, susținând că vorbește în numele acestora, pe care nu îl interesează drepturile celorlalți și este dispus să folosească orice mijloc necesar – inclusiv violența – pentru a-și atinge scopurile. În acest sens, un fascist va fi probabil un tiran, dar un tiran nu este neapărat fascist.

Deseori, diferența se vede la cel căruia i se încredințează armele. În Europa secolului al XVII-lea, când aristocrații catolici se luptau cu aristocrații protestanți, s-au bătut pe Scriptură, însă s-au înțeles să nu distribuie arme țăranilor, gândindu-se că ar fi mai sigur dacă s-ar război folosind armate de mercenari. Și dictatorii moderni tind să se teamă de cetățenii lor, motiv pentru care creează gărzi regale și alte unități de securitate de elită care să le asigure siguranța personală. Un fascist însă se așteaptă ca mulțimea să-l susțină. În timp ce regii încearcă să-și liniștească poporul, fasciștii îl stârnesc, astfel încât, când încep luptele, pedestrașii lor să aibă dorința și puterea armată de a lovi primii.

Fascismul a apărut la începutul secolului XX, o perioadă de însuflețire intelectuală și resurgență naționalistă, îmbinate cu o larg răspândită dezamăgire față de eșecul regimurilor parlamentare de a ține pasul cu o revoluție industrială capabilă de rapidă evoluție tehnologică. În deceniile anterioare, savanți precum Thomas Malthus, Herbert Spencer, Charles Darwin și vărul vitreg al lui Darwin, Francis Galton, promovaseră ideea că viața este o luptă constantă pentru adaptare, lăsând doar puțin loc sentimentelor și neavând nicio asigurare în privința progresului. Gânditori influenți, de la Nietzsche la Freud, au meditat la implicațiile unei lumi care părea să se fi eliberat de granițele tradiționale. Sufragețele au introdus noțiunea revoluționară că și femeile au drepturi. Liderii de opinie din politică și artă vorbeau deschis despre posibilitatea de a îmbunătăți specia umană prin înmulțirea selectivă.

Între timp, invenții uluitoare, precum electricitatea, telefonul, trăsura fără cai și navele cu aburi, aduceau vastele depărtări geografice tot mai aproape, însă aceleași inovații lăseau milioane de fermieri și meșteșugari talentați fără locuri de muncă. Peste tot, oamenii s-au pus în mișcare, familiile din regiunile rurale înghesuindu-se în orașe și milioane de europeni strângându-și lucrurile și plecând peste Ocean.

Pentru mulți dintre cei rămași, promisiunile inerente ale Iluminismului și ale Revoluției Franceze sau ale Revoluției Americane deveniseră simple vorbe goale. Foarte mulți oameni nu-și găseau de lucru; cei care găseau erau deseori exploatați sau, ulterior, sacrificați în sângeroasa partidă de șah jucată pe câmpurile de luptă din Primul Război Mondial. Winston Churchill scria despre acea tragedie: „S-au produs răni în structura societății umane pe care nu le va șterge un secol întreg”. Dat fiind că aristocrația era discreditată, religia era pusă sub lupă, iar vechile structuri politice, precum Imperiul Otoman și Imperiul Austro-Ungar, se destrămau, căutarea de răspunsuri la dilemele timpului nu mai putea aștepta.

Idealismul democratic propus de președintele Woodrow Wilson a fost primul care a aprins imaginația publicului. Chiar înainte ca Statele Unite să intre în război, el a proclamat principiul că „fiecare popor are dreptul de a alege suveranitatea sub care vrea să trăiască”¹. Această doctrină a autodeterminării a ajutat la asigurarea independenței, după război, pentru un număr de țări europene, în marea lor majoritate de dimensiuni mai degrabă reduse, iar planul său pentru edificarea unei organizații mondiale a avut ca rezultat apariția Ligii Națiunilor. Wilson însă era naiv din punct de vedere politic și fragil din punct de vedere fizic; viziunea globală a Americii nu a supraviețuit mandatului său. Statele Unite au respins Liga și, sub conducerea succesorilor lui Wilson, s-au spălat pe mâini de treburile europene într-un moment în care refacerea continentului după război nu mergea deloc bine.

Multe guverne care au început ca liberale după război s-au confruntat cu tensiuni sociale explozive care păreau să necesite politici din ce în ce mai represive. De la Polonia și Austria la România și Grecia, democrațiile fără experiență au luat avânt, apoi s-au prăbușit. În Est, ideologi sovietici vehemenți pretindeau că vorbesc pentru muncitorii de pretutindeni, bântuind astfel somnul bancherilor britanici, al miniștrilor francezi și al preoților spanioli. În centrul Europei, o Germanie resimțind acut amărăciunea înfrângerii se străduia să-și recapete locul. Iar în Italia, o bestie grosolană, a cărei vreme venise în sfârșit, pășea în față pentru prima dată.

---

¹ Woodrow Wilson, Discurs la Prima Adunare Anuală a Ligii pentru Asigurarea Păcii, 27 mai 1916, Proiectul Președinției Americane, www.presidency.ucsb.edu/ws/?pid=65391

DOI

CEL MAI GROZAV SPECTACOL DE PE PĂMÂNT

Thomas Edison l-a numit „geniul epocii moderne”¹; Gandhi, un „supraom”². Winston Churchill a făgăduit să stea alături de el în „lupta împotriva poftelor bestiale ale leninismului”³. Ziarele din Roma, orașul-gazdă al Vaticanului, se refereau la el ca la „întroparea lui Dumnezeu”. În cele din urmă, oamenii care îi veneraseră fiecare mișcare i-au atârnat cadavrul de picioare, alături de cel al amantei sale, lângă o benzinărie din Milano.

Benito Mussolini a venit pe lume în Predappio, un orașel de fermieri aflat la 65 de kilometri nord-est de Florența, în 1883. Tatăl său era fierar și socialist, iar cucernica sa mama era profesoară. A crescut într-o căsuță cu două camere, lipită de școala cu o singură sală de clasă unde preda mama lui. Familia trăia confortabil, dar nu-și putea permite taxa întreagă la academia cu internat aflată sub autoritatea

---

¹ Richard Collier, *Duce! A Biography of Benito Mussolini*, Viking, New York, 1971, p. 93

² Ibid., p. 93

³ Ibid., p. 93

Bisericii, pe care a început s-o frecventeze la vârsta de nouă ani. Acolo, în timpul meselor, elevii mai bogați stăteau la o masă, iar Benito și tovarășii lui la alta – o umilință care a aprins în Mussolini o furie de-o viață împotriva nedreptății (față de el). Băiatul era un împielit, șterpelind deseori fructe de la fermieri și stârnind încăierări. La unsprezece ani, a fost exmatriculat pentru că-l înjunghiasse pe un coleg în mână, iar la cincisprezece ani a fost suspendat pentru că îi înfipsea unui alt coleg de clasă un cuțit în fese.

Dar Benito era și un lider. Îi plăcea să stea singur, având ca tovarăși ziarele și cele peste o mie de pagini din *Mizerabilii*. De la tatăl său a moștenit înclinația pentru faptele îndrăznețe; mama lui l-a învățat să aibă răbdare – mlădița s-a înclinat spre stilul tatălui. La facultate, când ceilalți studenți se plâneau unii altora că pâinea pe care trebuiau s-o mănânce era mucegăită, Mussolini l-a înfruntat personal pe rector, făcându-i pe colegi să-l aclame, iar pe rector să cedeze și pâinea să vină de atunci proaspăt coaptă.

După ce a lăsat în urmă zilele de școală, Mussolini a obținut un atestat de profesor, însă îi lipsea disciplina la clasă și a fost concediat în scurt timp. La nouăsprezece ani, a plecat în Elveția, unde a lucrat ca muncitor, a dormit pe o ladă de lemn și a fost închis – prima dintr-o serie de arestări – pentru vagabondaj. Ieșit din închisoare, s-a angajat pe post de cărămidar și a devenit activ în curând în sindicatul local. În Europa era o perioadă în care politica muncii se înclina puternic spre stânga și instigatorii socialiști promovau furia față de guvern, disprețul față de Biserică și lupta pentru drepturile muncitorilor. Mussolini nu era un gânditor original, însă era un actor talentat care putea intra repede în rol. Deși se îmbrăca îngrijit în particular, deseori se abținea să se bărbierească sau să se pieptene înainte de a apărea în public. Înaintea discursului, repeta cu sârguință, ca să pară spontan. Cunoștea valoarea tușei populare și reușea adesea să obțină strigăte de aprobare din public. Nu după mult timp, ajunsese să se considere un om al destinului – următorul Napoleon, poate, sau următorul Cezar Augustus.

Autoritățile elvețiene însă nu erau impresionate de împăratul în devenire. Îl vedeau ca pe un incitator și l-au expulzat. Netulburat, acesta s-a întors în Italia, unde a scris o serie de articole de ziar despre un cardinal desfrânat¹, a editat ziare socialiste și a început să capete adepți. Vorbind în săli pline de fum, Mussolini îi avertiza pe muncitori că elitele nu ar renunța niciodată la privilegiile fără luptă și că niciun parlament nu avea să le ia partea împotriva burgheziei. Răspunsurile vechi, oferite de religie și întruchipate de sentimentul datoriei patriotice, fuseseră expuse ca fiind false și trebuiau abandonate. Dreptatea, spunea el, se putea obține doar prin lupte violente. Revoluția era esențială.

Deodată însă, nu a mai fost așa. În vara anului 1914, războiul fiind iminent în Europa, Mussolini s-a transformat fără de veste dintr-o omidă socialistă într-un fluture patriot. În loc să se alăture tovarășilor de stânga, care nu voiau să aibă nimic de-a face cu o calamitate generată, după părerea lor, de imbecilii din clasa superioară, a fondat ziarul independent *Il Popolo d'Italia* și și-a îndemnat țara să intre în război. Poate că reorientarea asta venea dintr-o schimbare sinceră de atitudine, căci angajamentele ideologice ale lui Mussolini nu au fost niciodată profunde, iar pacifismul era străin de firea lui, însă există și alte posibilități. Cercuri franceze interesate de marile afaceri i-au cerut ajutorul pentru împingerea Italiei în lupta împotriva Germaniei și Austro-Ungariei și i-au promis să-l răsplătească dacă reușea. De asemenea, ținerea unui ziar era costisitoare; producătorii de armament finanțau cu generozitate *Il Popolo d'Italia*.

Pe 24 mai 1915, Italia a intrat în război alături de Anglia și Franța. Mussolini a fost recrutat de armată și și-a servit onorabil țara vreme

---

¹ Câțiva ani mai târziu, când seria lui Mussolini *Amanta cardinalului* a fost publicată în traducere engleză, Dorothy Parker scria: „Nu este o carte ușor de dat la o parte; ar trebui aruncată cu toată puterea”. Mostră de dialog: „Îți voi construi un altar de taină în adâncurile conștiinței mele. Vei fi Madonna din templul din interiorul meu. Vei fi sclavul tău. Lovește-mă, disprețuiește-mă, bate-mă, taie-mi venele cu un pumnal ascuns, dar lasă-mi revelația ta”.

de șaptesprezece luni, în timp ce scria depeșe săptămânale pentru ziar. A fost avansat caporal, apoi aproape ucis când un obuzier a explodat în timpul unui exercițiu, iar șrapnelul i-a făcut câteva găuri în burtă. Tocmai se recupera când, în octombrie 1917, forțele italiene au suferit cea mai umilitoare înfrângere. În Bătălia de la Caporetto au murit zece mii de oameni, treizeci de mii au fost răniți și, în fața artileriei inamice, peste un sfert de milion s-au predat.

Deși italienii a făcut parte din alianța care a câștigat până la urmă războiul, roadele victoriei lor au fost în curând compromise. Pierderile masive erau dificil de recuperat, însă durerea a devenit și mai profundă atunci când partenerii Italiei, de la Paris și Londra, au refuzat să mai acorde concesiunile teritoriale promise în secret. Ba chiar au neglijat să-l invite pe șeful statului italian, regele Victor Emanuel al III-lea, la conferința de pace. Aceste refuzuri categorice au dat apă la moară foștilor colegi de stânga ai lui Mussolini, care au susținut, într-un mod extrem de convingător, că avuseseră dreptate să se opună războiului. Numărul membrilor Partidului Socialist a crescut și, la alegerile parlamentare din 1919, a obținut mai multe voturi decât orice alt partid.

Încurajați de performanță, însă tot excluși din coaliția de la guvernare, socialiștii nu s-au mulțumit să stea cuminți și să voteze legislația. Democrația insuflase în rândul muncitorilor o conștientizare mai profundă a drepturilor lor decât existase în vremurile de altădată. Progresul tehnologic adusese muncitorii din industrie la un loc în fabricile mari, ajutându-i pe organizatori să solicite sprijin și pe agitatori să stârnească mânia. Presiunea a crescut pe măsură ce socialiștii, inspirați de revoluția bolșevică din Rusia, au început o luptă armată de emancipare a proletariatului și de exterminare a burgheziei. Partidul a angajat gangsteri să-i intimideze pe spărgătorii de grevă, au preluat controlul numeroaselor consilii municipale și au ridicat steagul roșu deasupra uzinelor producătoare din Milano, Napoli, Torino și Genova. În mediul rural, țărani socialiști au revendicat pământul pe care îl lucrau de multă vreme, uneori ucigându-i pe

moșieri pentru a răspândi teroarea și a se răzbuna pentru conflicte mai vechi.

Pentru administrația industrială și agricolă, protestele erau profund tulburătoare. Ca muncitorii să ceară câțiva cenți în plus pe oră sau ore mai puține de lucru pentru același salariu săptămânal, era una; când își cereau dreptul de a scăpa de tot de șefi, de a prelua și a conduce fabricile, de a ocupa și a redistribui pământul, era altceva. Gravitatea tensiunilor, miza mare implicată și sângele deja vărsat a ridicat obstacole în fața celor care încercau să găsească o poziție de mijloc. Politicienii care se străduiau să liniștească cele două tabere erau priviți cu neîncredere de amândouă.

Valul de greve și de conflicte declanșat de problema funciară distrugea economia italiană, făcând prețurile să crească, în timp ce deficitul de alimente se adâncea, serviciile publice de bază se destrucțurau, iar căile ferate – afectate de disputele din rândul muncitorilor – aveau întârzieri de ore și uneori de zile sau săptămâni. Între timp, zeci de mii de veterani lăsați la vatră se întorceau acasă doar pentru a fi hărțuiți, în loc de a fi onorați, și pentru a fi lăsați fără locurile de muncă pe care sindicatele comerciale le ocupaseră deja.

Italia era pe punctul de a intra în colaps. Parlamentul era considerat, chiar și de membrii săi, un bazar corupt, în care favorurile erau împărțite celor cu relații politice și sociale. Cât despre Victor Emanuel – era mărunț, timid și indecis. În douăzeci și doi de ani de domnie, primise credențiale de la nu mai puțin de douăzeci de prim-miniștri. Liderii politici importați se certau permanent între ei, dar nu făceau aproape niciun efort să comunice cu publicul larg. Momentul era propice pentru un lider adevărat, un duce, care să unească Italia și să o transforme din nou în centrul lumii.

La Milano, într-o dimineață ploioasă de duminică, pe 23 martie 1919, câteva zeci de oameni furioși se înghesuiau, într-o atmosferă înăbușitoare, într-o sală de ședințe a Alianței Industriale și Comerciale din Piazza San Sepolcro. După ore întregi de discuții, s-au ridicat,

și-au strâns mâinile și au declarat că sunt gata să „ucidă sau să moară” pentru a apăra Italia de toți dușmanii ei. Pentru un plus de dramatism al reuniunii lor, au ales ca emblemă *fasciile*, un mănunchi de crenguțe de ulm alături de un topor, care pe vremuri reprezentase puterea deținută de un consul roman. Manifestul pe care l-au semnat conținea doar cincizeci și patru de nume, iar intrarea lor în forfota electorală din toamna aceea abia a fost luată în seamă, însă, în câțiva ani, mișcarea fascistă avea să aibă peste două mii de filiale, iar Benito Mussolini a fost ales liderul ei.

Fasciștii s-au dezvoltat pentru că milioane de italieni urau ceea ce vedeau în țara lor și se temeau de ceea ce vedea lumea în Rusia bolșevică. În discursurile lui, Mussolini oferea o alternativă. Își îndemna compatrioții să-i respingă pe capitaliștii care voiau să-i exploateze, pe socialiștii care se străduiau să le tulbure viețile și pe politicienii corupți și fără curaj, care nu făceau decât să vorbească, în timp ce patria lor iubită se scufunda tot mai adânc în abis. În loc să asmută clasele unele împotriva celorlalte, el le propunea italienilor să se unească – muncitori, studenți, soldați și oameni de afaceri – și să formeze un front comun împotriva lumii. Le cerea susținătorilor să viseze la un viitor în care cei care aparțineau mișcării să aibă mereu grijă unii de alții, în timp ce paraziții care ținuseră țara pe loc – cei străini de neam, cei slabi, cei nestatornici sub aspect politic – să fie lăsați să se descurce singuri. Își ruga adeptii să creadă într-o țară care să prospere pentru că era autonomă și să fie respectată pentru că era de temut. Așa a început fascismul secolului XX: cu un lider magnetic, care a exploatat nemulțumirea larg răspândită, promițând tot felul de lucruri.

La venirea noului deceniu, socialiștii încă se bucurau de cea mai favorabilă poziție din parlament și aveau o prezență substanțială în toată țara. În replică, fasciștii au apelat la marea masă de veterani șomeri ca să-și organizeze propriile brigăzi de oameni înarmați, *Fasci di Combattimento* (ligile de luptători), ale căror obiective erau să-i împuște pe liderii muncitorilor, să distrugă redacțiile ziarelor și să îi bată pe țărani și pe muncitori. Bandele prosperau pentru că o

mare parte din polițiști îi priveau cu simpatie și pretindeau că nu văd haosul pe care îl provocau printre dușmanii lor de stânga. În câteva luni, fasciștii îi alungau pe socialiști din orașe mari și mici, mai ales din provinciile nordice ale Italiei. Pentru a-și semna identitatea, purtau uniforme improvizate – cămașă neagră, pantaloni gri-verzui și un fel de fes negru cu ciucure. Socialiștii îi depășeau numeric, dar fasciștii îi ajungeau repede din urmă și erau și mai nemiloși în aplicarea forței.

Mussolini nu avea un manual după care să se ghideze în această insurecție aflată în plină evoluție. Era liderul necontestat al unei mișcări ale cărei direcții nu fuseseră încă destul de clar definite. Fasciștii elaboraseră liste lungi de obiective, dar nu aveau o biblie sau un manifest. Pentru unii dintre împătimiți, acest partid fragil era un mod de a salva capitalismul și romano-catolicismul de hoarele leniniste; pentru alții însemna apărarea tradiției și monarhiei. Multora li se părea o șansă de a reda gloria Italiei; și pentru destul de mulți însemna un salariu și o undă verde de a zdrobi niște capete.

Parcursul lui Mussolini a fost marcat de zigzaguri. Lua bani de la bănci și marile corporații, dar vorbea pe limba veteranilor și a muncitorilor. A încercat de mai multe ori să repare relațiile cu socialiștii, doar pentru a descoperi că foștii săi colegi nu aveau încredere în el și că fasciștii plasați mai spre extremă erau furioși că încercase așa ceva. Pe măsură ce mediul politic continua să se înrăutățească, a trebuit să devină și mai militant doar ca să țină pasul cu forțele pe care susținea că le conduce. Rugat de un reporter să facă un rezumat al programului său, Mussolini a răspuns: „Vrem să rupem oasele democrațiilor, [...] și cu cât mai repede, cu atât mai bine”¹. În octombrie 1922, a decis să conteste guvernul în mod direct, mobilizând fasciștii din toată țara.

Fie suntem lăsați să guvernăm, a exclamat el într-o conferință a partidului, fie vom prelua puterea plecând în marș spre Roma.”²

¹ Paxton, *Anatomy of Fascism*, p. 17

² Denis Mack Smith, *Mussolini*, Phoenix Press, Londra, 1981, p. 51

Dat fiind că politicienii de centru erau dezbinați până în pragul paraliziei, responsabilitatea pentru contracararea manevrei îndrăznețe a lui Mussolini a căzut pe umerii slabi ai regelui Victor Emanuel. Trebuia să aleagă între socialiști, care voiau să distrugă monarhia, și huliganii fasciști, care, spera el, se puteau dovedi mai maleabili; opțiunile de mijloc dispăruseră. Armata și prim-ministrul îl sfătuiseră pe rege să blocheze marșul fasciștilor, să-l aresteze pe Mussolini și să se înțeleagă separat cu socialiștii. Regele a refuzat la început, dar s-a răzgândit când fasciștii au început să ocupe sediile ziarelor și clădirile guvernamentale. La ora două noaptea, pe 28 octombrie, a ordonat ca fasciștii să fie opriți. Șapte ore mai târziu, a revenit asupra deciziei, părând să creadă că fasciștii puteau înfrânge armata, ceea ce, în acel moment, era aproape sigur neadevărat.

Cum armata avea ordin să nu intervină și zeci de mii de Cămăși Negre se adunau la marginea capitalei, Victor Emanuel a ales ceea ce a considerat el a fi cea mai sigură cale. I-a trimis o telegramă lui Mussolini, care aștepta precaut la Milano, rugându-l să vină la Roma și să-l înlocuiască pe prim-ministru, care își pierduse majoritatea și acum avea sarcina de a asigura interimatul. Și așa a reușit pariul lui Mussolini. În decurs de un weekend, a sărit în vârful scării politice și și-a atins scopul fără să câștige în alegeri sau să încalce constituția.

Pe 31 octombrie, marșul de cinci ore spre Roma a fost mai mult o paradă a victoriei decât puciul pe care îl anunța. Evenimentul a atras oameni din cei mai diferiți, sfidând orice stereotip despre cum ar trebui să arate sau să fie un fascist¹. Printre participanții la marș erau pescari din Napoli, care pășeau alături de funcționari și proprietari de prăvălii, purtând bluze negre și chipiuri de pilot. Fermierii din Toscana purtau haine de vânătoare. Un elev de liceu de șaisprezece ani, Giovanni Ruzzini, nu avea bani să cumpere o cămașă nouă și a vopsit una veche în negru; a recuperat și o cască militară de la groapă de gunoi locală. Mulți din cei prezenți erau desculți, pentru că nu-și

¹ Collier, *Duce!*, pp. 25-26

permiteau încălțări. Un bărbat a adus cincizeci de insigne cu secera și ciocanul, luate, după cum insistă el, de la cadavrele comuniștilor morți. Contingentul din Grosseto era condus de un bărbat orb, în vârstă de optzeci de ani, care cu o jumătate de secol înainte se aflase alături de cel mai mare general al Italiei, Garibaldi. Membrii mulțimii gălăgioase au venit echipați cu muschete de pe vremuri, pistoale, vechi puști pentru safari, crose de golf, coase, picioare de mese, pumnale; unul ținea un maxilar de taur, alții târau bucăți de cod uscat și sărat, ce puteau fi letale. Majoritatea mergeau pe jos, dar un tânăr bogat din Ascoli Piceno conducea un Fiat, cu o mitralieră montată deasupra. De la Foggia au venit cincizeci de cavaleriști pe cai folosiți la arat. Printre cei care întâmpinau fascismul și strigau „Viva Mussolini” în ziua aceea se aflau două sute de evrei.

În ciuda spectacolului impresionant, poziția politică a partidului nu era încă una fermă. Ascensiunea rapidă a lui Mussolini îl făcuse vulnerabil față de un declin la fel de rapid. Parlamentul era încă dominat de socialiști și liberali, iar conservatorii îl vedeau pe liderul fascist ca pe un om în spatele căruia se puteau ascunde, pe care îl puteau manipula și, când era cazul, îl puteau înlocui. Însă Mussolini, care avea să devină cunoscut în curând drept Ducele, avea talent actoricesc și foarte puțin respect pentru curajul adversarilor săi. La două săptămâni de la preluarea funcției, a ținut primul discurs în fața legislativului. A început intrând în sală cu pași mari și ridicând brațul în formă de salut roman.¹ În tăcere, a privit către colțurile camerei, unde gărzile sale musculoase din propriul partid erau aliniate pe bănci, strângând în mâini pumnalele. Cu mâinile în șold,

---

¹ Începând cu secolul al XVIII-lea, salutul cu brațul întins și palma în jos a fost atribuit de către artiștii europeni Romei clasice, dar nu există vreo dovadă că romanii din Antichitate îl foloseau. Fasciștii lui Mussolini l-au adoptat în mod formal în 1923. Treizeci de ani mai înainte, un gest identic devenise o obișnuință printre școlarii americani când recitau Jurământul de Credință. După începerea celui de-al Doilea Război Mondial, această formă de salut a fost eliminată, iar civilii au fost încurajați să pună mâna dreaptă pe inimă.

Mussolini a declarat: „Aș fi putut să transform această sală cenușie și ternă într-un bivuac pentru Cămășile mele Negre și să pun capăt parlamentului. Aveam puterea s-o fac, dar nu asta am dorit – cel puțin nu încă”¹.

Cu acest avertisment, Mussolini a cerut și a primit autoritatea de a face aproape orice voia; dar prioritatea sa inițială, în mod surprinzător, a fost o guvernare bună. Știa că oamenii erau sătui de birocrăția care părea să crească tot mai mult și să devină tot mai ineficientă cu fiecare an, așa că a insistat pe verificarea zilnică a prezenței în ministere și i-a muștrat aspru pe angajații care întârziiau la muncă sau își luau pauze lungi de prânz. A inițiat o campanie de *drenare la palude* („secarea mlaștinii”), concediind peste 35 000 de funcționari. A dat un scop nou bandelor fasciste, punându-le să apere marfarele de hoți. A alocat bani construirii de poduri, drumuri, centrale telefonice și apeducte uriașe care aduceau apă în zonele aride. A dat Italiei o zi de lucru de opt ore, a fixat indemnizații de asigurare pentru bătrâni și invalizi, a finanțat clinicile de îngrijire prenatală, a înființat o mie șapte sute de tabere de vară pentru copii și a dat o lovitură Mafiei, suspendând sistemul de jurați și scurtcircuitând procesul juridic. Fără jurați pe care să-i amenințe și judecători care să răspundă direct în fața statului, instanțele erau la fel de incoruptibile pe cât erau de docile. Contrar legendei, dictatorul nu a reușit să facă trenurile să ajungă la timp, dar a obținut câteva laude pentru încercare.

De la bun început, lui Mussolini i-a făcut plăcere să se afle la guvernare. Nu a muncit niciodată atât de mult pe cât sugerau agenții lui de presă, dar nici nu era un diletant. În afară de aventurile amoroase de proporții epice, dragostea pentru înot și gustul pentru scrimă, avea puține interese alternative. A încercat să guverneze bine, dar pentru asta simțea că trebuie să conducă în mod absolutist. Se încredea pe deplin în propria judecată și foamea lui de putere era de nepotolit.

¹ Collier, *Duce!*, p. 66

În 1924, Mussolini a forțat o lege electorală care acorda fasciștilor controlul parlamentului. Când liderul socialiștilor a adus dovezi că votul a fost aranjat, a fost răpit de huligani și ucis. La sfârșitul anului 1926, Ducele abolise toate partidele politice concurente, eliminând libertatea presei, neutralizând mișcarea muncitorească și asigurându-și dreptul de a numi el însuși oficialii municipali. Pentru a impune aceste edicte, a preluat controlul poliției naționale, i-a mărit efectivele și i-a sporit capacitatea de a desfășura programe de supraveghere internă. Pentru a constrânge monarhia, și-a acordat dreptul de a aproba orice succesor al regelui. Pentru a îmbuna Vaticanul, a închis bordelurile și a umflat leafa preoților, dar a câștigat în schimb dreptul de a-i aproba pe toți episcopii. Privind spre viitor, a transformat școlile în fabrici umane, unde școlarii în cămăși negre mărșăluiau cu muschete, sărbătoreau perspectiva unei morți eroice și strigau crezul fascist: „Crede! Supune-te! Luptă!“

Mussolini i-a spus amantei sale: „Vreau să-mi las amprenta asupra epocii mele [...] ca un extraterestru cu gheara lui“¹. În acest scop dubios, i-a îndemnat pe italieni să abandoneze concepțiile romantice despre egalitatea umană și să accepte ceea ce el numea „secolul autorității, secolul care tinde spre «dreapta», un secol fascist“. „Niciodată, a spus el, nu au fost oamenii atât de însetați de autoritate, de îndrumare, de ordine ca acum. Dacă fiecare epocă își are doctrina ei, atunci [...] doctrina epocii noastre e fascismul.“²

Nici măcar un popor surescitat nu poate rămâne la nesfârșit într-o stare de mobilizare dacă îi lipsește senzația de avansare. Mussolini le-o oferea prin retorica sa grandioasă, care evoca imaginea Italiei dominante, renăscută cu mai mult *spazio vitale* (spațiu vital), având influență în zona Mediteranei. Drumul către acest paradis era războiul, pe care Mussolini îi îndemna pe italieni să-l accepte, renunțând

¹ Ibid.

² Mussolini, „La dottrina del fascismo“, în *Enciclopedia italiana di scienze, lettere ed arti*, Treccani, Roma, 1932

la orice confort. „Trăiți periculos”¹, îi implora el. Ca să-și susțină afirmațiile, a demarat o politică externă agresivă care a redus Albania la un protectorat, apoi a invadat Etiopia aproape lipsită de apărare, ultimul regat independent din Africa. Ca să strângă bani pentru această aventură, femeile din Italia, conduse de regina Elena, și-au donat verighetele pentru a fi topite sau schimbate pe bani; italiencele din străinătate erau încurajate să facă la fel, iar mii dintre ele au și făcut-o. Mussolini a descris expediția în Etiopia drept „cel mai mare război colonial din istorie”². Când mitralierele și gazele otrăvitoare au forțat acea țară să se predea, le-a cerut oamenilor săi: „Ridicați steagurile, întindeți brațele, înălțați-vă inimile și cântați pentru imperiul care ia din nou ființă, după cincisprezece secole, pe dealurile predestinate ale Romei”³.

Mussolini nu se pricepea la oameni, luați în parte, dar cu siguranță știa ce voia masa de oameni: un spectacol. A comparat gloata cu femeile care devin neajutorate (în imaginația lui) în prezența bărbaților puternici. Poza pentru presa controlată de guvern în timp ce conducea mașini sport, stând la bustul gol într-un lan de grâu, călărindu-și armăsarul alb, FruFru, sau îmbrăcat în uniformă militară, cu tot cu cizmele lucioase și pieptul împodobit cu medalii. Accepta invitații la toate nunțile, la toate inaugurările de fabrici și la toate evenimentele patriotice în măsura în care îi permitea programul.

Când ținea un discurs, stătea pe o mică platformă (așa cum fac și eu), ca să pară mai înalt. Uneori, susținea că era meritul lui (ceea ce eu *nu* fac) că ieșea soarele din nori chiar înaintea unui discurs. Pe lângă inevitabilele Cămăși Negre, publicul său obișnuit includea soldați în uniforme kaki de teren, țărânci în rochii cu mâneci albe și membri ai *squadristi*, veterani fasciști de la începuturi, purtând eșarfe cu roșu și galben. Într-o parte putea fi un grup mic de reporteri străini

¹ Smith, *Mussolini*, p. 112

² Ibid., p. 201

³ Collier, *Duce!*, p. 130

spre care se arăta cu degetul și care erau batjocoriți de înainte-vorbitori, apoi salutați de public cu huiduieli și fluierături. În cele din urmă, conform unui martor contemporan, „când Signor Mussolini ieșea, mulțimea părea să se ridice, fluturând în aer baionete, pumnale, șepci și batiste printre strigăte asurzitoare”¹.

În anii de vârf ai domniei sale, imaginea acestui om de seamă era înfățișată pe produse de la tonic pentru păr și mâncare pentru bebeluși la lenjerie intimă și paste. Când un așa-zis asasin l-a împușcat în nas, și-a pus un bandaj și a ținut, mai târziu în aceeași zi, un discurs la o conferință pentru chirurghi, spunându-le că acum se lăsa în grija lor. A comandat bannere de stradă cu declarația: „Dacă înaintez, urmați-mă; dacă bat în retragere, omorâți-mă; dacă mor, răzbunați-mă!”² A pus topitoriile la treabă, pentru a turna o statuie de bronz, niciodată terminată, o siluetă înaltă de 80 de metri care privește de sus cupola Bisericii Sfântul Petru, înfățișând corpul unui Hercule pe jumătate dezbrăcat și cu fața semănând izbitor cu a Ducei.

Spre sfârșitul anilor 1930, adorația pentru el ajunsese la nivelul parodiei. Oaspeții din biroul lui trebuiau să parcurgă în fugă cei aproape douăzeci de metri de la ușă la biroul lui Mussolini înainte de a se opri și a ridica brațul în salutul fascist, apoi, la ieșire, să inverseze mișcările.

Cu tot succesul lui ca politician, nu se simțea confortabil ca diplomat. Era o perioadă în care relațiile internaționale din vestul Europei erau încă în esență domeniul aristocraților mândri de costumele lor croite la comandă, cu maniere rafinate și abilitatea de a se tachina cu platitudini ore în șir. Înainte de a deveni prim-ministru, Mussolini nu purtase niciodată haine elegante. Nu învățase ce lingură sau furculiță să folosească la o cină informală. Nu i se părea igienic să

¹ Herbert Matthews, „Mussolini Declares War Unnecessary; Present Problems Do Not «Justify It»“, *New York Times*, 15 mai 1939

² Collier, *Duce!*, 91. Se poate ca sursa sloganului să fie generalul francez Henri de La Rochejaquelein (1772-94)

dea mâna, nu fuma și nu-i plăcea băutura, nici măcar vinul bun din Italia. Nu era un ascultător bun și nu-i plăcea să-i audă pe alții vorbind. Ezita să petreacă nopți în altă parte decât în propriul pat, iar timpul alocat pentru mese – fie singur, fie cu familia – era în medie de trei minute.

Mussolini a promis să facă Italia incredibil de bogată, dar economia a fost al doilea domeniu în care nu a reușit să strălucească. Credea că o țară mare avea nevoie de o monedă puternică și a stabilizat lira în funcție de dolar, provocând o creștere abruptă a datoriei publice, o problemă agravată de incapacitatea lui de a înțelege cum funcționau ratele dobânzii. A promovat ideea de autonomie națională fără a înțelege vreodată cât de nerealistă devenise acea ambiție. A căutat să unifice munca și managementul, dar a sfârșit prin a crea un stat corporatist ineficient și dezorganizat. A pus accentul pe producția de grâu când prețurile erau scăzute, neglijând alte culturi care ar fi adus un venit mai mare. Aceste greșeli ar fi putut fi evitate dacă ar fi numit consilieri pricepuți și le-ar fi ascultat sfaturile. În schimb, își descuraja membrii propriului Cabinet să vină cu orice idee ar fi putut să-l facă să se îndoiască de propriile instincte, care erau întotdeauna corecte, după cum insista el. A spus unei adunări de intelectuali că „o singură persoană în Italia este infailibilă”¹, iar unui reporter i-a zis: „Deseori, mi-ar plăcea să mă înșel, dar până acum asta nu s-a întâmplat niciodată”².

Pe măsură ce anii 1930 treceau, noul Imperiu Roman, imperiul fascist italian, începea să decadă. Ca stăpân de circ, Mussolini era încă de neegalat, dar Italia nu avea resursele – iar el nu avea tăria strategică – să transforme harta politică a Europei. Nu a fost și cazul lui Adolf Hitler.

¹ Smith, *Mussolini*, p. 180

² Ibid, p. 110

TREI

„VREM SĂ FIM BARBARI“

Heidelberg, Germania: În noaptea aceea, la han, am remarcat un bărbat cu părul blond la masa de alături care mă fixa cu o căutătură glacială. [...] S-a ridicat brusc, a venit împiedicat la mine și a întrebat, cu un zâmbet sardonice: „So? Ein Engländer?“. „*Wunderbar!*“ Apoi fața i s-a schimbat într-o mască de ură. De ce furaserăm coloniile Germaniei? De ce să nu aibă Germania o flotă și o armată adevărată? Credeam că Germania avea să primească ordine de la o țară condusă de evrei? A urmat o listă de acuzații, nu prea tare, dar clar și intens articulate. Fața lui, care aproape o atingea pe a mea, mă biciuia cu răbufniri prelungi de răsuflare îmbibată de șnaps. „Adolf Hitler o să schimbe toate astea, a încheiat el. *Poate ai auzit de numele lui?*“¹

– MEMORIILE UNUI CĂLĂTOR BRITANIC, DECEMBRIE 1933

---

¹ Patrick Leigh Fermor, *A Time of Gifts*, New York Review Books, New York, 1977, p. 77

În dimineața de 23 martie 1933, un banner uriaș se întindea pe peretele din față al Operei Kroll, din Berlin. În mijloc era o svastică enormă, simbolul naziștilor.¹ Opera era sediul temporar al Reichstagului, parlamentul german, al cărui sediu permanent fusese devastat de un incendiu cu patru săptămâni mai devreme. De tribună se apropia noul cancelar al țării, un austriac din naștere, care pe 30 ianuarie obținuse puterea nu prin susținerea publicului, ci pentru că era la comanda celor mai violente bande și avea comuniștii drept dușmani. Clădirea în care urma să vorbească era păzită în exterior de poliția secretă a lui Heinrich Himmler și în interior de membrii cu cămăși brune ai Sturmabteilung (SA), forța paramilitară nazistă, care era deja mai numeroasă decât armata germană.

Adolf Hitler vorbea încet, pe un ton liniștitor. Bărbatul de patruzeci și trei de ani apela la legislatori cerându-le încredere, sperând să nu se gândească prea mult înainte de a da un vot care să-i condamne la uitare. Scopul lui era să obțină aprobarea pentru o lege care să-i permită să ignore constituția, să treacă peste Reichstag și să guverneze prin decret. Și-a asigurat ascultătorii că nu aveau de ce să-și facă griji; partidul său nu avea intenția de a submina instituțiile germane. Dacă dădeau legea, parlamentul rămânea intact, libertatea de exprimare era nestingherită, drepturile Bisericii nu erau alterate și valorile creștine aveau să fie prețuite ca întotdeauna. Puterile cerute prin „Legea pentru înlăturarea suferinței poporului și a Reichului” aveau să fie folosite doar pentru a apăra țara de adversari. Nu exista motiv de îngrijorare: legislatorii se puteau baza pe naziști că acționau cu bună-credință.

Cancelarul a luat loc pentru ca liderii celorlalte partide să ia cuvântul. Unul câte unul, catolicii, conservatorii și centristii s-au aliniat și au mușcat zăbala întinsă de Hitler. Doar purtătorul de cuvânt al

¹ În 1920, naziștii adoptaseră svastica sau *Hakenkreuz* („crucea încârligată”) ca simbol al mișcării lor. Svastica provenea din cultura antică indo-europeană și era considerată un talisman pentru noroc

social-democraților s-a opus, spunând că a fi fără apărare nu înseamnă să fii fără onoare. Hitler, nemaifiind împăciuitor, a năvălit înapoi la tribună. „Nu vreau voturile voastre, a strigat el la socialiști. Steaua Germaniei este în ascensiune, a voastră este pe cale să dispară, dangătul morții voastre a sunat.”¹

Legislatorii au votat, aprobând Legea împuternicirii cu o marjă confortabilă. În câteva săptămâni, partidele politice înghăduitoare au fost desființate și socialiștii arestați. Luase ființă al Treilea Reich.

Adolf Hitler s-a născut pe 20 aprilie 1889, în micul oraș Braunau, aproape de frontiera dintre Austria și Bavaria. Fiu al unui funcționar mărunț și al unei mame indulgente, a fost un elev mediocru, fiind descris de un profesor ca „arțăgos, încăpățânat, arogant și [...] leneș”². După ce a părăsit școala la șaisprezece ani, a început ceea ce părea a fi o carieră nepromițătoare, umplând caiete de schițe cu desene arhitecturale, îndrăgostindu-se de opera wagneriană și încercând fără succes să fie admis la prestigioasele școli de artă din capitala Austriei. La douăzeci și ceva de ani, locuia într-un cămin pentru bărbați din Viena, având diverse slujbe mărunte, vânzând mici tablouri pentru sume modeste și citind foarte mult. Pentru un observator, tânărul putea părea neatrăgător, subnutrit, trăind în condiții mizere, nelucrând suficient și neavând prieteni apropiați; dar în propriii ochi, Hitler era unul dintre cei aleși, o ființă superioară. Cunoștințele lui îl considerau plin de idei nerealiste, pasionat de politică și aproape întotdeauna vânat de furie din pricina prostiei altora. Disprețuia clasa muncitoare pentru că înghițea predicile răsuflăte ale socialiștilor și preoților. Condamna Reichstagul pentru că nu făcea nimic în privința amenințărilor cumplite la adresa națiunii și susținea teoriile – pe atunci foarte răspândite – despre fărâdelegile și conspirațiile monstruoase ale evreilor.

¹ Alan Bullock, *Hitler: A Study in Tyranny*, Penguin, Londra, 1990, p. 270

² Dr. Eduard Hüner, citat ibid., p. 27

La douăzeci și cinci de ani, Hitler a salutat începutul Primului Război Mondial. A intrat în armata bavareză, a luptat la început, apoi, timp de patru ani, a fost curier între sediul regimentului și liniile de front. Spre deosebire de mulți soldați, nu se plângea de război, pe care îl considera o ocazie ca germanii să arate de ce sunt în stare. În octombrie 1916, a suferit o rană la picior, dar s-a întors la datorie în primăvară și a fost înaintat la gradul de fruntaș. În vara anului 1918, a fost expus unui atac cu gaze care l-a orbit temporar.

Vederea i-a revenit în noiembrie, dar odată cu ea a venit și șocul înfrângerii Germaniei. Guvernul de la Berlin vorbise, până în acea ultimă toamnă, doar de victorie și de răsplățile bogate pe care avea să le aducă finalul conflictului. În schimb, amuțirea tunurilor fusese însoțită de dezonoarea capitulării și, de asemenea, de cererile de despăgubiri de război ale învingătorilor, de pierderea teritoriilor și de disoluția regimului imperial. Pentru Hitler și mulți alți soldați, acest rezultat surprinzător și umilitor era ceva inacceptabil. Războiul scăzuse numărul germanilor între nouăsprezece și douăzeci și doi de ani cu un amețitor procent de treizeci și cinci la sută. Luptele și lipsurile economice au distrus națiunea. În mintea supraviețuitorilor înfuriați, cauza rușinii lor nu avea nimic de-a face cu evenimentele de pe câmpul de luptă. Germania fusese înșelată, își spuneau ei, de o clică trădătoare de birocrati leneși, de bolșevici, de bancheri și evrei.

Abdicarea kaizerului Wilhelm al II-lea a dus la instalarea democrației cu multiple partide într-un moment nefavorabil. Noua Republică de la Weimar se confrunta cu o Europă dușmănoasă, o Americă indiferentă și cu o populație rănită. În calitate de guvern, nu putea evita responsabilitatea pentru condițiile aspre impuse de Tratatul de la Versailles, care dictau ca Germania să accepte vina pentru război, să se dezarmeze, să cedeze teritorii și să plătească despăgubiri. Liderii republicii erau, de asemenea, considerați răspunzători pentru hiperinflația care a urmat în curând, aceasta distrugând economiile de-o viață ale multora din clasa mijlocie. La fel ca în Italia, sfârșitul conflictului a stârnit agitație printre syndicatele

muncitorești, cu greve și proteste frecvente, în timp ce milioane de soldați se întorceau de pe front, cu cicatrice în suflet și pe trup, căutând slujbe care nu existau. Sentimentele de alienare erau amplificate de imaginea pe care germanii și-o făcuseră despre ei înșiși în secolul al XIX-lea că ar fi membrii unei națiuni aparte, cu o misiune divină și o moștenire culturală unică. Ei erau câștigătorii, nu-i așa? – dar acum se simțeau pierduți.

În toamna anului 1919, Hitler a intrat în Partidul Muncitorilor Germani, cu baza în Bavaria, un grup de naționaliști instigatori atât de mic, încât au avut imediat loc pentru el în rândurile conducătorilor. Deși în realitate era al cincizeci și cincilea membru, a fost desemnat „tovarășul membru de partid 555“, pentru a da aparența unor efective mai mari. Însărcinat cu propaganda, Hitler a început să țină adunări publice și a căutat să atragă noi membri printr-o platformă care cerea abrogarea Tratatului de la Versailles, unificarea tuturor germanilor, ridicarea cetățeniei evreilor și măsuri de distribuire a averii naționale, direcționată până atunci doar către bogați. Pentru a seduce stânga, mișcarea și-a schimbat numele în „Partidul Muncitoresc Național-Socialist German“ – sau Naziștii.

Încă de la început, Hitler a format o alianță cu căpitanul de armată Ernst Röhm, care a început să dirijeze veteranii către noul partid. Röhm și-a organizat recruții într-o miliție, Sturmabteilung, cu misiunea de a-i molesta pe comuniști; a furat și bani de la armată pentru a-și finanța ziarul. Cel mai mare avantaj al partidului însă era omul la care membrii partidului se refereau ca „toboșarul“, vocea lor publică.

Trecut acum de treizeci de ani, Hitler era un orator indisciplinat, dar captivant. Crucea de Fier pe care o câștigase când era militar îi oțelea îndârjirea, iar timpul petrecut pe străzi îi permitea să intuiască ce anume încânta publicul – și nu erau teorii abstracte sau argumente obiective. Folosea cuvinte simple și nu ezita să spună ceea ce a descris ulterior drept „neadevăruri colosale“¹. Căuta să stârnească ura față

¹ Ibid., p. 70

de cei pe care-i credea trădători – „criminalii din noiembrie“, a căror trădare făcuse ca Germania să piardă războiul – și se întorcea în fiecare zi la ceea ce Nietzsche numise ideologia „celor care se simt înșelați“¹: antisemitismul.

Vorbind în piețele orașului, în berării și în corturi de circ, Hitler folosea iar și iar aceleași verbe de acțiune – *a zdrobi, a distruge, a anihila, a ucide*. Într-un discurs tipic, striga până se umplea de spume, dând din brațe, urlându-și furia față de dușmanii națiunii, doar pentru a redeveni brusc calm, înfățișând un portret în cuvinte al felului în care ar fi putut arăta o nouă epocă a ascensiunii germane. Treptat, numărul membrilor de partid a crescut, la fel și aspectele ce țin de spectacol. Naziștii au adoptat salutul cu brațul țeapăn și – ca o nouă plecăciune în fața lui Mussolini – au început să poarte cămăși brune. Au organizat mitinguri, la care numărul tot mai mare de huligani ai lui Röhm confereau o aură de amenințare. Hitler a creat un steag în culorile vechii Republici Germane. „Noi, național-socialiștii, scria el, considerăm steagul nostru ca fiind întruchiparea programului nostru de partid. Roșul exprimă gândirea socială care susține mișcarea. Albul, gândirea națională. Iar svastica semnifică misiunea ce ne este încredințată – lupta pentru victoria omenirii ariene.“² Aceste eforturi au fost răsplătite; Partidul Nazist își impunea prezența, însă – în haosul începutului anilor 1920 – puțini erau cei care-i dădeau prea multă atenție.

În noiembrie 1923, nerăbdarea lui Hitler i-a întunecat judecata și a încercat să reproducă Marșul deja legendar al lui Mussolini către Roma. Era o strategie smintită. Naziștii sperau să dea o lovitură la scară națională preluând controlul Bavariei, dar pentru a reuși aveau nevoie de sprijinul armatei, pe care nu l-au obținut. Liderii mișcării au fost arestați și lovitura a rămas fără succes. Dintre conspiratori,

¹ Karl Dietrich Bracher, *The German Dictatorship: The Origins, Structure and Effects of National Socialism*, Praeger, New York, 1970, p. 63

² Hitler, *Mein Kampf*, Vol. 2, cap. VII, www.hitler.org/writings/mein_kampf/mkv2ch07.html

doar Hitler a fost destul de îndrăzneț să recunoască faptul că intenționa să răstoarne guvernul. În prima sa apariție pe scena națională, a susținut ideea unei răscoale care să curețe toată Germania, apoi a spus Curtii că nu avea de ales decât să-și facă datoria de „om născut pentru a fi dictator”¹. După ce a primit o sentință de cinci ani, a fost eliberat condiționat după treisprezece luni, timp pe care l-a folosit în mod foarte productiv. Manuscrisul de sub brațul lui Hitler când acesta a ieșit din închisoare se numea *Patru ani și jumătate de luptă împotriva minciunilor, prostiei și lașității*, titlu schimbat mai târziu de editorul cărții în *Lupta mea – Mein Kampf*.

Puciul eșuat l-a făcut pe Hitler de două ori mai hotărât, dar și mai precaut, mai nou; a decis să câștige puterea prin ceea ce numea „o politică de legalitate”². Această abordare nu elimina utilizarea violenței, însă cerea ceva mai mult: o organizare politică la nivel național. Naziștii s-au pus pe treabă, lărgindu-și baza. În 1929, aveau publicații cotidiene și săptămânale și cluburi speciale pentru tineret, femei, profesori, avocați și medici. Pentru a spori entuziasmul, Hitler a continuat să critice fățiș faptul că guvernul plătea compensații de război, un lucru care, după părerea lui, era o recunoaștere lașă a culpei naționale. I-a denunțat pe britanici și francezi, care complotau pentru menținerea Germaniei într-o stare de sărăcie și slăbiciune. Pe politicienii importanți i-a făcut albie de porci pentru că ignorau nevoile oamenilor de rând. Mai presus de toate, vorbea cu dispreț despre comuniști, o strategie care i-a adus prieteni în comunitatea financiară și reportaje favorabile în unele dintre cele mai mari publicații din țară.

Cu toate astea, pe măsură ce anii 1920 se scurgeau împiedicat spre finalul lor tumultuos, naziștii rămâneau un partid minor, aflat la mila evenimentelor. Pentru ei, veștile bune erau vești proaste. Economia începuse să-și revină. Inflația era ținută în frâu. Compatrioții lui Hitler se simțeau mai bine în privința viitorului și,

¹ Bullock, *Hitler*, p. 117

² Bracher, *The German Dictatorship*, p. 118

prin urmare, erau mai puțin interesați de presupusul leac bun la toate pe care îl vindea el.

Apoi, deodată, Marea Criză a blocat drumul spre revenire și Germania a intrat în vrie. Cum capitalul în exces era repartizat compensațiilor de război, investițiile națiunii fuseseră finanțate doar prin împrumuturi. Acum, datoriile trebuiau plătite și țara nu mai putea atrage credite. Piețele globale erau în scădere, reducând cererea la export. Producția a intrat în declin, șomajul s-a cvadruplat, iar firmele își închideau porțile în timp ce casele de amanet erau din ce în ce mai numeroase. Liderii partidelor politice tradiționale nu făceau altceva decât să se certe, creând un blocaj în Reichstag, urmat de o serie de alegeri care nu au rezolvat nimic. Un om furios pentru o epocă furioasă, viitorul führer își găsisese, în sfârșit, publicul. Germania fiind încă o dată ingenucheată, Hitler s-a oferit pe post de megafon al nefericirii țării. A atacat din nou criminalii din noiembrie și a afirmat că a venit vremea unei noi generații de germani neînfricați, conduși de un partid care să împlinească destinul patriei, să ridice oamenii și să le nimicească dușmanii.

În septembrie 1930, alegătorii nemulțumiți au mers întins la urne cu protestul în gând. Numărul voturilor pentru naziști a crescut și poziția partidului în Reichstag s-a îmbunătățit, dat fiind că Hitler a câștigat un număr impresionant de voturi de la femei, mici oameni de afaceri, țărani și tineri. Peste noapte, ceea ce fusese al nouălea partid ca mărime, a devenit al doilea, rămânând doar în urma social-democraților. Și comuniștii s-au descurcat bine, extremele politice atacând astfel din ambele părți bastioanele democrației, reducând centrul la o insulă ai cărei puțini locuitori erau aristocrații pioși și liberalii uluiți.

Înalt și demn, Paul von Hindenburg, președintele german, era un respectat erou de război, dar figura lui nu era tocmai una proaspătă. Bătrânul general luptase prima dată pentru țara lui în 1866, într-un război de mult uitat împotriva Austriei. În floarea vârstei,

reprezentase personificarea clasei ofițerilor prusaci, devotați kaiserului și drapelului național, fără altă chemare decât datoria și fără altă teamă în afară de schimbare. Ca figură politică într-o epocă modernă, părea un călător în timp, fără abilități relevante și incapabil să descifreze sensul evenimentelor contemporane. Bătrânul președinte nu era bine slujit de oficialii din jurul lui, care se agățau de ambițiile lor ca de niște veste de salvare, încercând să se întreacă unii pe alții pentru cele mai bune locuri într-o barcă aflată pe punctul de a se scufunda.

Doi ani mai târziu, în iulie 1932, bătrânul a fost convins să candideze pentru realegere. L-a învins pe Hitler, însă, dat fiind că țara era afectată de criza economică, votul pentru naziști a crescut din nou, permițând partidului să obțină cu o sută de locuri în Reichstag mai mult decât oricare dintre adversari. Hindenburg, slăbit, l-a invitat pe Hitler să se alăture unei coaliții de guvernare, dar parvenitul a cerut putere executivă deplină, o propunere pe care președintele a respins-o în mod curajos. Asta a dus la altă rundă de alegeri. În noiembrie, avântul nazist a încetinit, însă partidul tot a câștigat suficiente locuri pentru a avea o poziție privilegiată în parlament. Pentru că ieșea din discuție să-i aducă pe comuniști în coaliție, Hindenburg părea forțat să aleagă între a-l accepta pe Hitler ca lider și a continua să țină alegeri cu vaga speranță la un rezultat decisiv. Consilierii lui nu se hotărau ce să facă, dar fiul său, Oskar, simpatizant nazist și, de asemenea, un om corupt, a vorbit în favoarea austriacului nestăpânit. Pe 30 ianuarie 1933, Hindenburg a cedat. La fel ca Mussolini cu un deceniu mai devreme, Hitler a primit cheile puterii de la un bărbat vârstnic care simțea că nu are o opțiune mai bună – și, la fel ca Ducele, a ajuns în cea mai înaltă funcție din țară fără să fi avut vot majoritar, însă prin mijloace constituționale. Noul cancelar german a numit transferul istoric „o revoluție legală”¹.

¹ Ibid., p. 48

Fundamentul politic al țării – marile afaceri, Armata și Biserica – îi desconsiderase inițial pe naziști, privindu-i ca pe o gașcă de huligani gălăgioși care nu aveau să atragă niciodată susținere pe scară largă. Cu timpul, au văzut valoarea acestui partid ca un bastion împotriva comunismului, dar nimic mai mult. Cât despre Hitler, nu se temeau de el atât cât ar fi trebuit s-o facă. L-au subestimat din pricină că era neșcolit și au fost amăgiți de tentativele lui de a-i ferma. Zâmbea când era nevoie și avea grijă să răspundă la întrebările lor cu minciuni reconfortante. Pentru membrii din garda veche, era în mod clar un amator depășit de situație și neavând șanse de a rămâne popular prea mult timp. Deși l-au înțeles greșit pe Hitler, tânărul cancelar i-a cântărit în schimb bine. „Forțele reacționare consideră că mă țin în frâu, i-a mărturisit el unui coleg în februarie 1933. Știu că speră că mă voi autodistrage printr-o conducere proastă. [...] Marea noastră oportunitate este să acționăm înaintea lor. Noi nu avem scrupule, nici ezitări burgheze. [...] Mă consideră un barbar needucat. Da, suntem barbari. Vrem să fim barbari. Este un titlu onorabil.”¹

Susținut de Legea Împuternicirii (*Ermächtigungsgesetz*), Hitler a lansat un blitzkrieg politic, distrugând ce a mai rămas din democrația germană. A început prin eliminarea adunărilor locale și înlocuirea guvernatorilor provinciali cu naziști. A trimis bătaușii SA să-i brutalizeze pe adversarii politici și, la nevoie, să-i trimită în lagărele de muncă tocmai deschise. A scăpat de sindicate declarând 1 mai 1933 sărbătoare națională plătită, apoi ocupând sediile sindicatelor din toată țara pe 2 mai. A curățat administrația civilă de elementele neloiale și a dat un decret prin care le interzicea evreilor integrarea în profesii. A adus producțiile teatrale, muzicale și de radio sub controlul lui Joseph Goebbels și a împiedicat ziariștii nesimpatizanți să-și facă treaba. Pentru a păstra ordinea, a adus poliția politică, serviciile secrete și poliția statală sub umbrela unei noi organizații, numită Gestapo.

¹ Bullock, *Hitler*, p. 276

Revoluția nazistă înainta cu iuțeala argintului viu, însă pentru unii membri ai partidului nu săpa suficient de adânc. Sute de mii de oameni semnaseră intrarea în partid, așteptând o răsplată imediată. În orașe, voiau locuri de muncă; la țară, voiau pământ. Supradimensionatele trupe SA tânjeau să înlocuiască armata regulată. Hitler însă nu își slujea adepții. Scopul lui era să reconstruiască fundamentele puterii naționale germane și pentru asta avea nevoie de abilitățile și experiența oamenilor din afara partidului. Nu avea de gând să dizolve marile întreprinderi agricole, să dea peste cap industriile de bază sau să se ia la hartă cu armata. În schimb, s-a folosit de diplomația personală de care era capabil și de teama pe care o putea induce pentru a impune disciplina în partid. În general, acest efort a mers bine – dar exista o excepție notabilă.

Naziștii recrutaseră trupele SA ca pe un pumn de fier de care aveau nevoie ca să dărâme obstacolele în drumul către putere. Acum, că linia de sosire fusese trecută, organizația paramilitară nu mai avea o misiune clară și liderii partidului plănuiau să îi reducă din influență. În loc să accepte, șeful de stat-major al miliției, Ernst Röhm, s-a răzvrătit, afirmând că mai erau multe ținte de atacat, inclusiv corporațiile, marile averi funciare și orice persoană cu proprietăți pe care SA-ul le putea jefui. Din perspectiva lui Röhm, o mișcare revoluționară avea nevoie de o armată revoluționară, și o armată revoluționară devora totul în cale. Hitler a încercat să se înțeleagă cu vechiul său prieten, însă Röhm era intransigent, distribuind chiar arme de foc unităților din capitală – un gest de amenințare.

Pe 4 iunie 1934, Hitler și Röhm s-au întâlnit iar. Cancelarul, gudurându-se cât mai mult, a propus o perioadă de calm în care SA să-și suspende activitățile și să plece în vacanță pentru o lună, orice decizie finală în privința lor urmând să fie amânată până la întoarcerea la datorie. Röhm – care ar fi trebuit să-și dea seama ce se întâmpla – a salutat și a lăsat garda jos. Pe 30 iunie, Gestapoul l-a arestat și a adunat câteva sute dintre ceilalți presupuși conspiratori. Când a primit un revolver cu un singur glonț și i s-au lăsat zece minute să se sinucidă,

Röhm a răspuns sfidător: „Dacă e să fiu ucis, să o facă însuși Adolf”¹. Când cele zece minute s-au terminat, doi dintre aghiotanții lui Hitler l-au împușcat pe Röhm, care se spune că ar fi murit icnind „*Mein Führer, mein Führer*”

Operațiunea Colibri, cunoscută și ca „Noaptea Cuțitelor Lungi”, a eliminat SA-ul ca amenințare la armata regulată. Acest lucru a întărit legăturile lui Hitler cu armata și i-a permis să-l înlocuiască pe Hindenburg, atunci când bătrânul președinte a murit la scurt timp. Hitler a ieșit din criză în fruntea guvernului, șef de stat și comandant al forțelor armate. Din acel moment, armatei i s-a cerut să jure credință nu țării sau constituției, ci fűhrerului personal.

Pretenția lui Hitler la distincție nu se baza pe calitatea ideilor lui, ci pe o motivație extraordinară de a transforma conceptele deformate în realitate. Acolo unde alții ezitau sau erau constrânși de scrupule morale, el prefera să acționeze și considera tăria emoțională esențială. De la începutul carierei, a fost un geniu la citirea publicului și modelarea mesajului potrivit pentru acesta. În conversațiile cu consilierii săi, a fost sincer în privința asta. Spunea că cei mai mulți oameni își doreau cu adevărat să aibă încredere în ceva și nu erau capabili intelectual să poarte discuții în contradictoriu în legătură cu ce anume trebuia să facă obiectul acelei credințe. I s-a părut o viclenie, prin urmare, să reducă problemele la termeni ușor de înțeles și să-și ademenească publicul să creadă că în spatele numeroaselor surse ale problemelor lor se afla un singur adversar. „Există [...] doar două posibilități, a explicat el, fie victoria taberei ariene, fie anihilarea ei și victoria evreilor.”

Hitler simțea că ceilalți compatrioți căutau un om care să se adreseze furiei lor, care să le înțeleagă temerile și care să le caute participarea la o cauză dreaptă și înălțătoare. Era încântat, nu demoralizat,

¹ „Night of the Long Knives”, *The Triumph of Hitler*, The History Place, 2002, www.historyplace.com/worldwar2/triumph/tr-roehm.htm

de indignarea pe care discursurile lui o generau în străinătate. Credea că adepții lui voiau să-l vadă contestat, pentru că tânjeau să-l audă exprimând disprețul pentru cei care credeau că-l pot amuți. Imaginea unui bărbat curajos care dă piept cu dușmani puternici este grozav de atrăgătoare. În acest fel, Hitler făcea ca până și persecuția celor lipsiți de apărare să pară autoapărare.

Înălțimea medie a cancelarului, cu părul negru și trupul neatletic – atât de diferit de idealul arian – s-ar putea să fi crescut susținerea pentru el. Se referea la el însuși ca la adevăratul reprezentant al poporului, un muncitor, un veteran, fără un cont în bancă, fără un venit din investiții sau o reședință luxoasă. „Muncitori, declara el, trebuie să mă priviți ca pe un garant. M-am născut ca fiu al poporului; mi-am petrecut toată viața luptându-mă pentru voi.”¹

Cetățenii Reichului erau beneficiarii unei porții constante de propagandă la locul de muncă, în adunările publice și în mediul radio, care se dezvolta cu repeziciune. Führerul era primul dictator cu abilitatea de a ajunge la optzeci de milioane de oameni într-o singură clipă cu o chemare unificatoare. Radioul era internetul anilor 1930, însă, fiind un mijloc de comunicare unilateral, era mai ușor de controlat. Niciodată nu fusese disponibilă o metodă atât de eficientă de manipulare a minții oamenilor. Pentru o vreme, discursurile mai importante ale lui Hitler căpătaseră însemnătate de evenimente globale. În școli, între timp, *Mein Kampf* devenise un text sacru. „O studiam ca pe Biblie. Ura era crezul nostru”², își amintea un elev.

Experții vorbesc azi despre importanța autenticității în politică. Hitler mințea cu nerușinare despre el însuși și despre dușmanii lui. A convins milioane de bărbați și femei că îi păsa de ei cu adevărat când, de fapt, i-ar fi sacrificat de bunăvoie pe toți. Ambiția lui criminală, rasismul declarat și imoralitatea totală purtau cea mai subțire

¹ Bullock, *Hitler*, p. 632

² Martin Bormann Jr., citat în Erna Paris, *Long Shadows: Truth, Lies and History*, Bloomsbury, New York, 2000, p. 55

mască, însă milioane de germani erau atrași de Hitler tocmai pentru că părea autentic. Strigau „*Sieg Heil*” cu fericire în inimi pentru că aveau impresia creării unei lumi mai bune.

Nu au fost singurii înșelați. Scriind în 1935, Winston Churchill observa:

Cei care l-au întâlnit pe Herr Hitler față în față cu treburi publice sau în termeni sociali au descoperit un funcționar foarte competent, calm și bine informat, cu o atitudine agreabilă, un zâmbet dezarmant și puțini au rămas neafecțați de magnetismul său subtil. Această impresie nu se reduce la strălucirea puterii. A aplicat-o însoțitorilor săi în fiecare etapă a luptei sale, chiar și când soarta lui era pe cele mai de jos trepte. Poate să-ți displacă sistemul lui Hitler și tot să-i admiri realizările patriotice. Dacă țara noastră ar fi înfrântă, aş spera să găsim un campion la fel de neimblânzit care să ne redea curajul și să ne conducă înapoi la locul nostru printre națiuni.¹

Hitler era suficient de deștept să nu încerce să reinventeze economia. În primii doi ani, criza a început să se atenueze și șomajul s-a redus la jumătate. Această evoluție a creat trei milioane de locuri noi de muncă, cu industria de armament la loc de frunte. Momentul era critic, pentru că forța militară a Germaniei scăzuse. Țara nu avea, practic, forță aeriană sau maritimă și armatei îi lipsea echipamentul modern. Ceea ce avea era un lider care înțelegea pe deplin nevoia de a se pregăti de război, pentru că era hotărât să inițieze un asemenea conflict. În timp ce britanicii și francezii ezitau să cheltuie banii în anticiparea unui război pe care sperau să-l evite, Germania s-a lansat într-o masivă campanie de reînarmare semiclandestină. Ani întregi, Hitler a insistat că intențiile sale erau pașnice și că nu încerca decât

¹ Winston Churchill, *Great Contemporaries*, W.W. Norton, New York, 1990, (prima ediție 1937), p. 170

să compenseze tratamentul nedrept primit de Germania. Când a făcut un pas în față, cum ar fi remilitarizarea Renaniei în 1936, a insistat că nu avea de gând să meargă mai departe, că această acțiune limitată satisfacea nevoia Germaniei de dreptate. Dar exista mereu încă un pas.

Hitler nu voia să se oprească. Și-a îndemnat adepții să se trezească pentru a putea „clădi Reichul german la care au visat marii poeți”¹. Citise destulă filosofie ca să aprecieze conceptul figurilor istorice ale lumii, agenți ai destinului, supraoameni care puteau transforma o întreagă epocă prin puterea maiestuoasă a voinței lor. Știa până în adâncul ființei că el era o astfel de figură și că în toată Europa nu mai exista unul ca el.

---

¹ Bullock, *Hitler*, p. 632

PATRU

„ALUNGAȚI-VĂ MILA DIN INIMĂ“

În 1940, Charlie Chaplin a lansat *Marele dictator*, primul său film sonor. În film, incomparabilul actor a jucat rolul dublu al unui bărbier evreu și al egocentricului Adenoid Hynkel, tiranul unei țări fictive din centrul Europei. Născuți la distanță de doar patru zile, Chaplin și Hitler erau doi dintre cei mai cunoscuți oameni, asemănători și la înălțime, statură și mustață.¹ Pe parcursul filmului, Benito Mussolini, un dictator învecinat, vine să-l viziteze pe Hynkel și cei doi discută despre planurile de război. Cei doi caraghioși stau într-o frizerie, unul lângă altul, fiecare potrivindu-și agitat înălțimea scaunului ca să poată să-l privească de sus pe celălalt.

Hitler și Mussolini s-au întâlnit de câteva zeci de ori. Fiecare avea o viziune măreață a destinului personal și fiecare nutrea o mânie neostoită față de lumea care, în tinerețea lui, nu reușise să-i descopere talentele. Amândoi urau contemporanii mai educați și corecți sub

---

¹ Chaplin, a cărui mustață era falsă, a finanțat personal *Marele dictator* pentru că studiourile din SUA nu voiau să se amestece în politică. Autoritățile britanice intenționau să interzică filmul de teamă să nu-l jignească pe Hitler, dar războiul începuse deja când pelicula a fost finalizată.

aspect social și amândoi erau fasciști, deși doar Hitler era nazist. În timpul ascensiunii sale politice, Hitler considera că bărbatul mai vârstnic era un deschizător de drumuri care merita admirația. Ducele nu i-a dat prea multă atenție lui Hitler la început, însă, când a ajuns să-l cunoască, l-a considerat un maniac posibil util.

Mussolini respingea teoriile rasiale ale lui Hitler, pe care le numea în particular „prostești, barbare și nedemne de o națiune europeană”¹. Ca italian, nu avea motive să preamărească mitul unei rase nordice dominante. De asemenea, la începutul carierei sale, fusese recunoscut de editorii unui ziar evreiesc drept unul dintre principalii apărători creștini din lume ai poporului lor.

Amintirile despre secolul XX ar fi foarte diferite dacă Italia ar fi ales să se alieze cu Franța și Marea Britanie în al Doilea Război Mondial, la fel ca în Primul. Din păcate, Mussolini păstra resentimente față de fosta alianță și simțea că oficialii britanici și francezi îl priveau de sus, ca pe un văr de-al treilea needucat. Ruptura decisivă s-a produs în 1935, când Liga Națiunilor a impus sancțiuni economice Italiei pentru invadarea Etiopiei. Mussolini credea că este o ipocrizie din partea principalelor puteri imperiale ale Europei să-i pedepsească patria pentru că nu avea un imperiu propriu.

Mussolini a fost pe placul lui Hitler pentru că amândoi apelau la aceeași retorică încărcată de machism, naționalism, anticomunism și preamărire a războiului. În *Mein Kampf*, germanul lauda „omul de seamă la sud de Alpi care, plin de dragoste înflăcărată pentru poporul său, nu a căzut la înțelegere cu dușmanii Italiei”². Multe dintre tacticile folosite de Hitler pentru a prelua și a consolida puterea fuseseră adoptate de Mussolini anterior: bazarea pe bandele violente, intimidarea parlamentului, întărirea și abuzarea ulterioară a autorității, subjugarea

¹ Collier, *Duce!*, p. 148

² Robert M. Edsel, *Saving Italy: The Race to Rescue a Nation's Treasures from the Nazis*, W.W. Norton, New York, 2013, p. 10

administrației civile, afinitatea pentru spectacol și insistența că liderul, fie el *Der Führer* sau *Il Duce*, nu putea greși cu nimic.

Hitler și Mussolini au avut momente de colegialitate autentică și aprecierea celui dintâi față de triumfurile timpurii ale dictatorului italian nu a slăbit niciodată. Dar satira comică a lui Chaplin avea o corespondență în viața reală. Cei doi lideri și țările pe care le reprezentau erau o potrivire imperfectă. Un trol diplomatic ar fi putut regiza prima vizită în Italia a cancelarului, la Veneția, în iunie 1934. Problemele au început la aeroport, unde Hitler a coborât din avion purtând o haină de ploaie kaki mohorâtă, doar pentru a fi întâmpinat de Mussolini în uniformă militară completă. La întâlnirea lor, Mussolini a încercat să se descurce fără translator și nu a reușit să înțeleagă prea multe din cele spuse de Hitler. A doua zi dimineață, Mussolini a apărut la paradă cu treizeci de minute întârziere, apoi a ținut un discurs în Piazza San Marco ce abia dacă a menționat prezența lui Hitler. La prânz, un chelner răutăcios a pus sare în cafeaua lui Hitler. Liderul german a ales plimbarea cu barca de după-amiază pentru a discuta inferioritatea rasială a popoarelor mediteraneene. La jumătatea recepției din seara aceea, Mussolini a plecat și, mai târziu, într-o scurgere calculată de informații către reporteri, l-a comparat pe oaspetele său cu Gînghis Han. Hitler îl considera pe Victor, monarhul italian, „regele spărgător de nuci“.

Cu timpul, dinamica personală s-a îmbunătățit, dar nu cu mult. Hitler a devenit frustrat cu Italia ca aliată, iar Mussolini era exasperat că, atunci când se ocupau de afaceri, omologul său german debita statistici ca o mitralieră și nu părea să tacă niciodată. Ginerele Ducei a remarcat la acea dată că „Hitler vorbește, vorbește, vorbește. Mussolini suferă – el, care are obiceiul de a vorbi, dar care trebuie, în schimb, să rămână tăcut“¹. După o întâlnire, cei doi trebuiau să zboare la Berlin cu avionul fîhrerului. De îndată ce au decolat,

¹ Conte Galeazzo Ciano, citat în Bullock, *Hitler*, p. 678

Mussolini s-a răzbunat – spre spaima desăvârșită a lui Hitler – insistând să piloteze aeronava.

Urâtenia fascismului italian a fost demonstrată cel mai clar înainte ca partidul să preia puterea, când trupele înarmate au ucis aproximativ două mii de rivali de stânga, și în Etiopia, unde trupele de ocupație ale Romei aveau un comportament de-a dreptul vicios și păreau a fi scăpate din lesă. Odată ajuns în funcție însă, Mussolini nu a simțit că era chemarea lui să facă la el acasă epurări de tipul celor orchestrate de Hitler și, cu toate vorbele lui dure, încă putea fi șocat. În 1934, când Hitler a ordonat uciderea a o sută dintre propriii susținători, Mussolini a rămas consternat de cruzimea față de prietenii de altădată. La puțin timp după aceea, o brigadă de asasini naziști din Viena l-au împușcat pe cancelarul austriac în gât și au rămas pe loc timp de trei ore în timp ce acesta își dădea sufletul pe canapea din cauza hemoragiei. La acea vreme, soția și cei doi copii mici ai cancelarului austriac erau oaspeții Ducelui, stând într-o vilă aproape de a lui, pe coasta Adriaticii. Mussolini a mers la vilă și, într-o germană stricăță, i-a dat personal văduvei vestea tristă a uciderii soțului ei.

Orgoliul lui Mussolini l-a ridicat în vârful puterii, apoi l-a trădat. Omul avea o încredere atât de mare în instinctele lui și credea atât de tare în ceea ce se auzea pe el însuși spunând, încât nu putea să caute sau să asculte de sfaturile bune. În cea mai mare parte a mandatului său, a ocupat chiar el principalele poziții din Cabinet, chiar șase simultan. Spre deosebire de Hitler, care lăsa majoritatea muncilor grele în seama altora, Mussolini se mândrea cu arta guvernării. Doar că nu se pricepea la asta.

Cel mai mare eșec al său a fost pregătirea Italiei pentru ce avea să vină. Nimic nu-i stârnea mai tare dorința decât perspectiva că țara lui avea să-și demonstreze puterea în conflict. „Războiul este pentru un bărbat ceea ce este maternitatea pentru o femeie”¹, îi plăcea lui să spună.

¹ Mussolini, discurs în Camera Deputaților din Italia, 28 aprilie 1939

Ridicând pumnii pentru mai multă greutate, își implora compatrioții să facă ceea ce au făcut vrednicii romani: să-și urască dușmanii, să se întărească pentru luptă și să-și dea viața pentru națiune.

Jucând rolul lui Cezar, a considerat cucerirea Etiopiei un început promițător; iar în martie 1938, în timpul Războiului Civil din Spania, a ordonat forțelor aeriene să atace Barcelona în numele generalului Francisco Franco și al armatei sale de dreapta. Timp de două zile încărcate de teroare, bombele termobarice au căzut cu nemiluita pe străzile neapărate ale orașului, făcând autobuzele și troleibuzele să explodeze, făcând una cu pământul blocurile de locuințe, spărgând ferestrele și obligându-i pe salvatori să adune în coșuri fragmentele de cadavre găsite pe străzile pline de sânge. Mussolini era încântat că venise timpul ca italienii „să îngrozească lumea cu agresivitatea lor [...] în loc să o farmece cu chitarele“. Spera și să-i impresioneze pe germani, despre care spunea că „iubesc războiul total, nemilos“¹. Dacă scopul lui era să stârnească groaza, a reușit. Papa a cerut ca bombardamentele să înceteze. Când numărul morților a urcat la peste o mie trei sute, așa a făcut și Franco. Ulterior, chiar și Hitler a făcut-o.

Să lovești niște ținte sigure era una, dar după un deceniu și jumătate de guvernare fascistă, Italia nu era în stare să lupte într-un război modern cu un inamic capabil. Nu avea rezerve adecvate de oameni, de avioane, de nave, de arme sau chiar de uniforme. Spre deosebire de Germania și Cehoslovacia, Italia nu investise niciodată într-o industrie națională serioasă de armament. Mussolini promisese oamenilor autonomia economică, însă țara lui rămânea dependentă de carbunele și îngrășământul importat și-i lipsea forța militară maritimă ca să-și păzească navele și porturile. Ministrul producției de război estima că Italia ar putea fi gata de luptă în 1949. Mussolini știa toate astea, dar prefera propriul adevăr. S-a grăbit atât de mult să se

¹ Peter Wyden, *The Passionate War: The Narrative History of the Spanish Civil War, 1936-1939*, Simon and Schuster, New York, 1983, p. 446

laude cu numărul de divizii armate disponibile, încât a fost necesar ca dintr-o divizie să se facă două, apoi s-a uitat de această manevră. În ciuda creșterii cu douăzeci la sută a populației, țara avea să mobilizeze mai puține trupe în al Doilea Război Mondial decât în Primul Război Mondial.

În 1939, când Germania și Italia au semnat un tratat de apărare reciprocă, Mussolini l-a îndemnat pe Hitler să amâne începerea unui conflict cu câțiva ani. Führerul nu avea de gând să o facă. Pe 22 august, le-a spus ofițerilor săi superiori: „Alungați-vă mila din inimă. Acționați brutal. Optzeci de milioane de oameni trebuie să obțină ceea ce e dreptul lor. Existența lor trebuie asigurată. [...] Voi oferi un motiv de propagandă pentru începerea războiului, indiferent dacă e plauzibil sau nu. Învingătorul nu va fi întrebat pe urmă dacă a spus adevărul”¹.

În dimineața zilei de 1 septembrie, cincizeci și șase de divizii germane, susținute de o mie cinci sute de aeronave, au intrat în vestul Poloniei, lăsând jumătatea estică a acestei țări să fie devorată de Uniunea Sovietică. Wehrmachtul a continuat în iarnă și în primăvara anului 1940, invadând Norvegia, Belgia, Luxemburg și Olanda. Hitler l-a invitat pe Mussolini să i se alăture pentru pasul următor – invadarea Franței. Ducele a ezitat. Doar după ce naziștii au ciuruit Linia Maginot și au intrat în Paris, Mussolini a declarat război. În mod tipic, a luat decizia fără să se consulte cu personalul militar – o greșeală costisitoare. Țara lui avea o mulțime de vase comerciale pe mare, din care o treime au fost forțate de britanici să se predea fără ca italienii să fi tras măcar un singur foc.

Mussolini spera la un război scurt și un loc la masa câștigătorilor când se făcea pace și prada era împărțită. Le-a spus consilierilor că, pentru a valida pretențiile lui la bani și teritorii, cel puțin o mie de soldați italieni trebuiau să moară în luptă, dar asta însemna că țara lui trebuia să lupte. Ar fi putut lua inițiativa împotriva britanicilor în

¹ Bullock, *Hitler*, p. 526

nordul Africii, însă armata lui ezita să lovească. Apoi fűhrerul l-a înşelat, securizând accesul germanilor la zăcămintele de petrol ale Romăniei, pe care şi le dorea şi Italia. „Hitler mă pune mereu în faţa faptului împlinit, se plângea Ducele rudelor sale. De data asta, o să-i plătesc cu aceeaşi monedă. O să aflu din ziare că am ocupat Grecia. În acest fel, echilibrul va fi restabilit.”¹

Aceasta era ideea strălucită a lui Mussolini: să invadeze Grecia. A făcut-o – în octombrie 1940 – contrar avertismentelor date de propriii generali şi fără să-şi anunţe aliatul german. În fanteziile lui, îşi imagina un marş triumfal spre Atena care să marcheze Balcanii cu pecetea Italiei şi să egaleze intrările măreţe ale lui Hitler în Viena, Praga şi Paris. Când consilierii l-au sfătuit în privinţa posibilelor pericole, le-a spus să nu se îngrijoreze, că deţinea un secret: oficialii de seamă ai Greciei fuseseră mituiţi şi nu aveau să lupte. A fost greşit informat. Apărătorii i-au făcut praf pe soldaţii italieni prost echipaţi, în timp ce tancurile lui Mussolini s-au împotmolit în noroi, avioanele nu au putut zbura din cauza ceţii, iar navele nu au putut funcţiona eficient din pricina vânturilor puternice şi a mării agitate. În loc să avanseze spre Atena, italienii au fost împinşi înapoi cu cincizeci de kilometri, în Albania. În câteva săptămâni, Ducele, spăsit, a trebuit să apeleze la Hitler pentru ajutor. Operaţiunea germană de salvare l-a forţat pe Hitler să-şi amâne invadarea Uniunii Sovietice până în iunie 1941, îngustând la patru luni intervalul în care soldaţii nazişti trebuiau să ajungă la Moscova înainte ca Rusia să apeleze la cea mai letală armă – iarna.

Pe măsură ce războiul pe care îl începuse se extindea în Europa, Hitler a crezut că ar fi un plan bun să-l aducă pe Franco şi Spania în concurs de partea lui; Mussolini a fost de acord.  l vedeau pe generalul spaniol un autocrat la fel ca ei, care-i putea ajuta să câştige Mediterana şi le putea furniza soldaţi căliţi în luptă pentru expediţiile următoare.

¹ Collier, *Duce!*, p. 178

În 1931, regele Alfonso al XIII-lea al Spaniei a fost alungat prin forță și a fost proclamată o republică democratică. S-a întâmplat în timpul Crizei și, la fel ca în Italia și Germania, electoratul spaniol s-a împărțit brusc între stânga și dreapta. Guverne slabe au încercat, unul după altul, să-și impună autoritatea în toiul unui lung șir de greve care au paralizat țara și în mijlocul unei serii de asasinat motivate politic. În 1936, coaliția socialistă, cu Francisco Largo Caballero în frunte, un prim-ministru fad, dar dogmatic, a avut șansa să pună Spania din nou pe picioare. Liderii armatei, sprijiniți de unele dintre cele mai bogate familii din țară, au decis că se săturaseră de democrație și, chiar și mai mult, de socialism, așa că au lansat o rebeliune în fruntea căreia l-au ales pe Franco.

Generalul spaniol nu avea nici înfățișarea, nici vocea impunătoare a unui lider militar energic. Era scund, durduliu și chelea, avea o figură pleoștită, avea tendința de a plânge și – când dădea ordine – să țipe. Colegii îi spuneau pe la spate „Domnișoara Insulele Canare“, un comentariu atât la adresa comportamentului său, cât și a locului izolat în care se afla când s-au tras primele focuri; însă Franco era genul de lider care își croia drum printr-un câmp minat fără să calce o dată greșit. Spre deosebire de mulți alții, se aștepta ca războiul civil să fie lung, murdar și cu lupte strânse. Ca să se pregătească, a cerut și a primit ajutor de la Hitler și Mussolini.

Spre supărarea ambilor dictatori, Franco a rezistat presiunii de a face gesturi radicale care, după părerea lui, ar fi necesitat asumarea unor riscuri excesive. În schimb, a purtat războiul ca un spărgător de seifuri, întorcând roțița cu câte un clic o dată. A folosit bombardamente aeriene ca să slăbească orice opoziție înainte de a ataca la sol. Era foarte atent la logistică și nu irosea muniția, echipamentele sau oamenii. Și-a mutat cartierul general aproape de lupte și a insistat ca un comandant de operațiuni să conducă recapturarea oricărui teritoriu pe care îl pierdea. Le făcea pe toate fiind mereu atent la poziția sa pe scena globală, căci Războiul Civil din Spania (1936–1939) nu îi interesa numai pe spanioli.

Pentru liberalii din Occident, conflictul dintre Republica Spaniolă și rebelii naționaliști ai lui Franco părea prima șansă reală de a opri avansarea terifiantă a fascismului. Voluntarii din cincizeci și patru de țări, inclusiv trei mii din Statele Unite, au format brigăzi internaționale care să susțină cauza. Guvernul Largo Caballero, încă disperat după ajutor, a apelat la Stalin, care a oferit oameni și echipament în schimbul unui transport clandestin al întregii rezerve de aur a țării. Fotografi, poeți și scriitori celebri – printre care și Ernest Hemingway – s-au grăbit să facă o cronică și, uneori, să laude competiția dintre forțele luminii, cum le vedeau ei, și cele ale întunericului.

Conflictul însă nu era deloc unul romantic. A durat patru ani și a dus la moartea a peste o jumătate de milion de oameni. Erau lungi perioade de acalmie, dar încleștările erau sălbatice. Fiecare tabără executa prizonierii și fiecare a întins o plasă lungă arestând simpatizanții inamicilor. Pentru Franco, dezrădăcinarea sistematică a potențialilor dușmani era o strategie bună. Unul dintre subordonații săi le-a spus primarilor aliați că „este necesar să răspândim o atmosferă de teroare. Trebuie să creăm impresia că noi suntem stăpânii. Oricine este susținător fățîș sau tainic al Frontului Popular trebuie împușcat”¹.

Spania, divizată de ideologie și clasă, era scindată și de religie. Unii preoți se opuneau naționaliștilor, însă ierarhia romano-catolică se identifica în mod clar cu Franco. Oficialii săi erau printre susținătorii mai vocali ai măsurilor aspre, iar câtorva le plăcea să-i împuște personal pe „roșii”. Între timp, stînga era în general ostilă Bisericii și însetată să-i ocupe pământurile. Forțele republicane au ucis aproximativ zece mii de episcopi, preoți, călugărițe și călugări. Aceste atrocități au dat culoare reportajelor străine și au îmboldit principalele ziare din SUA să-l susțină pe Franco. Când Eleanor Roosevelt și-a îndemnat soțul să trimită arme guvernului republican spaniol, el i-a spus că dacă ar face asta, niciun catolic nu ar mai vota vreodată pentru el.

¹ Generalul Emilio Mola, citat în Wyden, *Passionate War*, p. 108

Sub aspect militar, niciuna din tabere nu era foarte potentă, însă Franco beneficia de eșecul facțiunilor republicane de a fuziona. Stânga spaniolă era un câmp de luptă politică ce cuprindea comuniștii loiali partidului, muncitorii care-l simpatizau pe teoreticianul bolșevic exilat Lev Troțki (un rival înverșunat al lui Stalin), internaționaliștii care aveau intenții bune, dar cărora le lipseau abilitățile militare, și un guvern socialist care încerca să prezinte lumii o față atrăgătoare. În timp ce Franco nu se grăbea, facțiunile din opoziție se băteau între ele, certându-se pe provizii și aruncând unii dintre cei mai devotați partizani în pușcărie. George Orwell, care a mers în Spania să lupte cu fascismul, a sfârșit prin a fi împușcat de un lunetist comunist și a ieșit din țară exact în momentul în care poliția socialistă era gata să pună mâna pe el.

Există aspecte ale Războiului Civil din Spania care rămân relevante și azi. Vărsarea de sânge a generat controverse în țările învecinate, mai ales în Franța, dacă să accepte sau să respingă zecile de mii de refugiați care căutau să scape de lupte. Soldații și tancurile rusești care au apărut în Spania au făcut-o fără însemne sau insigne, așa cum aveau să o facă succesorii lor în criza din Berlin în 1961 și, peste cincizeci de ani mai târziu, în Ucraina.¹ Bombardamentele germane de la Guernica, imortalizate de Picasso, au generat apeluri la o investigație internațională a crimelor de război, investigație care nu a mai avut loc niciodată. În schimb, făptașii au negat mai întâi că ar fi aruncat bombe, apoi au dat vina pe victime pentru carnaj.

Franco era cel mai tânăr general al Spaniei și poate cel mai crud. A ordonat personal executarea miilor de presupuși

---

¹ În timpul conflictului din Berlin, însemnele de pe tancurile rusești erau ascunse și soldații purtau uniforme negre, fără trese. Corespondentul pentru radio CBS, Daniel Schorr, le-a poreclit „ne-tancuri” și a speculat că „s-ar putea să ni se spună într-o zi că erau doar niște voluntari vorbitori de rusă care au cumpărat niște tancuri în surplus și au venit din proprie inițiativă”.

simpatizanți și combatanți inamici fără cea mai mică urmă de remușcare. Era deliberativ, dar ambițios. Chiar înainte ca războiul să fie câștigat, a fost desemnat viitorul șef de stat, cu puteri dictatoriale depline. Oriunde mergea, posterele naționaliste proclamau *un estado, un país, un jefe* – „Un stat, o țară, un lider“, un ecou al sloganului nazist „*Ein Volk, ein Reich, ein Führer*“.

Ultima grupare combatantă republicană s-a predat lui Franco pe 1 aprilie 1939. Generalul a jurat atunci să nu mai ridice niciodată sabia decât ca să-și apare țara de o invazie. Când Hitler i-a cerut ca Spania să intre în Axă, a refuzat din principiu, apoi a întrebat cât era dispusă Germania să plătească. Și-a impus propriile condiții: ajutoare economice și militare generoase, plus Marocul, un teritoriu al regimului de la Vichy. Germanilor li se părea un preț exorbitant și știau că predarea Marocului către Spania ar înfuria atât de tare regimul de la Vichy, încât nu ar mai dori să colaboreze.

Pentru a rupe blocajul, Hitler a mers de la Berlin la Hendaye, oraș spaniol de graniță, unde, pe 23 octombrie 1940, s-a întâlnit cu Franco. Cancelarul era încrezător că dorința lui de a parcurge o mie opt sute de kilometri pentru a-l vizita pe spaniol în propria țară avea să producă un pas înainte. La urma urmei, nu era el stăpânul Europei? În schimb, într-o întâlnire de nouă ore, Franco a evitat orice cerință. Când Hitler a insistat să-și ia un angajament, a răspuns prin întrebări. Când i s-a cerut să-și modereze pretențiile, le-a repetat. Când fűhrerul a prezis o victorie rapidă în fața Angliei, insinuând că Spania nu mai putea aștepta dacă voia să ia parte la triumf, Franco s-a îndoit de scenariu înainte de a adăuga că, chiar dacă germanii capturau Londra, britanicii ar fi continuat să lupte din Canada.

De-abia mai stăpânindu-și furia, Hitler nu a avut de ales decât să facă drumul lung de întoarcere acasă cu mâna goală. În februarie următor, a încercat pentru ultima dată, scriindu-i lui Franco: „Noi trei, Ducele, dumneata și cu mine, suntem legați de cea mai

riguroasă obligație a istoriei. [...] În vremuri atât de dificile, [...] o inimă curajoasă poate salva națiuni“¹. Lingușeala nu a ținut la Franco, care a refuzat politicos șansa de a-și lega soarta de a naziștilor. Scriind din nou, de data asta lui Mussolini, Hitler a prezis că Franco – care avea să moară în patul lui la șaptezeci și cinci de ani – făcea „cea mai mare greșală din viața lui“².

---

¹ Bullock, *Hitler*, p. 609

² Ibid.

CINCI

VICTORIA CEZARILOR

Când s-a terminat Primul Război Mondial, Imperiul Austro-Ungar s-a destrămat. Două treimi din teritoriul Ungariei s-au despărțit de aceasta și au intrat în componența statelor învecinate. Pentru o perioadă scurtă, bolșevicii – încercând să profite de moment – au preluat puterea la Budapesta, dar au fost înlăturați în scurtă vreme de ce mai rămăsese din forțele armate slăbite de lupte ale Ungariei. Pe toată perioada interbelică, cea mai mare parte a țării a fost cuprinsă de sărăcie, în timp ce mulți membri ai vechii clase superioare tânjeau să se întoarcă în pozițiile de influență și bogăție de care se bucuraseră înainte. Săraccii și bogații deopotrivă s-au simțit obligați să recupereze ținuturile prețioase pierdute de națiunea lor.

În mijlocul nefericirii, s-au ridicat câteva organizații fasciste, mai ales Crucea cu Săgeți, un grup care promova ceea ce numea „ungarism”. Era o doctrină eclectică ce promitea locuri de muncă, război, libertate față de străini, mântuirea eternă și recuperarea teritoriilor furate. În mod evident, meniul era atrăgător pentru că, în 1939, Crucea cu Săgeți era cel mai mare partid de dreapta. Membrii săi erau însă atât de vituperanți – iar alți oficiali ungari atât de

cooperanți –, încât la declanșarea celui de-al Doilea Război Mondial, Hitler nu a avut nevoie să lucreze cu fasciștii.

Guvernul fascist s-a alăturat Axei în speranța că va lua parte la un triumf rapid, dar când perspectivele succesului nu au mai fost așa de roze, același guvern a apelat la aliații occidentali pentru a negocia o pace separată. În loc să tolereze o asemenea trădare, naziștii au dat autoritate deplină Crucii cu Săgeți, ai cărei lideri au trimis imediat bande de adolescenți înarmați pe străzi pentru a teroriza populația. În ultimele luni ale războiului, s-a jucat o piesă deplorabilă și denaturată în care zeci de mii de evrei unguri au fost muciți până la moarte acasă sau deportați cu trenul sau pe jos în lagăre de concentrare din care puțini s-au mai întors. Membrii Crucii cu Săgeți nu au ezitat să ucidă evrei în ghetoul din Budapesta, inclusiv pe cei ale căror acte arătau că se aflau sub protecție internațională.

Anii 1920, '30 și începutul anilor '40 au fost o perioadă a naționalismului în creștere, combinată cu neliniștea alimentată de tehnologie și repulsia față de guvernele care păreau fi atât corupte, cât și prizoniere ale unei epoci apuse. Îndoielile răspândite și șubrezenia credinței i-au făcut pe liderii fasciști în devenire să-și testeze roțile ajutătoare și au stârnit mișcări și toane de toate felurile, de la misticism și credința în zâne la statul în vârful catargelor și flirtul în spectrul politic cu eugenia și teoriile rasiale care o însoțeau.

Succesul de la început al lui Mussolini i-a energizat pe cei a căror teamă principală era bolșevismul sau ce-și imaginau ei că era bolșevismul: cererile gălăgioase de salarii mai mari, de exemplu, sau campaniile pentru reforma agrară. În aproape toate țările existau veterani care – indiferent în care tabără luptaseră în război – disprețuiau politicienii civili. Antisemitismul, fie el artificial sau visceral, a înflorit în politică, în economie, în mediul academic și în artă. Iureșul amețitor al globalizării i-a făcut pe mulți să afle consolare în ritmurile familiare ale națiunii, culturii și credinței; și oamenii de pretutindeni păreau să stea la pândă, așteptând lideri care pretindeau că au răspunsuri simple și satisfăcătoare la întrebările încurcate ale

modernității. Oswald Spengler, un profesor german devenit filosof, a susținut că istoria evoluează ciclic. În 1918, el a scris:

Ultimul secol a fost iarna Occidentului, victoria materialismului și a scepticismului, a socialismului, a parlamentarismului și a banilor. Dar în acest secol, sângele și instinctul își vor reintra în drepturi. [...] Era individualismului, a liberalismului și a democrației, a umanitarismului și a libertății se apropie de sfârșit. Masele vor accepta cu resemnare victoria Cezarilor, a bărbaților puternici, și li se vor supune.¹

Un om care se vedea pe el însuși într-un astfel de rol de conducere era Sir Oswald Mosley, un britanic aventuros, cu o mustață ca peria, asemănătoare cu a lui Hitler, cu un libido pe potriva celui al Ducelui și ceea ce a fost descris de o cunoaștere ca „o aroganță copleșitoare și o convingere de nezdruccinat că era născut să conducă”². Binecrescut și scrier desăvârșit (în ciuda unui picior strâmb), Mosley a petrecut Primul Război Mondial în recuperare după două glezne rupte, prima suferită în timpul unei încăierări la beție, a doua când s-a prăbușit cu avionul, după ce a zburat în bucle ca să-și impresioneze mama. Începând cu 1918, a fost în parlament între conservatori, apoi independent, pe urmă sub stindardul Partidului Muncitoresc, din care a demisionat când liderii săi i-au respins cererea pentru un program extrem de ambițios de infrastructură. Nedescurajat, Mosley a fondat Partidul Nou, care a propus candidați în parlament la alegerile din 1931 fără pic de succes. Mosley, încă dornic, a plecat în Italia să vadă mai de aproape efortul lui Mussolini de a crea noua Romă. Pentru un politician frustrat cu visuri mărețe, modelul italian – cu

¹ Oswald Spengler, *Decline of the West*, Knopf, New York, 1922

² Jennie Lee, citat în John Simkin, „Oswald Mosley”, Spartacus Educational, <http://spartacus-educational.com/PRmosley.htm>

podurile, apeductele, sălile mari și străzile largi abia construite, dar încă neplătite pe de-a-ntregul – părea a fi biletul câștigător.

Întorcându-se la Londra, Mosley a fondat Uniunea Britanică a Fasciștilor (BUF), cu o platformă ce conținea programul său specific de lucrări publice, anticomunismul, protecționismul și eliberarea Marii Britanii de străini, „fie evrei, fie orice alt tip de străini”¹. Conform tradiției Ducei, a recrutat o forță de securitate cu înfățișare dură, și-a instruit adepții să adopte salutul roman și a distribuit cămăși negre croite după modelul jachetelor sale de scrimă. În 1934, adunările lui Mosley atrăgeau mulțimi mari de muncitori, negustori, afaceriști, membri ai nobilimii, politicieni conservatori nemulțumiți și câțiva reporteri, soldați și polițiști aflați în timpul liber. Numărul membrilor de partid a ajuns la patruzeci de mii. Nerăbdători să se extindă, cei din BUF au înființat cluburi de băut și echipe de fotbal, însă efortul de a ține un concurs de frumusețe a eșuat în lipsa unui număr suficient de persoane interesate. În acest punct de cotitură, evoluția personală a lui Mosley de la patriot britanic la lacheu german a fost desăvârșită: în 1920, George al V-lea participase la prima sa nuntă; în 1936, Joseph Goebbels a găzduit-o pe a doua, cu Adolf Hitler printre cei șase oaspeți.

Fascismul britanic nu a murit repede, dar s-a estompat. În parte, ca urmare a politicii guvernamentale oficiale de împăciuire, care oferea o casă mai respectabilă social pentru simpatizanții naziștilor. Dar ceea ce a domolit cu adevărat entuziasmul pentru Cămășile Negre ale lui Mosley a fost spectacolul Cămășilor Brune care au intrat în marș în Renania, Austria, Regiunea Sudetă, Praga și – mișcarea care a declanșat în cele din urmă războiul – Polonia. Deodată, mizele erau mult mai mari și a fi fascist nu mai era atât de acceptabil. William Joyce, șeful propagandei de la BUF, a fugit la Berlin, unde și-a început a doua carieră ca notoriul lord Haw-Haw, un crainic radio trădător. Mosley a fost arestat în primul an de lupte, dar, fiind vorba de Anglia,

¹ William Joyce, citat în ibid.

Churchill le-a acordat prizonierului de viță nobilă și soției lui favoarea de a locui într-o căsuță cu o grădină de legume și dreptul de a angaja alți deținuți ca servitori.

Niciunul dintre europenii care, asemenea lui Mosley, au încercat să calce pe urmele lui Mussolini și ale lui Hitler nu au ajuns în vârful piramidei de putere a țării. În Spania, Franco a invitat partidul Falangei Fasciste în coaliția sa, apoi l-a înghițit. Dictatorul din Portugalia, Antonio de Oliveira Salazar, a acceptat atributele autoritare ale fascismului, însă a respins orice răzvrătire împotriva Bisericii și a doctrinelor sale. În Franța, Solidaritatea Franceză cu cămăși albastre a fost unul dintre grupurile de dreapta care serveau drept partener de antrenament pentru stânga; mișcarea era în mod fățiș pronazistă, cu o campanie bazată pe sloganul „Franța pentru francezi”, și a fost interzisă de guvernul socialist în 1936. Membrii Partidului Naționalist din Islanda purtau cămăși gri și banderole cu svastica roșie, jurau să protejeze identitatea etnică a islandezilor, credeau în supremația ariană și nu au primit niciodată mai mult de unu la sută din voturi. În România, armata a suprimat și a colaborat alternativ cu Legiunea Arhanghelului Mihail, un grup charismatic cu adepți din zonele rurale sărăcite, atrași de amestecul său de religie renăscută, politică revoluționară și violență împotriva evreilor.

În aceste cazuri și în altele, fascismul a fost mai puțin înfrânt decât diluat. Pedestrașii dornici au ajutat la sporirea pasiunilor naționaliste în multe țări, însă elementele insurecționale ale mișcărilor au fost suprimate înainte să-i poată amenința pe cei puternici. În Italia și Germania, foștii caporali luau deciziile; peste tot în rest, generalii și omologii civili din clasele superioare au păstrat puterea.

Cehoslovacia, într-un echilibru tensionat în umbra celui de-al Treilea Reich, a fost un caz special. Aici, Konrad Henlein, un fost instructor de gimnastică, viclean, miop și burtos, s-a agățat de locomotiva nazistă și a lăsat-o să-l tragă după ea. La instrucțiunile lui Hitler și cu bani de la Berlin, Henlein a devenit principala portavoce

pentru elementele fasciste din comunitatea germană, destul de variată din punct de vedere politic, din Cehoslovacia. Pentru oficialii străini și pentru presă, spunea tot felul de povești despre relele tratamente aplicate poporului de mâna brutală a Pragăi. Născocelile lui, preluate de naziști, au avut efect. Mulți europeni au început să empatizeze cu declarațiile pline de indignare ale lui Hitler și considerau rezonabilă dorința lui de a interveni în favoarea fraților etnici ai țării sale.

Pe măsură ce ziua judecării se apropia, Henlein a renunțat la delimitările anterioare și a îmbrățișat nazismul, cu tot cu salut. Discipolii săi se deosebeau de cei ai lui Hitler doar prin culoarea cămășilor (albe) și modelul steagurilor (stacojii, cu un scut alb, fără svastică). În septembrie 1938, conflictul dintre minciunile naziste și statul de drept s-a agravat; minciunile au câștigat. Conform Pactului de la München, din 1938, Franța și Marea Britanie au acceptat că Germania avea dreptul de a înghiți treizeci la sută din teritoriul cehoslovac, o treime din populația țării și peste o jumătate din resursele de minerale strategice. La mai puțin de șase luni după aceea, Hitler s-a întors să ia și restul.

Controversa pe seama apariției, a direcției și a sortii fascismului a trecut granițele Europei. Deși cuvântul „arian“ tinde să evoce imaginea unui blond nordic cu ochi albaștri, unii teoreticieni pronaziști ai rasei i-au găsit originile în „oamenii care au coborât, acum câteva milenii, de pe platoul asiatic central în văile Indului și Gangelui și care au rămas puri respectând legile stricte ale castelor. [...] Acești oameni își spun arieni, [...] oameni nobili“¹.

Mulți oameni din India sprijineau această denumire. Furioși pe stăpânitorii britanici și îngrijorați din pricina năvălirii musulmanilor, liderii naționaliști hinduși admirau încercarea lui Mussolini de a-i transforma pe italienii comozi în războinici; tânjeau la o transformare

¹ Houston Stewart Chamberlain, *Aryan World-View*, Patriot Press, Henderson, NV, 2002, p. 11

asemănătoare printre propriii adepți. În martie 1939, la zece zile după invazia Wehrmachtului în Cehoslovacia, purtătorii de cuvânt ai Partidului Hindus au lăudat Germania pentru „reînvierea culturii ariene, [...] patronajul învățăturilor vedice și susținerea înflăcărată a tradiției civilizației indo-germanice”¹. În cel de-al Doilea Război Mondial, mii de militanți hinduși și-au croit drum spre Germania, unde naziștii i-au organizat într-o legiune care să lupte cu forțele britanice pe subcontinent.

Forțele care alimentau fascismul în alte părți – greutățile economice, ambiția și prejudecățile – erau, de asemenea, prezente în Statele Unite. Un scriitor autodidact, William Pelley, a fondat Legiunea de Argint din America, în ianuarie 1933, la doar câteva ore după ascensiunea lui Hitler în funcția de cancelar al Germaniei. Cu sediul în Asheville, Carolina de Nord, Legiunea a atras aproximativ cincisprezece mii de membri. Adepții purtau pantaloni albaștri și cămăși argintii, cu un „L” stacojiu deasupra inimii, simbolul iubirii, loialității și libertății. Cămășile Argintii militau pentru antisemitism și căutau să imite modelul nazist de bande înarmate organizate. Anchetatorii sub acoperire din Infanteria Navală a Statelor Unite au declarat că spionii lui Pelley le-au promis bani în schimbul accesului la arme din arsenalele militare din California, însă ancheta nu a dus la arestări. În 1936, Pelley a candidat la președinție cu sloganul „Jos cu roșii și afară cu evreii”, dar a apărut pe buletinul de vot doar în statul Washington și a primit mai puțin de două mii de voturi.

Cămășile Argintii au dispărut în curând, însă prejudecata adoptată de ei și-a găsit vocea în organizații precum Ku Klux Klan și emisiunile cu audiență națională ale preotului Charles Coughlin, o personalitate radio polarizantă și izolaționistă care locuia în Detroit. Însă nu toți bigoții erau la fel, fiindcă deși mulți dintre cei cu simpatii fasciste

¹ Marzia Casolari, „Hindutva's Foreign Tie-Up in the 1930s: Archival Evidence”, *Economic and Political Weekly*, 22 ianuarie 2000, p. 224, <http://www.sacw.net/DC/CommunalismCollection/ArticlesArchive/casolari.pdf>

erau antiimigranți, poate la fel de mulți nu trăiau de prea mult timp pe pământ american.

Aproape un sfert din populația Statelor Unite avea descendență germană și majoritatea sperau că un al doilea război între țara lor de baștină și cea adoptivă nu ar fi necesar. În acest grup erau câțiva, un procent redus, care și-au declarat sprijinul față de Hitler. Fritz Kuhn era un astfel de om. Inginer chimist care venise în Statele Unite în 1928, Kuhn a organizat Liga Germano-Americană (German American Bund – GAB) opt ani mai târziu. Membrii grupului purtau cămăși brune și cizme negre și purtau svastica la adunări alături de portretul lui George Washington, pe care îl proclamau „primul fascist” al Americii din cauza presupusului său dezgust față de democrație. „Așa cum Hristos a vrut să vină copiii la el, Hitler vrea să fie venerat de copiii germani”¹ – acesta era mesajul transmis în școlile Ligii care au apărut în țară, mai ales în Vestul Mijlociu.

Liga se aștepta la o victorie a național-socialiștilor în Europa și a sesizat ocazia de a aduce triumful anticipat pe pământ american. Pentru a se apropia de scopul lor, GAB a cerut supunere totală de la membri și a îndemnat Statele Unite să rămână neutre în orice dispută cu Germania și puterile aliate. În ciuda rădăcinilor lor străine, entuziaștii Ligii se înfățișau ca fiind cei mai sinceri și mai puri americani, apărându-și țara de pericole precum comunismul, încrucișarea raselor și jazzul. Mișcarea și-a atins un zgomotos apogeu la Madison Square Garden, în februarie 1939, când Kuhn a vorbit unei mulțimi agitate de douăzeci de mii de oameni. În strigătele de *Sieg Heil!*, l-a batjocorit vesel pe președintele Frank D. „Rosenfeld” și a demascat „Jew Deal-ul”² acestuia.

GAB a întâmpinat o opoziție dură din partea principalelor organizații germano-americane, a sindicatelor, a activiștilor evrei și

¹ Mark D. Van Ells, „Americans for Hitler—the Bund”, *America in WWII*, august 2007.

² Fritz Kuhn, citat ibid

cel puțin a câtorva gangsteri. „Scena era decorată cu o svastică și un portret al lui Adolf Hitler, își amintește celebrul șef mafirot Meyer Lansky despre o adunare fascistă. Vorbitorii au început să bată câmpii. Eram doar cincisprezece, dar am intrat în acțiune. Pe unii i-am aruncat pe geam. Majoritatea naziștilor s-au panicat și au fugit. I-am urmărit și i-am bătut. Voiam să le arătăm că evreii nu stau întotdeauna deoparte și acceptă insultele.”¹ Dată fiind legătura cu lumea interlopă, pare firesc ca finalul carierei lui Fritz Kuhn să nu fie un act de violență, ci – ca în cazul lui Al Capone – să se termine cu o sentință la închisoare pentru evaziune fiscală și, în cazul lui Kuhn, cu o condamnare în plus pentru spălarea banilor Ligii ca să-și întrețină amanta.

În retrospectivă, este tentant să respingi fiecare fascist al acestei epoci ca fiind un om rău sau un ȋicnit, dar este prea ușor și, inducând mulțumirea de sine, și periculos. Fascismul nu este un accident în evoluția omenirii, ci o parte a ei. Chiar și cei care s-au alăturat acestor mișcări din ambiție, lăcomie sau ură probabil ori nu erau conștienți, ori negau față de ei înșiși adevăratele motive.

Istoriile orale din acea vreme mărturisesc speranța și entuziasmul generat de fascism. Bărbații și femeile care își pierduseră nădejdea în schimbări politice simțeau brusc o legătură cu răspunsurile pe care le căutaseră. Parcurgeau înflăcărați distanțe lungi pentru a participa la adunări fasciste, unde descopereau suflete asemănătoare dornice să redea măreția națiunii, valorile tradiționale ale comunității și optimismul în privința viitorului. Aici, în această cruciadă, auzeau explicații care aveau sens pentru ei despre curențele puternice care acționau în lume. Aici erau șansele pe care le căutaseră de a intra în grupuri de tineret, în organizații sportive, în campanii caritabile și activități de training pentru slujbe. Aici se aflau relațiile de care aveau nevoie pentru a începe o afacere nouă sau a lua un împrumut. Multe familii care se opriseră după doi copii, crezând că doar atât își

¹ Michael Feldberg, „But They Were Good to Their People“, My Jewish Learning, www.myjewishlearning.com/article/but-they-were-good-to-their-people/2

permiteau, acum găseau încrederea să aibă patru, cinci sau șase. În compania amabilă a celorlalți fasciști, puteau împărtăși o identitate care li se părea corectă și se puteau implica într-o cauză pe care o puteau sluji fiecare cu bucurie și devotament. Acestea erau premii, credeau ei, pentru care merita să mășăluiască și chiar să renunțe la libertățile democratice – cu condiția ca liderii lor să respecte promisiunile și să le îndeplinească fanteziile.

Un timp îndelungat, a părut că acei lideri puteau face exact ceea ce făgăduiau. În anii 1920, Mussolini avea aspectul unui învingător, la fel și Hitler după 1933. Lumea credea – mai mult decât în orice alt om de stat european – că vor avea succes acolo unde politicienii convenționali dădeau greș. Erau deschizători de drumuri, vizionari aflați în strânsă legătură cu tulburătorul, dar încântătorul *zeitgeist*, spiritul vremii.

În *Cabaret*, există un moment electrizant într-o berărie, unde un tânăr nazist se ridică în picioare și, urmat de cei mai mulți, dar nu de toți cei prezenți, cântă un imn despre promisiuni și groază:

Creanga de tei e verde și-nfrunzită,
 Rinul dă mării aurul său.
 Dar curând auzi o șoaptă: „Ridică-te, ridică-te,
 Ziua de mâine îmi aparține“.
 O, patrie, patrie, arată-ne semnul
 Pe care au așteptat copiii tăi să-l vadă.
 Va sosi dimineața când lumea va fi a mea.
 Ziua de mâine îmi aparține.
 Ziua de mâine îmi aparține.¹

Fascismul a prins pentru că mulți oameni din Europa și din alte părți îl vedeau ca pe un val mareț care transforma istoria, care le aparținea numai lor și care nu putea fi oprit.

¹ John Kander și Fred Ebb, „Tomorrow Belongs to Me“, cântec din filmul *Cabaret*, regizat de Bob Fosse, Allied Artists Pictures, New York, 1972

ȘASE

DECLINUL

Poděbrady, ianuarie 1942. Oamenii de aici sunt triști și toți îndură cu greu războiul. Asta îi include pe arieni și pe non-arieni, ca să folosim această denumire mai curând stranie în care se împarte acum creația lui Dumnezeu. Purtăm stele, după cum știi, unii cu mândrie, alții le ascund, deși nu ai voie... Trăim vremuri ciudate și suntem văzuți de unii ca membrii unei rase mai puțin valoroase. Desigur, negrii sunt și ei subestimați, însă lumea tace în privința asta, chiar și evreii. Când Dumnezeu ne va lumina creierul și vom înțelege că suntem toți egali în fața lui Dumnezeu, atunci va fi mai bine.

Propozițiile de mai sus sunt din jurnalul scris de Růžena Spieglová, o văduvă care trăia singură, jelind moartea recentă a fiicei ei și observând din interior lanțurile care – în iarna aspră a anului 1942 – se strâneau în jurul evreilor din Cehoslovacia ocupată de naziști.

Cuvintele ei ilustrează capacitatea unei persoane de rând care trăiește într-un stres extraordinar de a simți empatie față de bărbații

și femeile pe care nu i-a întâlnit niciodată și care caută consolare în convingerea că toți oamenii au valoare egală. Această generozitate a spiritului – această grijă pentru ceilalți și pentru ideea că toți suntem creați egali – este cel mai eficient antidot pentru amorțeala morală egoistă care permite fascismului să prospere. Este o capacitate ce se poate găsi în majoritatea oamenilor, dar nu este întotdeauna alimentată și uneori, pentru o vreme, este zdrobită cu brutalitate.

Poděbrady, aprilie 1942: Am fost luați pentru plecare și împărțiți pentru muncă. Erau patru grade de sănătate. Eu am fost în a doua categorie, ceea ce înseamnă că sănătatea mea este destul de bună. Acum spun că în curând vom fi mutați din Poděbrady și de aceea toți evreii pleacă cu trenul la Köln pentru înregistrare. [...] Este posibil să supraviețuiesc, cu toate problemele care ne așteaptă. Poate ne vom vedea, dragilor, care sunteți în străinătate. Domnul să vă dea sănătate. Când mă voi întoarce (sper să mă întorc, nu se știe niciodată), o să vă scriu cum a fost la Köln. [Sfârșitul jurnalului]

Pe 9 iunie 1942, Růžena Spieglová a făcut parte din grupul de evrei cehoslovaci trimiși cu trenul în lagărul nazist de concentrare de la Terezín. Pe 12 iunie, au fost transportați mai departe, în est, într-o destinație pe care nu o cunoaștem cu siguranță, probabil într-o zonă forestieră din Polonia ocupată. Nu au existat supraviețuitori ai acelui transport. Bunica mea din partea mamei avea cincizeci și patru de ani când a fost ucisă.

În vara anului 1940, la mai puțin de un an de la declararea războiului, al Treilea Reich stăpânea Austria, toate segmentele Cehoslovaciei divizate, jumătate din Polonia, Norvegia, Belgia, Olanda și mare parte din Franța. Între aprilie și iunie, ocupase un milion de kilometri pătrați în Europa, asigurase accesul la zăcămintele de petrol și de alte minerale strategice și, cel puțin pe continent,

nimicise singurele armate semnificative care i se opuneau. Nimic în lume nu părea să egaleze colosul nazist, însă, contrar tuturor așteptărilor, inclusiv celor proprii, Hitler nu avea să mai cunoască niciodată un asemenea succes.

Declinul a început când, în iulie, Winston Churchill a respins brusc oferta fűhrerului pentru un acord de pace. Pentru a le da britanicilor o lecție, Hitler a ordonat avioanelor Luftwaffe să distrugă Forța Aeriană Regală și să facă posibilă invazia terestră, peste Canal. Timp de cinci luni, bombardierele Stuka și avioanele de luptă Messerschmitt s-au luptat cu bateriile antiaerene britanice și cu avioanele Hurricane și Spitfire. Raidurile germane făceau sirenele să urle în regiunile industriale din interior și de pe coastă, ca și în inima Londrei, provocând mii de incendii, distrugând fabrici, docuri, stații de tren, clădiri de apartamente, baruri – avariind chiar și Palatul Buckingham.

Aceste evenimente aveau să fie printre primele mele amintiri. După ce ne-am luat adio de la familie și prieteni, eu și părinții mei am părăsit Praga curând după invazia din martie 1939, apoi am călătorit cu trenul prin Slovacia, Ungaria, Iugoslavia și Grecia. De acolo am luat bilete pe un vapor care ne-a adus în Anglia, unde am trăit mai întâi într-un internat mizer din Londra, pe care eram prea mică să mi-l amintesc, apoi într-un apartament modest pe care nu-l voi uita niciodată. Apartamentul, cu o bucătărie mică și baie, era la etajul al treilea al unei clădiri de cărămidă roșie din Notting Hill. Printre vecinii noștri se aflau și alți refugiați, unii din Cehoslovacia, alții din Polonia, Germania și Spania.

În timpul raidurilor aeriene, rutina noastră era să coborâm în grabă scara cenușie și înghesuită de beton către subsol, care era împărțit în câteva camere mici și una mai mare. Eram cam douăzeci de oameni acolo în orice moment, uneori și mai mulți când clădirile din apropiere trebuiau evacuate. Beam ceai sau cafea pregătite de îngrijitori voluntari și împărțeam gustări de pâine și biscuiți. Dormeam – când puteam – pe paturi de campanie sau saltele în camera cea mai mare. Deși clădirea era nouă și sigură din punct de

vedere al structurii, pivnița avea țevile de apă caldă și gaz suspendate de tavan; acestea încălzeau camerele, însă dacă ar fi căzut o bombă în apropiere, am fi fost opăriți sau asfixiați. Fiind atât de mică, nu mă gândeam la asemenea posibilități, în schimb mă bucuram de fiecare minut de camaraderie dârză.

Notting Hill nu avea valoare strategică și, prin urmare, nu era o primă țintă, însă bombele tot au căzut în peste zece locuri din apropiere, ucigând mulți oameni. O vecină a fost scoasă de brigada de pompieri din dărmarurile unui bar local, Freemasons Arms. Crezuse că s-a terminat cu ea, dar s-a dovedit tare ca piatra și a trăit să sărbătorească 103 ani de viață. Altă dată, o bombă a căzut, dar nu s-a detonat, așa că toate clădirile din zonă au fost evacuate și a sosit o echipă de urgență. După investigații, echipa ne-a zis să nu ne îngrijorăm: explozibilul fusese făcut de muncitorii dintr-o fabrică din Cehoslovacia ocupată și aranjat cu grijă să nu explodeze.

Slujba tatălui meu era să transmită știri înapoi în patria-mamă în numele guvernului cehoslovac aflat în exil și cu sediul în Londra. O făcea pentru a contracara șirul de minciuni lansate în fiecare zi de ocupanții naziști. Într-o dimineață, pe la începutul războiului-fulger, tatăl meu – Josef Körbel – avea un material pentru radio pe care trebuia să-l termine și a decis să ignore sirenele și să rămână în apartamentul nostru să lucreze. Un prieten care era cu el și-a amintit mai târziu:

Suieratul unei bombe în zbor a fost atât de puternic încât ne-am aruncat amândoi la pământ și dr. Körbel a sărit repede sub masă. Atacul aerian era asurzitor, iar casa noastră se legăna atât de tare încât îmi amintea de o navă pe marea agitată. N-aș fi crezut niciodată că o clădire uriașă de fier și beton putea să vibreze atât de dramatic și tot să nu se facă bucăți. Când am simțit că am scăpat de pericol, n-am rezistat să nu râdem ușurați.¹

¹ Prokop Drtina, *Československo můj osud*, Melantrich, Praga, 1991, p. 573. Traducerea autoarei.

De pe 7 septembrie 1940 până la sfârșitul lunii octombrie, peste cincizeci și șapte de zile consecutive, două sute de bombardiere, în medie, și-au aruncat încărcăturile letale peste Londra. Nu exista un refugiu sigur. Adăposturile, fie în grădinile caselor, fie în parcurile publice, ofereau protecție doar împotriva exploziilor colaterale și a sfărâmăturilor. Familiile care se retrăgeau în subsoluri erau deseori strivite sau sufocate de clădirile prăbușite. În primele șase săptămâni, șaisprezece mii de case au fost distruse și alte șaiszeci de mii grav avariate; peste trei sute de mii de oameni au fost muțați.

Londonezii însă sunt o specie adaptabilă. Știind că puteau rămâne blocați zile întregi pe drumul spre sau dinspre casă, funcționarii veneau la birou cu obiecte de toaletă, cu perne, păături și haine în plus. Pe măsură ce se însera, parada de saltele începea să se îndrepte spre pivnițe, adăposturi sau metrou. Datele meteo erau clasificate, așa că oamenii făceau propriile prognoze – cerul senin însemna o zi frumoasă pentru Hitler; nopțile senine în anumite momente ale lunii asigurau luna bombardierului. Granițele sociale care defineau cultura britanică s-au topit temporar în timp ce oamenii din toate clasele își adresau urări de bine. Negustorii sfidători puneau însemne: *distrus*, nu închis, sau *doborât* în loc de încuiat. Băncile și poșta promiteau *program obișnuit*; prostituatele întreprinzătoare făceau la fel.

În ciuda loviturilor dure și a multora din cercurile politice care nu vedeau altă variantă decât să cedeze, britanicii au refuzat să se predea. Hitler se așteptase să scape de Anglia înainte de a-și întoarce atenția spre Uniunea Sovietică, însă strategia agresivă nu i-a mers. Era frustrat și în efortul său de a-l convinge pe Franco să intre cu Spania în război, și enervat de decizia pripită a lui Mussolini de a invada Grecia. Între timp, în nordul Africii, forțele britanice și indiene se apărau cu succes de atacurile germane și italiene, iar în martie 1941, curajoșii patrioți sârbi au răsturnat guvernul pronazist și l-au forțat pe Hitler să intervină acolo. Germanii erau extrem de puternici, dar, așa cum cancelarul începea să descopere, la fel era și dorința de a se împotrivi – când este trezită în totalitate.

Cu zece zile înainte de începerea războiului, Germania și Uniunea Sovietică anunțaseră că fiecare avea să rămână neutră în orice conflict în care era implicată cealaltă țară. Acordul era șocant în sensul că acele guverne erau rivale sub aspect ideologic, dar și de înțeles pentru că erau la fel de cinice. Conform aranjamentului, cele două au invadat Polonia din direcții opuse și au împărțit țara între ele. Pentru Stalin, pactul a venit la momentul potrivit. Petrecuse sfârșitul anilor 1930 făcând mascarade de procese ale presupușilor oficiali neloiali, executând sute de mii de oameni. Acest exercițiu de paranoia a lăsat Rusia nepregătită pentru o confruntare armată cu germanii.

Și Hitler a apreciat momentul. Nu voia să fie forțat să lupte pe două fronturi – cum se întâmplase în Războiul cel Mare. Era logic, așadar, să amâne, însă Hitler recunoștea o parte suficientă din el însuși în Stalin ca să nu aibă încredere. Credea că bătrânul Iosif avea să încerce să-l păcălească și să atace de îndată ce Armata Roșie era în stare; era mai bine, a presupus el, ca Germania să dea primul pumn. În războiul cu URSS, fusese mereu vorba de când, nu de dacă. Teritoriile vaste din est erau premiul pe care fűhrerul și-l dorea cel mai mult. Motivul era în parte material – armata lui avea o nevoie permanentă de cereale, carne, petrol și alte resurse –, dar avea și dorința maniacă de a extinde *Lebensraumul* (spațiul vital) în singura direcție neîngrădită de un ocean, canal sau mare. Planificatorii săi visau ca, după război, toată întinderea fertilă dintre Urali și frontiera poloneză să fie ornată cu orașe strălucitoare, populate exclusiv de rasa pură – ale căror alimente să fie furnizate de țărani slavi care să trudească dincolo de porți, cultivând pământul, crescând vite, mâncând resturi și fiind educați doar la nivelul necesar pentru a înțelege și a se supune ordinelor.

Decizia lui Hitler de a invada Uniunea Sovietică în iunie 1941 a fost luată din convingerea că avea să întrerupă aprovizionarea cu alimente a populației locale. Cu patru săptămâni înainte de atac, Gűring a prezis că „multe zeci de milioane de oameni din zonele industriale vor deveni redundante și fie vor muri, fie vor trebui să emigreze în Siberia. Orice încercare de a salva populația de acolo de

moarte prin înfometare [...] ar slăbi rezistența Germaniei în război¹. Era același Göring care se lăuda: „Eu nu am conștiință“. Asta era, pe scurt, moralitatea nazistă.

În prima zi de vară, avioanele, tancurile și infanteria germană au duduie spre est, luând Uniunea Sovietică prin surprindere și avansând cu peste trei sute de kilometri în prima săptămână. Experții militari din Berlin și alte capitale occidentale erau siguri că soldații germani aveau să învingă repede. Stalin credea că propriul său personal avea să-l omoare din cauza prostiei lui, dar asta nu s-a întâmplat. Sovieticii construiseră un sistem economic și politic integrat care le permitea să mobilizeze toate resursele. După ce au suferit pierderi inițiale severe, Armata Roșie s-a mobilizat și a reușit să stabilească poziții defensive puternice. Distanța și clima dădeau Rusiei un avantaj strategic crucial. Fiecare kilometru cu care înaintau germanii lungea liniile de aprovizionare și fiecare săptămână aducea zile mai scurte, vânturi mai reci, mai multă ploaie și, începând din octombrie, zăpadă. Odată ce avantajul surprizei s-a disipat, războinicii celui de-al Treilea Reich s-au trezit – pentru prima dată – într-o bătălie adevărată.

Pe măsură ce avansul Germaniei încetinea, furia lui Hitler creștea. Crezuse că oamenii din Ucraina și statele baltice aveau să-i întâmpine pe soldații săi ca pe niște eliberatori, iar unii au făcut-o, pentru că sentimentul antirusesc în aceste zone era puternic. Guvernatorii naziști și trupele SS însă erau brutali. În loc să trateze populațiile locale ca pe niște aliați, îi împingeau la nesupunere confiscându-le alimentele, furându-le proprietățile, subjugând milioane de muncitori și molestând oamenii.

Hitler studiase istoria militară și înțelegea valoarea pregătirii și a surprizei. Ceea ce nu a reușit să înțeleagă a fost nevoia de a-și adapta strategia pentru a face față lucrurilor neplăcute. Însetat de altă cucerire, a subestimat rezistența Rusiei și capacitatea Armatei Roșii de a găsi înlocuitori pentru oamenii uciși sau luați prizonieri. Având o încredere

¹ Hermann Göring, directivă de război, 23 mai 1941, citat în Bullock, *Hitler*, p. 642

de neclintit în propria judecată, își contrazicea deseori generalii, ordonându-le să facă ceea ce nu putea face nimeni. Asta i-a obligat pe soldații săi, mulți fără cizme sau haine de iarnă, să înainteze slăbiți prin peisajul înghețat aflat la mii de kilometri de casă.

La începutul lunii decembrie, germanii ajunseseră degerați în pădurile aflate la vest de Moscova, însă sovieticii au lansat în curând o contraofensivă care i-a împins înapoi, blocându-i astfel Wehrmachtului accesul la capitala sovietică. În 1942, Hitler a încercat din nou și a încercat iar prea mult. În a doua zi a lunii februarie 1943, la Stalingrad, aproximativ nouăzeci de mii de luptători ai Armatei a VI-a s-au predat sovieticilor. Luptele aveau să continue luni de zile, însă expediția din Est a fűhrerului era condamnată.

Mussolini și Hitler au fost întruchiparea fascismului, însă niciunul nu a putut organiza un stat cu desăvűrșire totalitar. A existat întotdeauna o lacună între teorie și realitate, între ordinele de sus și implementarea lor la nivelurile inferioare. Guvernele nu au fost niciodată chiar atât de eficiente pe cât voiau să pară. În Germania, Gestapoul a comis nenumărate crime înfiorătoare, dar a trebuit să și muncească din greu ca să-i facă pe cetățenii de rând să creadă că regimul avea agenți la orice colț și urechi vigilente în fiecare clădire. În spatele fațadei intimidante, organizația avea personal redus, era îngropată în hűrtii și nesigură politic – jumătate din membrii săi nici măcar nu erau naziști. Mulți informatori ai Gestapoului erau oportuniști bucuroși să provoace necazuri vecinilor pe care nu îi înghețeau și oamenilor cărora le datorau bani. A existat chiar și o doamnă din Saarbrűcken care l-a denunțat pe soțul ei ca să facă loc – după cum i-a spus fiului ei mic – pentru un tată nou, „mult mai bun”¹.

Aproape imediat după ce a ajuns în funcție, Hitler a înlăturat femeile din birocrație, promițându-le „emanciparea de emancipare”².

¹ David F. Crew, ed., *Nazism and German Society, 1933–1945*, Routledge, Londra, 1994, p. 180

² Ibid. p.3

Femeile erau sfătuite să stea la cratiță, să repare, să coasă, să facă *Apfelkuchen*¹ și să dea naștere următoarei generații de supraoameni arieni. Ambiția asta nu s-a dovedit mai ușor de îndeplinit decât cucerirea Uniunii Sovietice. Din 1933 până în 1939, numărul femeilor care munceau a crescut de la patru milioane la cinci milioane de Frauen și Fräulein, care ajutau economia să țină pasul cu cerințele războiului.

În Italia, unde comuniștii și socialiștii erau în afara legii prin definiție, mulți au supraviețuit anilor de fascism evitând să atragă atenția, pretinzând că erau apolitici și – la fel ca tatăl lui Mussolini într-o epocă trecută – ascunzând steagul roșu al familiei într-o cutie îngropată în curte. Tacticile prudente au permis mișcărilor de stânga să iasă iar la suprafață cu o forță considerabilă chiar înainte de sfârșitul războiului. În Germania, dezacordul fațăș era rar, însă existau sfere de activitate antinazistă în sindicatele muncitorești, în sectorul privat, în comunitatea religioasă și în armată. Dezgustul față de Hitler a devenit cunoscut în modul cel mai dramatic când, pe 20 iulie 1944, Claus Philipp Schenk (contele von Stauffenberg) a încercat să-l arunce în aer pe führer cu o bombă cu ceas ascunsă în servieta sa. Explozia a lăsat persoana vizată cu părul ars, arsuri pe picior, timpane rănite și convingerea – datorită acestei scăpări norocoase – că Providența îi venea încă în ajutor.

Bomba cu ceas care îl aștepta pe Mussolini a fost mai puțin zgomotoasă, însă, în cele din urmă, letală și a venit dintr-o sursă și mai apropiată de el. Cine ar fi crezut că fondatorul fascismului avea să fie doborât de membrii propriului său partid?

Momentul de cotitură a venit spre sfârșitul anului 1942, când forțele aliate au alungat Axa din nordul Africii, creând o platformă de eliberare a Europei din sud, prin Italia.

¹ Plăcintă cu mere (în germană în original, n.tr.)

Poziția tot mai șubredă a țării era oglindită de schimbările liderului său. Mussolini cel lăudăros și țănoș nu mai exista. Deși altădată se mândrea că ia decizii rapide și își păstra biroul ordonat, acum lăsa hârtiile să se adune în teancuri, în timp ce el studia tăieturi din ziare, subliniind propozițiile-cheie cu un creion colorat. A devenit capricios, răzgândindu-se deseori și uneori bifând ambele casete într-un memoriu care prezenta opțiuni diferite. Lua medicamente pentru stomac pentru a-și trata ulcerul, însă nu exista rețetă pentru marea problemă cu care se confrunta: compatrioții săi plini de dispreț care voiau să iasă din război.

Nici italianul de rând, nici forțele armate ale națiunii și nici regele împresurat nu voiau să fie asociați cu al Treilea Reich. Păgânismul vizibil al lui Hitler nu era pe placul romano-catolicilor și mulți bombăneau când, în 1938, Mussolini a acceptat aceleași statute antisemite ce fuseseră aprobate în Germania cu ani înainte. Chiar și celor care îl iubeau pe Duce, sau poate mai ales lor, nu le plăcea să-l vadă jucând rolul partenerului junior al unui rasist teuton. Armata era deranjată de trimiterea zecilor de mii de oameni în est, unde luptaseră – mulți purtând încălțări de carton – alături de nemți. Acum, patria lor era pe punctul de a deveni un nou front în ceea ce părea a fi un război nesfârșit. Mișcarea fascistă, cândva atât de dornică să anunțe întoarcerea gloriei italiene, avea să fie cu siguranță considerată răspunzătoare pentru înfrângerea Italiei.

Pe 10 iulie 1943, primii o sută șaiszeci de mii de soldați aliați au debarcat în Sicilia. Două săptămâni mai târziu, Marele Consiliu al Partidului Fascist s-a întrunit la Roma. Neștiind la ce să se aștepte, mulți participanți și-au ascuns cuțite sau grenade în buzunare. Cu toate astea, aici nu era Germania lui Hitler sau Rusia lui Stalin. În loc de amenințări tunătoare, Mussolini era mohorât. I-a întâmpinat pe liderii partidului cu o tiradă de două ore, pe un ton defensiv, plină de statistici irelevante și total descurajantă pentru cei care încă mai căutau o cale de ieșire din dilema cu care se confruntau. În timp ce vorbea, delegații își pasau pe furie o declarație prin care se propuneau puteri

constituționale depline pentru rege și restaurarea parlamentului. Principalul autor, Dino Grandi, fusese printre cei mai activi militanți ai lui Mussolini. Acum s-a ridicat și și-a înfruntat vechiul șef:

Crezi că ai devotamentul poporului, dar l-ai pierdut în ziua în care ai legat Italia de Germania. Ai sufocat personalitatea tuturor sub mantia unei dictaturi imorale sub aspect istoric. Dă-mi voie să-ți spun că Italia a fost pierdută în aceeași zi în care ți-ai pus firul de aur al mareșalului pe chipiu.¹

Pusă la încercare, hotărârea lui Grandi a fost aprobată cu 19 voturi pentru, opt împotriva și o abținere, cu ginerele lui Mussolini printre cei care cereau schimbarea. Dictatorul infailibil nu mai avea susținerea partidului pe care îl formase – și astfel, un vot de douăzeci de minute a doborât cortina peste cei douăzeci de ani de fascism. Într-o ultimă tentativă de salvare, Ducele a căutat o declarație reînnoită de solidaritate din partea regelui – fără succes. Timp de peste două decenii, Victor Emanuel cedase în fața lui Mussolini pentru că simțea că nu are de ales și pentru că era un laș. Acum, în sfârșit, cărțile mari îi căzuseră din mână.

– Astăzi, i-a spus regele oaspetelui său, ești cel mai detestat om din Italia².

– Dacă este adevărat, a venit răspunsul, îmi voi depune demisia.

– Iar eu, a spus Victor Emanuel, o voi accepta necondiționat.

Vestea plecării lui Mussolini a declanșat o sărbătoare în toată Italia. Imaginile înrămate cu dictatorul înlăturat au fost scoase de pe pereți cu miile și aruncate la gunoi; deodată, nu exista o ființă mai rară decât un fascist declarat. Noul guvern a încheiat un armistițiu cu Aliații și s-a rugat ca războiul său să se termine, însă rugăciunea lor a rămas fără răspuns. Soldații lui Hitler au ocupat partea nordică a țării și au

¹ Collier, *Duce!*, pp. 218–19

² Ibid., p. 229

insistat ca Mussolini să devină șeful unui regim-marionetă. A făcut-o fără tragere de inimă, fiind, practic, prizonierul germanilor.

În ultimele sale luni, Mussolini nu a avut prea multe de făcut decât să mediteze la cum se năruiseră visurile lui îndrăznețe. Bănuia că rezultatul ar fi putut fi diferit dacă ar fi avut curajul să-l egaleze pe Hitler în cruzime. Și-a învinuit propriii cetățeni pentru lipsa lor de apetit pentru luptă și pe naziști pentru interesul insuficient pentru orice altceva. A recunoscut în fața puținilor consilieri rămași că fusese prea susceptibil în privința lingușelii și că dictatorii „își pierd orice echilibru când își urmăresc ambițiile obsesive”¹. S-a spovedit și a făcut alte eforturi sporadice de a câștiga binecuvântarea Bisericii. A încetat și să se mai compare cu Cezar, întrebându-se cu glas tare dacă Iisus Hristos ar fi mai capabil de compasiune.

În ultimele zile ale războiului, atât soldații americani, cât și comuniștii italieni s-au apropiat de comandamentul slab apărat al lui Mussolini. Dictatorul căzut a fugit, sperând la început să se întâlnească cu ceea ce-și imagina că erau resturi substanțiale ale adepților săi, pregătindu-se de o ultimă bătălie. Dând greș, el și însoțitorii săi s-au alăturat soldaților germani care fugeau spre granița austriacă. Pe 28 aprilie 1945, deși purta o haină Luftwaffe și cască, a fost recunoscut de membrii unui detașament comunist. Un pluton de execuție i-a împușcat pe el, pe amanta lui de multă vreme, Claretta Petacci, și pe alții din grup, au încărcat cadavrele într-un camion și le-au aruncat într-o piață din Milano.

În Germania, răpăitul inevitabil al propagandei lui Goebbels crease ceea ce istoricul Ian Kershaw a numit „mitul lui Hitler”. Era sentimentul că, în ciuda regreselor șocante ale țării, führerul avea să repună în curând lucrurile în ordine. Măsura în care problema persista era cauzată de faptul că nu fusese adusă în atenția conducătorului. Alții, doar alții erau de vină pentru că birocrăția era incapabilă, că armata făcea

¹ Ibid., p. 317

greșeli sau că SS-ul comitea acte de brutalitate gratuită. Hitler era considerat întruchiparea națiunii, creatorul unui miracol economic, distribuitorul cu ochi senini al dreptății, protectorul împotriva tuturor dușmanilor și geniul militar și al politicii externe a cărui strategie – cerul avea să garanteze – trebuia încununată de succes.

În 1943, eroul acestui mit a început să resimtă un tremur în brațul și piciorul stâng care nu răspundea la tratament. Când mergea, trebuia să-și târâie piciorul. Avea și alte suferințe și a ajuns să se bazeze pe un medic care i-a prescris o combinație inutilă de tratamente placebo, stimulente, afrodisiace și otrăvuri ușoare. Pe măsură ce trupul lui Hitler se deteriora și nivelul său de energie scădea, mașina germană de război era zdrobită. După debarcarea din Normandia, războiul pe două fronturi de care se temuse Hitler a devenit o realitate. De la est la vest, Aliații strângeau lațul, eliberând țările pe care naziștii căutaseră să le subjuge. Băieți de liceu, fără instruire, au primit uniforme și li s-a ordonat să apere fiecare metru pătrat de pământ, așa cum făcea și fűhrerul, cel puțin așa li s-a spus. Vocea celebră deja nu se mai auzea în public la adunări sau în transmisiunile radio. Hitler nici nu îndrăznea să se aventureze afară. În iulie 1944, rușii au eliberat lagărul de exterminare Majdanek, iar în ianuarie, anul următor, pe cel de la Auschwitz. În aprilie, americanii au deschis porțile de la Buchenwald, iar britanicii au făcut la fel la Bergen-Belsen. Lumea nu mai putea nega ceea ce nu voia să creadă.

Fűhrerul, devenit acum inutil, și-a petrecut ultimele luni umblând de colo colo prin buncărul lui aflat la șapte metri și jumătate sub pământ, în mijlocul Berlinului. În timp ce se mișca, toată partea stângă a corpului său zvâcnea și tremura. Neîncetat se lamenta, gândea cu voce tare și împărtășea rămășițele zdrențuite ale fanteziilor sale cu publicul format din secretare, care se plictiseau să-l asculte – neavând însă de ales – deseori până în zori. Spre deosebire de Mussolini, Hitler nu și-a recunoscut greșelile, nu și-a regretat deciziile, nici nu i-a păsat dacă era detestat. Lansa invective la adresa multora care pretindea că-l trădaseră, insista ca toți dezertorii

germani să fie împușcați și se agăța de speranța că un miracol final avea să valideze poziția exaltată pe care, în propriii ochi orbi, o meritasă dintotdeauna. La jumătatea lunii aprilie, a fost încântat o vreme de vestea că Franklin Roosevelt murise, „înlăturând, a spus el într-o declarație, cel mai mare criminal de război din toate timpurile de pe pământ“. Pe 30 aprilie 1945, la două zile după moartea lui Mussolini, Hitler și soția lui de treizeci și șase de ore, Eva Braun, s-au sinucis, ea cu cianură, el cu pistolul.

În scenele de final din *Marele dictator*, timidul bărbier evreu interpretat de Charlie Chaplin este, printr-o întorsătură complicată a intrigii, confundat cu personajul din film care seamăna cu Hitler, jucat tot de Chaplin. Îmbrăcat în uniformă militară germană, se trezește dinaintea unui microfon, trebuind să țină un discurs la o adunare uriașă de partid. În locul tirului rapid de injurii așteptate de public, Chaplin ține o predică despre rezistența sufletului uman confruntat cu răul. Le cere soldaților să nu se ofere „oamenilor care vă disprețuiesc, care vă subjugă, [...] vă tratează ca pe niște vite, vă folosesc drept carne de tun, [...] bărbați nefirești – bărbați-mașină cu minți de mașină și inimi de mașină. Nu sunteți mașini! Nu sunteți vite! Sunteți oameni! Aveți dragostea omenirii în inimi. În clipa asta, vocea mea ajunge la milioane de oameni din lume, spune mulțimii bărbierul umil, milioane de bărbați, femei și copilași care disperă – victimele unui sistem care face oamenii să tortureze și să închidă oameni nevinovați. Pentru cei care mă pot auzi, le spun – nu disperați. [...] Ura oamenilor va trece, iar dictatorii vor muri și puterea pe care au luat-o de la popor se va întoarce la acesta. [...] Libertatea nu va pieri niciodată.“¹

Cuvintele lui Chaplin sunt sentimentale, triste și naive. Nu pot să le ascult fără să nu vreau să aplaud.

¹ *The Great Dictator*, film regizat de Charles Chaplin, Charles Chaplin Film Corporation, Hollywood, CA, 1940

ȘAPTE

DICTATURA DEMOCRAȚIEI

Iosif Stalin a condamnat cu încântare politicile reacționare ale fasciștilor italieni și germani, însă, pentru un comunist, „fascist” era cea mai versatilă insultă. În loc să păstreze epitetul pentru ceea ce era potrivit, sovieticii au folosit cuvântul cu F ca să-i discrediteze pe capitaliști, pe naționaliști, pe democrați, pe credincioși și orice altă facțiune – fie troțkistă, socialistă sau liberală – care se lupta cu URSS pentru inima și mintea celor de stânga. În universul lui Stalin, ori erai cu el, ori nu erai mai bun decât Hitler; nu exista teren de mijloc. Prin urmare, s-ar putea crede că cele două – fascismul și comunismul – erau opuse, însă contrastul este mai complicat.

În 1932, Mussolini a descris fascismul ca pe un univers închis în care „statul cuprinde tot”¹ și în afara căruia „nu poate exista niciun om și nicio valoare spirituală”. Făcând asta, a recunoscut suprapunerea sa cu comunismul în disprețul față de democrație și de toate capcanele acesteia. În mod public, Ducele îi denunța pe bolșevici, însă în particular își mărturisea admirația pentru eficiența tacticilor brutale ale lui Lenin. Atât fascismul, cât și comunismul aveau aspirații

---

¹ Benito Mussolini, „Doctrina fascismului”

utopice și ambele au prins în frământarea socială și intelectuală a sfârșitului secolului al XIX-lea. Fiecare pretindea să ofere un nivel de subzistență emoțională care le lipsea sistemelor politice liberale.

Cu toate acestea, existau și diferențe clare. Naziștii împărțeau oamenii pe baza naționalității și a rasei; pentru comuniști, cheia determinantă era clasa. În Germania, erau persecutați evreii și romii; în Uniunea Sovietică, țintele principale erau moșierii, burghezia și abia mai târziu evreii. Naziștii au pervertit religia, exploatând impulsul oamenilor de a venera; comuniștii au evitat religia, tratând anumite texte seculare ca fiind sacre. Naziștii au preluat controlul instituțiilor statului; comuniștii le-au dezmembrat și le-au reconstruit, înlocuind birocrăția țaristă leneșă cu una sovietică, greoaie și ineficientă. Fiecare sistem avea ironiile lui. Naziștii alergau după visul unei societăți formate dintr-o rasă pură prin ocupație și cucerire, asigurând astfel contactul intim cu oameni de multe rase și naționalități non-germanice. Comuniștii insistau că identitatea națională era irelevantă, însă persecutau obsesiv bărbați și femei pentru ceea ce erau: letoni, polonezi, ucraineni, armeni, finlandezi, ceceni, coreeni și turci.

Cât despre cei doi oameni de la conducere, Hitler, odată ajuns la putere, și-a arătat latura indolentă, începându-și, în general, ziua pe la prânz și lăsând detaliile guvernării în seama altora. Stalin se trezea odată cu cocoșii, muncea ore în șir și cerea să fie ținut la curent cu orice noutate, fie economică, politică sau militară. Hitler era vegetarian și antialcool; Stalin bea din plin și mânca orice – bucătarii lui, inclusiv bunicul lui Vladimir Putin, pregăteau mâncarea din Georgia natală a liderului: kebaburi, tocane, salate, găluște, multe nuci și pâine în care să-ți înfunzi mâinile. Hitler prefera informările orale; Stalin citea ziare detaliate – și le edita.

Cu toate diferențele dintre ei, cei doi vorbeau o limbă comună: violența. Amândoi disprețuiau idealurile lui Jefferson de guvernare populară, dezbatere logică, libertate de exprimare, justiție independentă și concurență electorală corectă. Amândoi și-au lovit fără milă

adversarii din partidele lor și din afara acestora. În anii 1920, când naziștii încă se străduiau să-și impună prezența, sovieticii și-au implementat revoluția reorganizând cu forța industria, trimițând milioane de „dușmani de clasă” în Siberia și declanșând o foamete îngrozitoare prin colectivizarea agriculturii. În 1937, Stalin a ordonat executarea a șase sute optzeci de mii de oameni considerați nesiguri politic, inclusiv ofițeri de armată, oficiali din partid și membri ai biroului politic – un număr incredibil. Comuniștii, aproape la fel de mult ca naziștii, știau cum să transforme statul într-o temută mașină de ucis.

Tot la fel ca naziștii, comuniștii au căutat să modeleze mintea cetățenilor copleșindu-le simțurile cu mesaje propagandistice. În fiecare zi, bărbații și femeile din URSS erau chemați să se sacrifice pentru revoluție, să se unească pentru o zi de mâine mai bună și să muncească mai mult pentru binele tuturor. Intimidarea era constantă, venind de pe panouri publicitare și de la posturi de radio, din ziare și de la șefii din partid; scopul era să creeze conformiști care să facă ceea ce le cerea guvernul pentru că nu mai puteau spera într-o alternativă. Misiunea lor, cum nu aveau altă soluție mai sigură decât să accepte, era să urmeze ordinele – să devină roboți umani care să echivaleze supunerea cu o virtute.

Comuniștii și naziștii considerau că era vocația lor să făurească „omul nou”, o creatură a modernității care să se ridice deasupra căutărilor individuale de bani, proprietăți și plăcere, căutări ce asmuțeau muncitorii unii împotriva altora și, după părerea lor, făceau din democrație o cloacă morală. În 1932, la o întâlnire găzduită de scriitorul social-realist Maxim Gorki, Stalin a îndemnat elita literată a țării sale să fie „inginerii sufletelor omenești”¹. Din partea lor, producătorii ruși de film au scos mii de variante ale aceleiași povești: un protagonist este forțat de capitaliștii lacomi să aleagă între interesul

¹ Michael Geyer și Sheila Fitzpatrick, ed., *Beyond Totalitarianism*, Cambridge University Press, New York, 2009, p. 319

propriu și bunăstarea comunității. În mod invariabil, alegerea greșită duce la tragedie, iar cea corectă, la fericire tovarășească.

Atracția scenariului este imediat vizibilă. Bolșevicii – termen care se traduce prin „majoritatea” – au câștigat milioane de adepți, în parte datorită inegalităților clare care persistă în societățile capitaliste. Ideea de a dăruia cuiva un loc în aceeași barcă este atrăgătoare și pare echitabilă. Cu toate astea, există un motiv pentru care comuniștii au trebuit să forțeze lucrurile atât de mult ca să-și pună în aplicare teoriile. Dacă ideile lor s-ar fi potrivit mai mult cu viața reală, campania lor de îndoctrinare n-ar fi fost atât de stăruitoare și gulagurile lor n-ar fi fost necesare. Oricare ar fi cazul în principiu, celor mai buni fermieri nu le place agricultura colectivă, pentru că nu au nimic de câștigat decât mai multă muncă și mai puțin profit. În fabrici, cei mai productivi muncitori nu vor rămâne așa decât dacă li se răsplătesc eforturile – și o panglică ocazională cu „angajatul lunii” nu e de ajuns. În orice societate, bărbații și femeile cu imaginație se vor răzvrăti dacă li se spune ce să facă, ce să creadă și ce să nu gândească.

O dictatură, indiferent de nume, e tot o dictatură, fie că simbolul ei e vulturul țarist cu două capete sau secera și ciocanul. În timpul celui de-al Doilea Război Mondial, Armata Roșie a forțat recrutarea a milioane de soldați care își urau comandantul suprem, dar tot luptau să apere Mama Rusie împotriva germanilor fasciști. Mai târziu, cei care răstălmăcesc datele au afirmat că soldații lor intraseră în luptă din loialitate față de Stalin, dar asta era o prostie. Comunismul nu funcționează.

În iulie 1945, la vârsta de opt ani, am urcat într-un bombardier britanic, am găsit un scaun improvizat în burta lui și am zburat spre casă, în Cehoslovacia natală. Tatăl meu, care se întorsese cu vreo șase săptămâni mai devreme, ne-a întâmpinat la aeroport. Epoca postbelică începuse. În următorii trei ani, țara noastră avea să se afle într-un echilibru precar între fascismul în stil sovietic și un fel de republică democratică robustă pe care o prețuiserăm în anii 1920 și '30.

Odată cu sfârșitul ocupației germane, linia de demarcație dintre cele două componente majore ale alianței împotriva Axei – Uniunea Sovietică și Occident – a ieșit la iveală. În timpul războiului, cei mai mulți exilați cehoslovaci au găsit refugiu la Londra, însă alte câteva mii se aflau la Moscova, pregătindu-se din plin pentru ceea ce avea să urmeze. Suflurile curajoase care s-au împotrivit naziștilor din interiorul țării includeau loialiștii din ambele tabere. Întrebarea rămasă fără răspuns era dacă cehoslovacii care își uniseră forțele în timpul războiului aveau să coopereze și pe timp de pace – și dacă avea să li se permită să o facă.

Președintele țării noastre, Edvard Beneš, dorea să păstreze legături strânse cu Estul și cu Vestul deopotrivă – o abordare rațională și, dat fiind că Războiul Rece încă nu ieșise de tot din pântec, aparent posibilă. În timp ce eu mă aflam pe drum de la Londra la Praga, Stalin discuta amiabil la Potsdam cu Truman și Churchill, care avea să fie în curând înlocuit. În mod public, noi eram încă de aceeași parte. În spatele ușilor închise însă începuse un conflict epic.

În luna mai 1946, au avut loc primele alegeri din Cehoslovacia de după război. Înainte de război, comuniștii primiseră doar o mică parte din voturi. Se așteptaseră să aibă rezultate mai bune acum, dar nimeni nu a anticipat că vor ajunge la treizeci și opt la sută, plasându-se cu mult înaintea oricărui alt partid. Beneš a rămas președinte, în timp ce intransigentul lider comunist Klement Gottwald, un fost lăcătuș căruia îi plăcea să poarte bască în loc de pălărie, a ajuns prim-ministru. Cabinetul era împărțit în mod egal între moderați și extrema stângă. Votul le-a dat comuniștilor speranța că vor putea face ce făcuseră Mussolini și Hitler înainte – să ajungă la putere prin mijloace democratice, apoi să ucidă democrația.

A doua rundă de alegeri era programată pentru mai 1948. Comuniștii căutau majoritatea absolută; democrații erau hotărâți să prevină asta și să-și și ei avânt. Calculele din toate părțile au trebuit ajustate în mai 1947, când secretarul de stat al SUA, George Marshall, a propus un program generos de împrumut pentru reconstruirea

Europei. Fiecare țară din regiune care fusese afectată de război, inclusiv URSS, era invitată să participe. Pentru Cehoslovacia, Planul Marshall oferea o cale de a repune economia pe linia de plutire până când condițiile din ferme se îmbunătățeau și fabricile își reluau activitatea normală. Pe 4 iulie, Cabinetul a votat în mod unanim să se înscrie în program.

Șapte zile mai târziu, acea lumină verde strălucitoare s-a înroșit în toate sensurile. Oficialii de la Praga au mers la Moscova, unde Stalin le-a spus că propunerea americană era o păcăleală, o capcană menită să izoleze Rusia și să-l submineze pe el. Pentru a-i convinge, a declarat că el era singura protecție pe care o avea Cehoslovacia împotriva reapariției puterii germane. Dacă guvernul alegea să-l sfideze, acea protecție avea să fie retrasă. Mai mult decât atât, avea să o considere o încălcare a obligațiilor din tratatul cehoslovac.

Așa a început cu adevărat Războiul Rece. Nu doar țara mea, ci toată constelația sateliților sovietici – Polonia, Ungaria, România, Bulgaria, Albania și Iugoslavia – a trebuit să respingă Planul Marshall pentru că Armata Roșie era aproape și aliații occidentali lăsaseră armele jos. Planul ar fi putut ține continentul la un loc. În schimb, sentimentul de insecuritate al rușilor – o trăsătură care avea să reiasă la suprafață în secolul al XXI-lea – a făcut ca inima Europei să fie înfășurată în sârmă ghimpată.

Înapoi în Cehoslovacia, tabăra democrată și cea comunistă se pregăteau febril pentru alegeri, cei din urmă având avantajul unei organizări superioare, controlul majorității ministerelor importante, susținerea Uniunii Sovietice și abilitatea de a aduna mulțimi mari de oameni pe străzi în timp scurt. De asemenea, aveau și coate mai ascuțite. Democrații își implorau compatrioții să recunoască ipocrizia comuniștilor – că aceiași partizani care se lăudau că se opun fascismului îi copiau acum tehnicile. Comuniștii înlocuiau, pur și simplu, portretele lui Hitler cu ale lui Stalin și, asemenea Cămășilor Negre ale lui Mussolini, atacau presa și își defăimau rivalii politici, cerând

loialitate deplină de la membrii de partid și amenințând pe oricine le stătea în cale.

Familia mea privea totul din apropierea Belgradului, unde tatăl meu era ambasadorul Cehoslovaciei. Sub conducerea puternicului Josip Broz (mai cunoscut sub pseudonimul său, Tito), Iugoslavia ieșise din război cu un guvern cu desăvârșire comunist. Din contactele lui cu oficialii locali, tata știa că vulturii dădeau târcoale patriei noastre. Un ofițer de armată iugoslav i-a spus: „Nu sunt de acord cu politica guvernului vostru, [...] aveți prea multe partide“. În țara lui, spunea el, comuniștii „conduc parlamentul, armata, administrația publică, fermele colective, industria – tot. Acționează în numele națiunii, [...] este o dictatură a democrației“¹. Acest concept provenea și el din planul de joc fascist: un partid unic, vorbind cu o singură voce, care controlează toate instituțiile statului, pretinzând că reprezintă poporul și etichetând întreaga mascaradă drept un triumf al voinței poporului.

Profund îngrijorat, tata a mers la Praga în ianuarie 1948 ca să se consulte cu președintele Beneš. După ce fusese martorul tendințelor asazine ale liderilor comuniști în Iugoslavia, spera să găsească un lider complet conștient de pericolul cu care se confruntau forțele democratice și care avea o strategie clară pentru riposta care trebuie dată. Cu toate astea, când a fost introdus în biroul lui Beneš, tata a fost întâmpinat de un om vizibil bolnav, cu părul cărunt și rărit, cu pungi mari sub ochi și un pas tot mai lent.

Beneš fusese de o energie aproape legendară timp de trei decenii, dar suferise de curând un atac vascular și era prea slăbit de încercările de a ține țara unită. Tata, hotărât să profite la maximum de șansa lui, l-a avertizat pe președinte de incursiunile pe care le făceau comuniștii în armată, poliție, syndicate muncitorești, presă și ministerul de externe. A insistat că timpul era scurt. Răspunsul liniștitor al

¹ Josef Korb, *Tito's Communism*, University of Denver Press, Denver, 1951, pp. 124–25

bătrânului – că nu era alarmat – n-ar fi putut fi mai înspăimântător. Beneš a respins posibilitatea unei lovituri de stat și a spus că era sigur că vor câștiga democrații în alegerile următoare. L-a îndemnat pe tata să nu se mai îngrijoreze, să se întoarcă la postul lui la Belgrad și să meargă mai departe.

Un sfert de secol mai devreme, Mussolini preluase frâiele puterii de la un rege nehotărât. În 1933, Hitler făcuse la fel cu un președinte îmbătrânit și suferind. Beneš nu era nici atât de pasiv ca Victor Emanuel, nici atât de bătrân ca Hindenburg, dar avea în comun cu ei inabilitatea de a conduce forțele democratice într-un moment critic. Confruntarea a avut loc în februarie 1948, când comuniștii au fost prinși încercând să submineze poliția și să distribuie arme susținătorilor din Praga. Dezvăluirile au coincis cu o adunare a unui sindicat numeros, programată în capitală pe 22 februarie, în ceea ce părea o versiune orchestrată de Moscova a marșului lui Mussolini spre Roma.

În loc să-și păstreze cumpătul, miniștrii democrați din Cabinet au demisionat, cu vaga speranță că vor forța alegeri imediate. Haosul produs a creat o fisură de care Gottwald, liderul comunist, nu a ezitat să profite. A cerut ca Beneš să înlocuiască miniștrii care demisionaseră cu o listă de oameni pe care el îi considera „mai de nădejde”. Agenții săi din presă i-au preluat chemarea și zeci de mii de activiști au aclamat-o. Apoi, pe 25 februarie, libertatea a fost arestată sub bolțile Pragăi. Liderii democrați care mergeau la lucru au fost opriți să intre în birouri; unora li se percheziționaseră casele sau fuseseră încătușați și aruncați în închisoare. Ultimele ziare și posturi de radio independente au fost ocupate și sediile lor distruse. Sindicatele comuniste au făcut apel la o grevă națională; muncitorii care nu s-au alăturat au fost concediați. Gottwald s-a dus la Beneš și l-a amenințat: *Ori numești un Cabinet nou, ori va curge și mai mult sânge. Fără tragere de inimă, președintele a cedat.*

Un oficial democrat important care nu a demisionat a fost ministrul de externe Jan Masaryk, prieten apropiat al tatei și al familiei

noastre. Cel pe care îl cunoșteam drept „Unchiul Jan” prefera mai degrabă să cânte la pian decât să facă pe diplomatul; avea ochi care încercau să jelească, dar care tot străluceau, și un obicei de care nu putea scăpa de a spune adevărul. În dimineața de 10 martie, trupul lui zdrobit a fost găsit în curtea ministerului, sub o fereastră deschisă de la baie. Noul guvern, cu Gottwald în frunte, a insistat că moartea lui a fost sinucidere; dovezile sugerau o crimă.

Povestea preluării de către comuniști a Cehoslovaciei oferă lecții care încă mai trebuie învățate. Băieții buni nu câștigă întotdeauna, mai ales când sunt divizați și mai puțin hotărâți decât adversarii lor. Dorința de libertate poate fi insuflată în inima tuturor oamenilor, dar la fel este și potențialul pentru mulțumirea de sine, confuzie și lașitate. Iar pierderea are un preț. După 1948, Cehoslovacia nu mai avea loc între națiunile democratice. În acel mediu kafkian, cehii care consacraseră fiecare oră din al Doilea Război Mondial luptei cu Hitler de la Londra au fost acuzați că și-au petrecut zilele complotând, de fapt, pentru subjugarea clasei muncitoare. Așadar, pentru a doua oară în viața mea, am fost smulsă din țara în care m-am născut. Tatei i s-a cerut să conducă o comisie a Națiunilor Unite care investiga disputa în privința Cașmirului dintre India și Pakistan. Când misiunea a luat sfârșit, a făcut cerere de azil politic în Statele Unite pentru el și familia lui, iar petiția a fost aprobată în iunie 1949.

Meditând asupra efectului devastator al Primului Război Mondial, liderii comunității internaționale au demonstrat că nu învățaseră suficient din prima conflagrație mondială. Învingătorii europeni nu voiau nimic mai mult decât să ocupe teritorii și să se răzbane. Învinșii erau sărăciți și dornici de o reglare de conturi. Statele Unite au sosit la conferința de pace de la Paris cu principii mărețe și o lipsă de atenție la adresa problemelor curente, respingând, în cele din urmă, propria propunere pentru Liga Națiunilor și retrăgându-se trufașe de partea lor de ocean. Lipsa generală de acțiune comună eficientă – în urma unei grele încercări care se soldase cu douăzeci de milioane de morți

și douăzeci și unu de milioane de răniți – a permis fascismului să apară și să ducă lumea în abisul încă unui război, și mai catastrofal decât primul.

După debarcarea din Normandia, președintele Truman și omologii săi transatlantici erau hotărâți să colaboreze acolo unde predecesorii lor nu o făcuseră. Sperau ca alianța lor cu Uniunea Sovietică, din timpul războiului, să fie extinsă, însă lovitura comunistă din Cehoslovacia, împreună cu uciderea lui Masaryk, a distrus acea iluzie. Stalin nu avea de gând să-și țină promisiunile făcute în război; planul său era să domine Europa Central-Estică.

Vestul a răspuns formând o alianță militară (NATO) și ajutând Grecia și Turcia să respingă actele subversive ale comuniștilor. În loc să se retragă din nou în coconul lor dincolo de mare, Statele Unite au susținut o serie de organizații internaționale, printre care Națiunile Unite, Fondul Monetar Internațional și Banca Mondială. În 1949, Truman a dezvăluit Planul în Patru Puncte, o inițiativă de acordare de asistență tehnică menită să ajute oamenii din colțuri îndepărtate ale globului să-și ridice standardul de viață. Fiecare dintre acești pași era produsul unei participări internaționale sincere și a fost implementat în Statele Unite cu un puternic sprijin bipartit. Aceste realizări și diplomația laborioasă care le-a transformat în realitate n-ar trebui uitate.

În această perioadă, Uniunea Sovietică a continuat să prezinte multe din simptomele clasice ale fascismului. Când editorialistul liberal I. F. Stone a vizitat Moscova, în mai 1956, a întâlnit un funcționar din partidul comunist care părea dornic să spună ce gândește, însă când Stone l-a încurajat, moscovitul s-a răzgândit repede, murmurând într-o germană aproximativă: „*Ili Schweigen ili Gefängnis*“¹ – „Ori tăcere, ori închisoare“.

Acea alegere sumbră era una reală, căci guvernul comunist avea tendința de a-și devora propriii oameni. Mulți lideri comuniști de

¹ I. F. Stone, *The Haunted Fifties: 1953–1963*, Little, Brown, Boston, 1963, p. 80

după război din Cehoslovacia și din alte țări din regiune au fost ulterior închiși sau spânzurați, unii la ordinul direct al lui Stalin, alții aproape sigur pentru că erau evrei. S-a dezvoltat un vocabular distinctiv pentru justificarea arestărilor. Cei condamnați prin procese trucate erau numiți trădători de clasă, dușmani ai poporului, trepăduși, porci burghezi, spioni imperialiști – și, firește, când s-a ridicat Zidul Berlinului, scuza oferită a fost protecția împotriva fasciștilor.

În Occident, am inventat propria listă de etichete injurioase: roșii, progresiști, tovarăși de drum, simpatizanți comuniști. Preocupați cu pericolul spionajului sovietic și hotărâți să nu reproducă politica împăciuitoare care netezise calea lui Hitler, politicienii americani au încercat să se ia la întrecere, părând unul mai vigilant ca altul. Comitete congresionale cereau să afle „Cine a pierdut China?” și încercau să expulzeze trădătorii din presă, din artă, din mișcarea muncitorească și din toate departamentele guvernului. Vremurile cereau un lider înțelept și puternic care să poată proteja țara de subversiune fără să se prindă în capcanele paranoiei și ale fricii ilogice. Aceasta era nevoia, dar nu asta a dat buzna pe ușă.

Senatorul Joseph McCarthy – mândru, fălcos și veșnic indignat – avea instinctele unui Mussolini, însă nu și baza lui intelectuală. La fel ca Ducele, era un saltimbanc care iubea politica și tânjea după putere. Spre deosebire de el, și-a început viața publică ignorând în mare parte politica. Temperamentul său era al unui huligan fascist, dar la început nu a fost sigur încotro să-și îndrepte furia. În timpul primilor ani în Senat ai lui McCarthy, a încercat să se gândească la un unghi din care o știre despre taxele pe blănuri, locuințe publice, rațiile de zahăr sau aprovizionarea Pentagonului să devină una de senzație. A fost greu. La începutul anilor 1950, cu campania de re alegere la orizont, a intensificat căutarea unei idei care să țină prima pagină a ziarelor.

Răspunsul, potrivit relatărilor din acele timpuri, a venit în timpul unei cine amicale la un restaurant din Washington cu alți trei

romano-catolici: un avocat, un profesor și un cunoscut preot iezuit. Avocatul a recomandat ca McCarthy să facă un efort semnificativ în numele St. Lawrence Seaway – un proiect important în domeniul infrastructurii. Prea plictisitor, a decis grupul. Profesorul a propus un plan care să dea fiecărei persoane în vârstă din America o sută de dolari pe lună. Prea scump, au hotărât. În cele din urmă, preotul a luat cuvântul: Dar comunismul și amenințarea la siguranța națională? Cum ar fi asta ca problemă? Exact ce trebuie.¹

Așa a început un fenomen care avea să divizeze America de la stânga la dreapta și să ridice întrebări amenințătoare – de tipul celor cu care încă ne confruntăm – dacă un cetățean democrat poate fi convins să-și trădeze propriile valori.

Joe McCarthy avea pieptul bombat, ochii albaștri încadrați de sprâncene stufoase, energie nesecată și experiența unui muncitor la ferma de pui. Stilul său practic de a vorbi era pe placul multor alegători, la fel ca reputația de a spune în gura mare lucrurile pe care politicienii mai convenționali erau prea timizi să le șoptească. Senatorul era foarte sensibil la critici și părea să nu-i pese prea mult dacă dezvăluirile lui surprinzătoare se bazau pe fapte.

La doar o lună de la cina fatidică din Washington, McCarthy a spus la clubul femeilor din Wheeling, Virginia de Vest: „Țin în mână o listă cu două sute cinci nume care au fost aduse la cunoștința secretarului de stat ca fiind membri ai partidului comunist și care totuși încă lucrează și modelează politica din Departamentul de Stat”².

A urmat un spectacol lung de trei ani, în timpul căruia McCarthy a atras extrem de multă atenție din partea presei prorocind distrugerea iminentă a Americii și făcând acuzații false pe care apoi a negat

¹ Prietenul iezuit și de mare ajutor al lui McCarthy, preotul Edmund Walsh, SJ, era decanul Școlii de Servicii Externe din Georgetown, mai târziu redenumită în cinstea lui. Eu predau la Școala Walsh și o fac de peste douăzeci de ani. Profesorii nu vorbesc prea mult despre cina preotului Walsh cu McCarthy.

² Jack Anderson și Ronald W. May, *McCarthy: The Man, the Senator, the „Ism”*, Beacon Press, Boston, 1952, p. 194

că le-a făcut – doar pentru a inventa unele noi. A pretins că ar fi identificat persoane subversive în Departamentul de Stat, în armată, în comisiile de experți, în universități, în sindicatele muncitorești, în presă și la Hollywood. Se îndoia de patriotismul tuturor celor care-l criticau, inclusiv ceilalți senatori. McCarthy era profund neglijent în privința surselor sale de informații și mult prea superficial când făcea legături fără o bază logică. După părerea lui, erai vinovat dacă erai sau fuseseși vreodată comunist, dacă participaseși la o adunare unde era prezent un presupus simpatizant comunist, dacă citiseși vreodată o carte scrisă de cineva cu înclinații comuniste sau aveai abonament la o revistă cu idei liberale. McCarthy, care era poreclit Joe Mitraliorul, deși nu fusese niciodată mitralior, îndrăgea și superlativele. Pe la mijlocul anului 1951, avertiza Senatul de „o conspirație atât de vastă și de o infamie atât de mare încât face orice tentativă asemănătoare anterioară din istoria omenirii să pară minusculă”¹.

McCarthy n-ar fi devenit niciodată o senzație, nici n-ar fi distrus cariera atâtor oameni nevinovați dacă nu ar fi primit sprijin din partea unora dintre cele mai importante ziare din țară și finanțare din partea celor de dreapta cu buzunare largi. Ar fi fost demascat mult mai devreme dacă acuzațiile lui nebunești nu ar fi fost întâmpinate cu tăcere de mulți lideri politici importanți din ambele partide, care erau stânjeniți de tacticile lui abuzive, dar cărora le lipsea curajul de a-l înfrunta. Când a ajuns să se autodistrugă, un număr redus de oameni care lucrau în guvern fuseseră într-adevăr identificați ca fiind un risc pentru siguranță, dar niciunul datorită investigațiilor precare ale senatorului de Wisconsin.

McCarthy a amăgit atât de mulți oameni pentru că mulți îi împărtășeau neliniștile, apreciau stilul său vituperant și le plăcea să-i vadă pe cei puternici frământându-se. Faptul că acuzațiile lui erau primite cu resemnare sau cu indignare nu conta la fel de mult ca faptul că erau transmise și repetate. Cu cât era acuzația mai

---

¹ Ibid., p. 237

incendiară, cu atât era mai mult preluată în media. Chiar și scepticii susțineau ideea că, deși McCarthy probabil exagera, trebuia să fie un foc sub fumul pe care îl împrăștia. Aceasta e șmecheria demagogului, tactica fascistului, exemplificată cel mai scandalos de Protocoalele antievreiești și contrafăcute ale Înțelepților Sionului. Dacă repeți o minciună destul de des, începe să sune ca și cum trebuie – sau cel puțin ar putea – să fie așa. „Neadevărul zboară, remarca Jonathan Swift, în timp ce adevărul vine șchiopătând în urma lui.“ Cariera lui McCarthy arată câtă isterie poate stârni un mincinos abil și nerușinat, mai ales când pretinde că luptă pentru o cauză dreaptă. La urma urmei, dacă într-adevăr comunismul era răul suprem, multe puteau fi puse în pericol – inclusiv obiectivitatea și moralitatea convențională – dacă i te opuneai.

În timpul unei mari părți din Războiul Rece, imperiul sovietic a fost un colos supraextins, luptându-se cu contradicții interne și mânat mai mult de paranoia decât de orice ambiție de cucerire globală. Acest imperiu însă era formidabil de bine înarmat, cinic și suficient de nemilos astfel încât să merite o reacție vigilentă din partea societăților libere. Din fericire, existau lideri pe fiecare continent pregătiți să susțină o reprezentare democratică, o apărare solidă și respectul pentru normele liberale. În Europa, aceste principii erau asociate cu un proces de integrare regională care reduceau restricțiile frontaliere, eliminau barierele tarifare și dezvoltau o monedă comună. În Statele Unite, administrațiile din ambele partide aduceau contribuții majore prin măsuri precum programul lui Eisenhower „Atomi pentru pace“, Alianța pentru Progres a lui Kennedy, deschiderea lui Nixon către China, respectul lui Carter față de drepturile omului și sprijinirea democrației de către Reagan. Acestea și alte inițiative demonstau diferența fundamentală dintre un sistem condus de stat care ignoră drepturile individuale și unul care își trage puterea de la oameni.

Saga Războiului Rece însă nu era chiar atât de albă-neagră pe cât sugerează această dualitate. În Italia anilor 1920 și Germania anilor

1930, teama de comunism a dus la apariția fascismului. După al Doilea Război Mondial, aceeași teamă a dat naștere acuzațiilor nesăbuite ale lui McCarthy și dorinței din partea multor lideri democrați de a trece cu vederea represiunea când guvernele implicate erau anticomuniste. La începutul anilor 1970, Administrația Nixon număra printre partenerii din „lumea liberă” dictaturile din Coreea de Sud, Filipine, Indonezia, Pakistan, Iran, Arabia Saudită, Egipt, Zair, Spania, Portugalia, Grecia, Argentina, Chile, Paraguay, Brazilia și toată America Centrală, cu excepția statului Costa Rica – o listă rușinoasă.

Îmi amintesc de un vis pe care l-a avut mătușa unei prietene; femeia se numește Cleo și a crescut în Kansas în timpul Marii Crize. În visul ei, e ridicată la cer când era doar un copil. Acolo, e întâmpinată de un înger care spune: „Ia-mă de mână și o să-ți arăt noua ta casă”. Îngerul și Cleo se plimbă pe străzile luminoase ale raiului, mai strălucitoare decât orice altceva văzuse până atunci fetița emoționată. Însă, în loc să se oprească în fața uneia dintre casele frumoase, merg mai departe, apoi mai merg o vreme. Lumina începe să scadă, casele sunt mai mici acum și străzile nu mai sunt la fel de drepte. În cele din urmă, ajung la o colibă mică aproape de marginea unei păduri dese, de-abia având destulă lumină să mai vadă ceva. Cleo întreabă „Asta e casa mea nouă?” Îngerul răspunde „Mă tem că da; de-abia ai fost suficient de bună încât să intri”.

În timpul Războiului Rece, multe guverne au crezut că e de ajuns să se definească prin acel lucru căruia i se împotriveau. Când a căzut Zidul Berlinului și Cortina de Fier s-a dat la o parte, simplul anticomunism nu mai era recomandarea care fusese odată. Pentru a câștiga respect, guvernele trebuiau să țintească mai sus decât „de-abia suficient de bun”. Asta, am putea spera, avea să se dovedească o veste bună.

„SUNT MULTE CADAVRE ACOLO“

La zece săptămâni după moartea lui Franklin Roosevelt și la mai puțin de două luni după capitularea Germaniei, președintele Harry Truman a zburat la San Francisco pentru a le vorbi reprezentanților Organizației Națiunilor Unite abia fondate. Mesajul pe care l-a transmis a fost unul de profund optimism și speranță, însă a inclus și un avertisment. „Fascismul nu a murit cu Mussolini, a prevenit el. Hitler e terminat, dar sămânța împrăștiată de mintea lui dereglată are o rădăcină fermă în multe creiere fanatice. E mai ușor să înlături tiranii și să distrugi lagărele de concentrare decât să ucizi ideile care le-au dat naștere.“¹

Cea mai importantă idee la care s-a referit Truman era încrederea că propria națiune a cuiva are atribute și drepturi mai presus de ale altora. Agresivitatea arătată de Japonia militarizată a lui Tojo, Noua Romă a lui Mussolini și presupusul Reich de o mie de ani al lui Hitler putea fi explicată, cel puțin în parte, de naționalismul nestăvilat al liderilor acelor țări și al adepților acestora. Lumea – Occidentul și

¹ Harry S. Truman, *Remarks to founding session of the United Nations*, San Francisco, California, 26 iunie 1945

Orientul – plătise un preț exorbitant pentru a ține piept nebuniei dezlănțuite de „creierele lor fanatice”. Cu toate astea, nu însemna că, în timp ce istoria făcea trecerea de la războiul fierbinte la cel rece, Uniunea Sovietică și adversarii săi aveau să vadă naționalismul în aceeași lumină.

În teologia comunistă, preocuparea pentru identitatea națională este un păcat de moarte, o obsesie creată de cei bogați pentru a distra atenția proletariatului și de a-l împiedica să-și impună propriile interese. Din această perspectivă, nutrireă mândriei etnice este ceva mai mult decât o tactică pentru divizarea muncitorilor, convingându-i să-și pună uniforme diferite și să se măcelărească unul pe altul pentru binele producătorilor de arme și al băncilor. Astfel, regimurile comuniste, mai ales în societăți marcate de diversitate precum URSS și Iugoslavia, au interzis manifestările publice de sentimente naționaliste. În lumea necomunistă însă, naționalismul este deseori considerat un instinct uman de bază care devine periculos doar când este dus la extrem. În mod obișnuit, se manifestă în moduri inofensive. De exemplu, în copilărie, sărbătoream Ziua Națională a Cehoslovaciei îmbrăcând portul național și împărțind flori în fața ambasadei unde era biroul tatălui meu; asta era sarcina mea.

La maturitate, nu mi-am ascuns niciodată mândria de a fi americană, chiar și față de cunoștințele care o iau drept un fel de șovinism nesofisticat. Identificarea pe care o simțim cu locurile unde trăim sau în care ne-am născut ne poate da o ancoră într-o lume haotică și ne poate întări legăturile cu familia, comunitatea și generațiile care au venit înaintea noastră și vor urma după noi. În cel mai bun caz, asemenea sentimente sunt o celebrare a culturii și a tot ce implică ea sub formă de literatură, limbă, muzică, mâncare, povești și chiar fauna pe care o asociem cu patria noastră – vulturul în America, de exemplu, sau, în Republica Cehă, ce a mai rămas din lei, lupii și urșii noștri.

Există însă un punct critic unde loialitatea față de trib se încheagă în resentiment și ură, apoi în agresivitate față de alții. Atunci apare

fascismul în peisaj, urmat de o varietate de dușmani, până la (și incluzând) Holocaustul și războiul mondial. Din cauza acestei istorii, oamenii de stat de după război au înființat organizații care să-i împiedice pe naționaliștii amăgiți cu iluzii deșarte să încalce drepturile vecinilor lor. Aceste organisme includ Organizația Națiunilor Unite – de unde și discursul lui Truman – și instituții regionale din Europa, Africa, Asia și America.

Când a luat sfârșit Războiul Rece, blocul sovietic și-a pierdut abilitatea de a înăbuși exprimarea atitudinilor naționaliste. În același timp, multe țări au primit ocazia de a se alătura unor grupuri din care fuseseră excluse. Aceste combinații au adus unele popoare mai aproape și pe altele le-a îndepărtat. În Europa Centrală și regiunea baltică, cetățenii statelor abia eliberate priveau cu speranță spre Occident în timp ce se pregăteau să intre în NATO și Uniunea Europeană. În alte părți ale lumii, forțele înăbușite de furie partizană au profitat de pământul dezghețat pentru a se târi ca niște șerpi veninoși afară din vizuinile lor.

În 1993, am început să lucrez ca reprezentant permanent al Americii la un ONU foarte ocupat, unde diplomații se confruntau cu conflictele care apăruseră aproape peste noapte în Georgia, Armenia, Azerbaidjan, Somalia, Angola, Liberia, Mozambic, Sudan, Haiti, Cambodgia, Afganistan și Tadjikistan. Până atunci, organizația mondială se concentrase pe războaiele între state. Acum eram chemați să reacționăm la haosul din interiorul statelor, dintre care cel mai oribil a fost genocidul provocat în Rwanda de militanții hutu. Altă regiune de lupte prelungite și înfiorătoare erau Balcanii.

La începutul mandatului meu, am zburat peste Atlantic și jumătate din Europa pentru a ajunge la o groapă de gunoi din colțul unui câmp arat, la câțiva kilometri de orașul croat Vukovar. Privind în jur la resturi, nu se vedeau prea multe – doar câteva frigidere ruginite și fragmente de unelte de fermă, înconjurate de colaci de sârmă ghimpată. Însă în pământul de dedesubt se aflau cadavrele a peste două sute de pacienți dintr-un spital croat – bărbați, femei și copii

nevinovați care, cu câteva luni mai devreme, fuseseră ridicați din paturi, duși afară și uciși de vecinii lor sârbi. Voiam să știu motivul. Mai târziu în aceeași zi, m-am întâlnit cu liderii sârbi locali. Nu au făcut niciun efort să nege că acea crimă în masă avusese loc; se minunau de preocuparea mea. Nu înțelegeam influența trecutului? De ce, după atâția ani de gelozie și ură, m-aș fi așteptat să se schimbe ceva?

Slobodan Milošević era un afacerist iugoslav care a reușit să urce în ierarhia oficială comunistă după moartea, în 1980, a conducătorului de multă vreme al țării, Tito. În timp ce-și consolida poziția, Milošević a adoptat linia partidului, favorizând Iugoslavia „frăției și unității“, cum spunea sloganul, în care toate grupurile erau tratate la fel. Atitudinea i s-a înăsprit când, chiar înainte de finalul deceniului, a fost ales președintele Serbiei. Deși a continuat să pretindă că susține idealul Iugoslaviei multinaționale, gătea și bucăți de carne roșie ca să ațâțe apetitul partizanilor sârbi:

Trebuie să asigurăm unitatea în Serbia dacă dorim – ca republica iugoslavă cea mai mare și mai populată – să dictăm cursul evenimentelor viitoare. [...] Dacă trebuie să luptăm, atunci, Doamne, vom lupta și sper să nu fie atât de nebuni încât să lupte împotriva noastră. Pentru că dacă nu știm să muncim bine sau să facem afaceri, măcar știm să luptăm cum trebuie.¹

Asemenea altor oratori naționaliști, Milošević se baza pe tradițiile literare, religioase și artistice care ținuseră poporul unit în timpul secolelor de dominație străină. A exploatat mânia născută din înfrângerile din trecut în fața turcilor otomani și a naziștilor și a cerut vigilență împotriva dușmanilor moderni închipuiți, precum CIA,

¹ Steve Engleberg, „Carving Out a Greater Serbia“, *New York Times*, 1 septembrie 1991

Germania și Vaticanul. S-a inspirat dintr-un memoriu semnat de două sute de membri ai Academiei Sârbe de Artă și Științe, în care sârbii erau descriși ca un popor oprimat și care cerea includerea tuturor celor de același neam într-un singur stat.

Când, în 1991 și 1992, Iugoslavia s-a destrămat cu greu în cinci părți, această destrămare a fost cea mai chinuitoare în Bosnia-Herțegovina, în care exista o majoritate musulmană, dar care găzduia și comunități sârbe și croate semnificative. Ca parte a acestei destrămări, Milošević le-a permis sârbilor bosniaci din armata iugoslavă să se întoarcă acasă cu toate armele, dându-le un avantaj în ceea ce avea să devină în scurt timp un război civil îngrozitor.

Fiecare tabără implicată în baia de sânge bosniacă putea fi învinovățită de încălcarea drepturilor omului, însă sârbii aveau putere de foc mai mare și au comis, de departe, cele mai cumplite crime. Încă de la începutul verii anului 1992 existau nouăzeci și patru de lagăre de concentrare organizate de sârbi în care, se spunea, zeci de mii de prizonieri erau bătuti, înfometati sau violați. Deși Milošević, din poziția lui avantajoasă de la Belgrad, nu comanda în mod direct aceste operațiuni, știa că aveau loc – la fel ca lumea întreagă. A continuat, cu toate astea, să furnizeze sprijin financiar și militar ucigașilor și violatorilor.

Musulmanii bosniaci nu aveau forțe aeriene sau fabrici de muniție care să-i susțină, însă absența țințelor strategice nu a încetinit cu nimic atacul sârb; obuzele au căzut peste piețele în aer liber, magazine, cicliști și copiii care se dădeau cu sania sau se jucau în zăpadă. Clădirile de apartamente, deseori lovite, aveau găuri mari căscate acolo unde ar fi trebuit să fie ferestre. Țintașii sârbi au transformat bulevardul principal din Sarajevo în ceea ce a ajuns să fie cunoscut drept „Aleea Lunetiștilor“. În zonele rurale, efectele tulburătoare ale luptelor au înrăutățit condițiile și așa grele. Disperați după medicamente și mâncare, sătenii depindeau de pachetele lansate cu parașuta, care deseori ratau ținta, și de convoaiele care rareori mai ajungeau. Mulți au devenit înfometati, unii au murit de inaniție, au murit și copii. Doctorii

erau obligați să opereze fără anestezic, extrăgând gloanțe din corpurile oamenilor la lumina lumânării. Jumătate din populația Bosniei a fost strămutată; unu din douăzeci de oameni a pierit.

Cu câțiva ani înainte, am călătorit prin regiune și am rămas impresionată de respectul Iugoslaviei față de moștenirea ei și de existența, deseori în același oraș, a bisericilor romano-catolice și ortodoxe și chiar a câte unei moschei sau a mai multora. Acum, locurile sfinte zăceau în ruine și Biblioteca Națională din Sarajevo, cu colecția sa de cărți rare din perioada otomană, fusese bombardată și arsă.

Oroarea a atins apogeul în 1995, când, în decurs de zece zile din luna iulie, soldații comandați de generalul Ratko Mladić au executat șapte mii opt sute de bărbați și băieți musulmani din interiorul și din jurul orașului Srebrenica și le-au aruncat cadavrele în gropi comune. După patru ani de șovăieli, crimele au declanșat, în sfârșit, un efort diplomatic serios din partea oficialilor occidentali și ai ONU în vederea încetării războiului. Cu toate astea, deși procesul era în desfășurare, sârbii bosniaci au atacat o piață alimentară din Sarajevo, ucigând treizeci și șapte de civili. Date fiind crimele anterioare, provocarea a fost suficientă pentru ca, două zile mai târziu, peste cincizeci de aeronave NATO, zburând de la bazele din Italia și Marea Adriatică, să lovească pozițiile sârbilor din jurul orașului Sarajevo. S-au alăturat și artileriile franceze și britanice. Până la acea dată, a fost cea mai mare operațiune de luptă a NATO din istorie.

Atacurile aeriene au avut un impact militar, însă efectul mai grăitor a fost cel psihologic. Cu NATO de pază, sârbii bosniaci nu mai puteau face pe bătaușii; domnia terorii lor se sfârșise. În prima săptămână din septembrie, părțile au căzut de acord să arunce armele și să trăiască alături într-un stat unic. Înțelegerea a fost baza Acordurilor de la Dayton, inițiate pe 21 noiembrie 1995, prin care s-a încheiat războiul din Bosnia.

Criza din Balcani a fost inseparabilă de istoria care a precedat-o. Victimele musulmane i-au acuzat pe sârbii bosniaci de epurare etnică și genocid, cele mai groaznice crime de război din Europa după

atrocitățile fasciste ale celui de-al Doilea Război Mondial. Milošević a arătat spre abuzurile comise de naționaliștii croați, dintre care unii luaseră partea lui Hitler în acel conflict. Observatorii din toată lumea și-au amintit de fotografiile din urmă cu o jumătate de secol cu prizonieri subnutriți – cu pielea întinsă pe schelete – lăncezind în lagărele de concentrare. Până să acționeze NATO în sfârșit, anii de diplomatie ineptă m-au făcut să mă gândesc la tentativa rușinoasă și inutilă a Europei de a-l domoli pe Hitler înainte de invadarea Cehoslovaciei. A existat un acord general doar în privința unui singur aspect. După ce luptele au încetat în cele din urmă, după ce peste o sută de mii de oameni au fost uciși, n-ar trebui niciodată să mai permitem ca Balcanii să fie sfâșiați de violența de sectă.

Dis-de-dimineață, pe 16 ianuarie 1999, m-am trezit cu anunțul unui post de radio de știri. Stând întinsă în lumina slabă a zorilor din miez de iarnă, am auzit o știre despre evenimente petrecute la aproape opt mii de kilometri distanță. „Sunt multe cadavre acolo, spunea o voce. Oamenii au fost împușcați în diverse moduri, majoritatea de aproape.“ „Niciodată“ se întâmpla deja.

Masacrul din orașul Račak a lăsat în urmă patruzeci și cinci de civili morți; cel mai tânăr avea doisprezece ani; cel mai vârstnic, nouăzeci și nouă. Račak se află în Kosovo, o provincie din Serbia locuită de puțin peste două milioane de oameni și situată pe linia nesigură care despărțea cândva musulmanii din Europa de creștini. Tragedia a fost o crimă care ar fi trecut neobservată pe plan internațional dacă nu ar fi existat fantomele istoriei.

În Kosovo, în 1389, forțele sârbe suferiseră o înfrângere după o luptă crâncenă în fața cavaleriei mobile a Imperiului Otoman. Căpetenia sârbă, prinsă de turci, a fost adusă în fața sultanului și decapitată. De-a lungul secolelor, mulți sârbi, în timp ce cinsteau vitejia forțelor lor, tânjeau să răzbune acea înfrângere. Pentru ei, Kosovo era un loc esențial pentru identitatea lor.

Odată cu trecerea anilor, populația din provincie a fost profund afectată de apropierea de Albania învecinată și de impactul cultural al dominației turce. În anii 1990, cei mai mulți locuitori din Kosovo erau de etnie albaneză și de credință musulmană. Sârbii creștini erau o minoritate redusă. Sub conducerea lui Tito, albanezii din Kosovo obținuseră dreptul de a avea propriile școli și alte instituții. Acest aspect îi nemulțumea pe locuitorii sârbi, care se plâneau de discriminare religioasă și de faptul că erau scoși din căminul lor străvechi de musulmani, cu natalitatea lor sporită. Milošević, când a ajuns la putere în 1989, a revocat privilegiile acordate albanezilor, făcându-le pe plac sârbilor. Acest lucru, la rândul său, i-a determinat pe albanezii militanți să pună bazele Armatei de Eliberare din Kosovo (UÇK), un grup de luptători de rezistență care militau pentru independența totală.

Tacticile agresive ale UÇK au oferit o scuză pentru politica intransigentă a lui Milošević și l-au ajutat la nivel diplomatic. Dacă ar fi fost înțelept, ar fi putut orienta opinia lumii împotriva luptătorilor de gherilă sprijinind aspirațiile spre autonomie ale cetățenilor cumpătați din Kosovo. Cu toate acestea, el nu vedea disputa etnică drept o problemă politică și diplomatică ce trebuia rezolvată; vedea doar un dușman ce trebuia distrus. A fost o atitudine care a dus la masacrul de la Račak și, nu după mult timp, la capitolul final profund nefericit al domniei acestui dictator.

Eram atunci în al treilea an de mandat ca secretar american de stat. Eu și președintele Clinton am considerat că era datoria noastră să folosim instrumentele de securitate națională pe care le aveam la dispoziție pentru a împiedica pierderea altor vieți nevinovate. După ce ne-am sfătuit cu colegii din Europa, l-am presat pe liderul sârb să găsească o cale pașnică de ieșire din criză. Ca să-l influențez, l-am avertizat că, la fel ca în Bosnia, NATO era pregătit să înceapă atacuri aeriene pentru a proteja civilii. Conform planului pe care l-am elaborat, Kosovo avea să primească dreptul la autonomie, însă UÇK trebuia să se dezarmeze și cererea de independență să fie amânată.

Le ceream ambelor tabere să facă un compromis. După multe ezitări, albanezii din Kosovo au spus da. Pentru a cădea la înțelegere, trebuia să-l conving pe liderul de la Belgrad.

Slobodan Milošević nu se potrivea cu stereotipul ticălosului fascist. Nu era flamboiant ca Mussolini, nici nu țipa ca Hitler. Avea o față roșcovană, cărnoasă și fără riduri. Își cultiva o atitudine cordială și tindea să o facă pe nevinovatul în discuții. Mulți considerau că era influențat de atitudinea inflexibilă a soției lui, Mirjana Marković, o profesoară marxistă a cărei mamă fusese torturată și ucisă de naziști.

Milošević, care insista că era democrat, avea o idee neobișnuită despre ce presupunea această vocație. A exercitat un control despotice asupra mijloacelor de presă din țară, a suprimat opoziția politică și a creat o forță paramilitară ca să intimideze rivalii locali. Chiar și atunci când alimenta luptele cumplite din Bosnia, susținea că voia pace; și, în timp ce civilii erau măcelăriți în Sarajevo, insista că sârbii erau principalele victime. Cu un an mai devreme, când l-am întâlnit la Belgrad, îmi ținuse o predică despre istoria poporului său. I-am amintit că trăisem într-o vreme în Iugoslavia și că tatăl meu scrisese o carte despre țara aceea, pe care a dedicat-o oamenilor care trăiau acolo. Tatăl meu îmi mărturisise că dacă nu s-ar fi născut ceh, i-ar fi plăcut să fie sârb; așa că eram destul de bine informată.

I-am spus lui Milošević că Statele Unite erau dornice să aibă o relație bună cu el, dar asta nu însemna că eram dispuși să stăm deoparte și să nu facem nimic în timp ce el îi asuprea pe alții. Acesta a fost mesajul pe care l-am repetat pe măsură ce criza din Kosovo se agrava. Am subliniat faptul că o înțelegere negociată era posibilă; UÇK promisese să depună armele, cu condiția ca o forță internațională să fie trimisă pentru prevenirea altor masacre. „Este o înțelegere pe care ar trebui să o faceți, am spus eu. Rezolvarea problemei Kosovo va pune capăt izolării internaționale a Serbiei și vă va permite să vă concentrați pe dezvoltarea economiei și pe apropierea de Europa.”

Milošević m-a asigurat de dorința lui de reconciliere și devotamentul său față de diversitatea culturală. Prețuia pluralismul atât de

mult, spunea el, încât nu putea semna un acord care să-i lase pe musulmanii albanezi să domine în Kosovo. Am remarcat că musulmanii alcătuiau nouăzeci la sută din populație și că planul la care ne gândeam noi avea să protejeze minoritatea sârbă. Milošević însă se atașase de o serie alternativă de date. A insistat că jumătate sau mai mult din oamenii din Kosovo nu erau albanezi, ci sârbi, turci, muntenegreni sau romi și a întrebat dacă mă așteptam de la el să stea deoparte și să se uite cum albanezii îi forțau să-și lase casele. Kosovo, a spus el, apăra Occidentul creștin de islam acum cinci sute de ani.

Am afirmat că scopul trimeriei pacificatorilor internaționali în provincie era să ne asigurăm că cetățenii de toate naționalitățile și credințele puteau trăi acolo în pace. Milošević era încăpățânat din fire, iar experiența sa de comunist iugoslav îl convingea că avea dreptate, ca șef de stat, să-și impună voința. Când a devenit clar, după discuția noastră, că nu aveam să renunțăm la principiile noastre, a căutat să anticipeze problema.

Fără vreun avertisment, a ordonat ca forțele de siguranță să intre în Kosovo ca să incendieze casele, să aresteze liderii politici și jurnaliștii și să stârnească panica. Scopul său era să-i alunge pe albanezi din țară, astfel încât să nu mai reprezinte majoritatea în Kosovo. În câteva săptămâni, sute de mii de oameni fuseseră obligați să plece cu trenul, cu camionul, cu mașina sau pe jos și să găsească adăpost temporar în orașele de corturi construite în grabă care apăreau pe câmpurile și dealurile din împrejurimi. După cum am amenințat, NATO a început atacurile aeriene pentru a-i forța pe sârbi să cedeze. După două luni și jumătate de lupte, Alianța a câștigat, Milošević a capitulat, refugiații s-au întors și, cu ajutor internațional, locuitorii din Kosovo au instalat un guvern propriu.

Criza din Kosovo a implicat un loc mic și o problemă mare. Fusese o vreme, nu cu mult înainte, când comunitatea globală ar fi negat orice interes oficial în ceea ce făcea un guvern cu bărbații și femeile din propria jurisdicție. Suveranitatea națională era piatra de temelie recunoscută a sistemului internațional. Hitler însă arătase cum un

dictator poate face din ceva oarecum legal ceva intolerabil din punct de vedere moral. După lagărele de exterminare, trebuia să se tragă o linie de către oamenii cu conștiință – o linie dincolo de care un conducător (și cei aflați sub comanda lui) să nu poată trece.

Procesele de la Nürnberg au stabilit principiul că nici „respectarea legii“, nici „îndeplinirea ordinelor“ nu reprezentau o apărare legală suficientă pentru cei acuzați de încălcarea standardelor de bază ale civilizației. În 1948, Declarația Universală a Drepturilor Omului a oferit un cadru pentru tragerea la răspundere a guvernelor, urmată în trei ani de Convenția pentru prevenirea și reprimarea crimei de genocid. În anii 1970 și 1980, s-au emis sancțiuni internaționale împotriva Rhodesiei și Africii de Sud rasiste, transformând în cele din urmă ambele țări. În aceeași perioadă, Statele Unite și UE au început să facă din respectarea drepturilor omului o condiție de ajutorare militară străină. În timpul conflictului din Bosnia, un tribunal internațional a fost înființat pentru urmărirea în justiție a vinovaților de crime împotriva umanității. Am fost o susținătoare fermă a tribunalului fiindcă doar printr-un proces în instanță este posibilă stabilirea vinovăției individuale pentru crime care ar fi altfel atribuite unui grup întreg – și nimic nu contribuie mai mult la declanșarea ciclurilor adiționale de violență decât percepția de vină colectivă. Printre cei condamnați de tribunal a fost și Milošević, care a fost acuzat de genocid în Bosnia și de deportare forțată a sute de mii de oameni din Kosovo.¹

Sfârșitul rivalității superputerilor a fost un moment de optimism inestimabil: a treia oportunitate decisivă din secolul XX. Cea dintâi

---

¹ Procesul lui Milošević a început în anul 2002, însă în 2006 a fost încheiat fără un verdict în urma decesului său cauzat de un atac de cord. În 2016, într-un caz separat, tribunalul a remarcat atât rolul lui Milošević în finanțarea sârbilor bosniaci, cât și lipsa de dovezi care să-l implice în atrocitățile comise de aceștia. În 2017, Ratko Mladić, care fusese comandantul sârb la Srebrenica, a fost condamnat pentru genocid și crime de război.

apăruse în urma Primului Război Mondial, conflictul care, după cum spera președintele Woodrow Wilson, avea să lase lumea sigură pentru democrație; în schimb, dorința de răzbunare a Germaniei, pe o parte a Atlanticului, și retragerea Americii în izolaționism, pe cealaltă parte, a aprins fascismul și a lăsat loc pentru flăcările acestuia. A doua ocazie a însoțit victoria Aliatilor în al Doilea Război Mondial. De această dată, comunitatea internațională a fondat instituții care, cu toate defectele lor, au sprijinit prosperitatea și au ajutat la evitarea încă unui conflict global. Căderea Zidului Berlinului a marcat al treilea punct de cotitură – o șansă nouă de a face lumea mai stabilă, mai civilizată și mai justă.

În timpul celor două mandate ale președintelui Bill Clinton, Statele Unite au fost în linia întâi a acestui efort – și nu doar în Balcani. Am ajutat la limitarea arsenalelor nucleare în urma destrămării Uniunii Sovietice. Am obținut aprobarea unei convenții internaționale pentru interzicerea armelor chimice. Deschizând ușile NATO, am creat un stimulent pentru țările din Europa Centrală de a-și întări democrațiile și de a preveni dezbinarea sectantă care făcuse regiunea vulnerabilă în fața fascismului. Am încurajat China și India să-și liberalizeze economiile și am dat o formă regulilor pentru comerț internațional printr-o nouă Organizație Mondială a Comerțului. Am inițiat procesul Summitului Americilor de creștere a cooperării în emisfera vestică și am conlucrat cu liderii africani în vederea încheierii războaielor provocate de neînțelegerile etnice și religioase. Am vorbit frecvent în numele drepturilor omului, al emancipării femeii, al condițiilor mai bune pentru muncitori și al protecției mai eficiente a mediului.

În sfârșit, în iunie 2000, am adus laolaltă reprezentanții a peste o sută de națiuni la prima conferință a Comunității Democrațiilor, un eveniment găzduit de Polonia. Tema conferinței era că țările trebuiau să se ajute una pe alta pentru a se achita de responsabilitățile care vin odată cu eticheta de democrație. Nu a fost un eveniment festiv. Ne-am adunat la Varșovia pentru că am recunoscut faptul că întărirea

câștigurilor democratice avea să fie un proces lung și dificil. Eram încurajați însă de participarea impresionantă și de aparenta sinceritate a angajamentelor luate. Am plecat din Polonia crezând că, în bătălia pentru opinia mondială, democrația – mai mult ca niciodată până atunci în istorie – ocupa o poziție avantajoasă. Nu știam atunci ce avea să aducă noul secol.

NOUĂ

O ARTĂ DIFICILĂ

În 1895, a apărut o caricatură într-o revistă umoristică britanică, *Punch*. Ea înfățișa un episcop și familia lui împărțind micul dejun cu un tânăr ajutor de paroh sau preot. Studiind oul pe care oaspetele său îl mânca, episcopul se îngrijoră cu glas tare că ar putea fi stricat. Preotul răspunde politicos, „O, nu, domnule, vă asigur – unele părți din el sunt excelente!”

Astăzi, pe tot globul, am putea spune ceva asemănător despre starea democrației. Diferența este că se poate face puțin pentru a salva oul pe jumătate mâncat al preotului. Cu ajutorul prietenilor săi însă, democrația poate fi aproape întotdeauna reparată, apoi îmbunătățită.

Pe o durată de peste trei decenii, am lucrat mai întâi ca vicepreședinte, apoi ca președinte al Institutului Național Democratic (NDI) care, alături de organizațiile sale surori din Statele Unite și străinătate, ajută la eforturile indigene de dezvoltare a instituțiilor și abilităților democratice. În acest rol, organizația a remarcat evenimente istorice importante, precum mișcarea Puterea Poporului, care

în 1986 a zădărnicit încercarea dictatorului filipinez Ferdinand Marcos de a fura alegerile prezidențiale anticipate; doi ani mai târziu, plebiscitul care a pus capăt conducerii represive a generalului chilian Augusto Pinochet. NDI a fost prezent și în timpul alegerilor istorice din 1994 din Africa de Sud, care au sfâșiat cortina apartheidului și – în urma Războiului Rece – a fost martor la renașterea democrației în Europa Centrală și la tranzițiile mai recente din Indonezia, Nepal, Nigeria și Tunisia.

Poziția NDI-ului este una strict de sprijin. Nici nu susține un partid sau o agendă politică anume, nici nu consideră democrația un sistem rigid care să arate la fel în Asia, de exemplu, ca în Africa sau în America. În interiorul cadrului anumitor principii de bază, democrația este o metodă prin care popoare foarte diferite își exprimă libertatea. Misiunea NDI-ului este să ajute oficialii și activiștii locali să profite de pe urma experiențelor altora și să o facă dincolo de granițe și regiuni. Lecțiile învățate ar putea facilita un proces electoral eliberat de petele nedreptății și corupției; sau ar putea oferi idei practice despre cum să modernizeze o legislatură, să profesionalizeze partidele politice, să creeze spațiu pentru societatea civilă sau să se asigure că femeile, tinerii și minoritățile sunt reprezentați corect în luarea deciziilor.

NDI are grijă să arate că democrația înseamnă mult mai mult decât alegerea unui lider în urma umplerii unei urne cu voturi. Este un lucru esențial, însă niciodată suficient. Nu există eroare mai comună decât să presupui că acela care a câștigat alegerile are dreptul să facă orice dorește. Într-o democrație adevărată, liderii respectă dorința majorității, dar și drepturile minorității – una fără cealaltă nu este de ajuns. Asta înseamnă că protecția constituțională pentru individ trebuie să fie apărută, chiar și atunci când această protecție devine stânjenitoare pentru partidul aflat la putere. Cu ani înainte de a ajunge în funcție, Hitler le-a spus celorlalți naziști: „Constituția este doar harta arenei de luptă, nu scopul. [...] Odată ce vom dobândi

puterea constituțională, vom modela statul într-o formă pe care o considerăm convenabilă¹.

NDI și grupuri similare oferă un contrapunct pentru acest tip de aroganță. Eforturile lor sunt vitale pentru că, atunci când guvernele libere eșuează, liderii autoritari sunt încurajați – și pentru că oficialii aleși în multe regiuni sunt implicați într-o luptă constantă pentru îndeplinirea așteptărilor cetățenilor lor. Statele Americii Centrale, El Salvador, Honduras și Guatemala, de exemplu, au ieșit după o perioadă chinuitoare de războaie civile dintre stânga și dreapta doar ca să se trezească – din cauza bandelor violente – cu trei dintre cele mai mari cote ale omuciderilor de pe toată planeta. Afganistanul și Irakul sunt în continuare amenințate de teroriști în timp ce încearcă, deseori cu un curaj imens din partea cetățenilor de rând, să pună în practică principiile democratice. În Africa, multor guverne le lipsesc resursele financiare pentru a îndeplini nevoile oamenilor lor. În Myanmar, apariția îndelung așteptată a democrației a fost maculată de o oribilă campanie de epurare etnică orientată împotriva minorității musulmane Rohingya.

Cicero a declarat că „este o artă dificilă să conduci o republică”². Între epoca lui și a noastră, guvernarea nu a devenit mai ușoară. Gândiți-vă că dintre cei care anul acesta împlinesc șaisprezece ani, aproape nouă din zece o vor face într-o țară cu un standard de viață sub medie. În cele cincizeci cele mai sărace țări din lume, populația adultă va crește de peste trei ori până la mijlocul secolului. La nivel global, peste o treime din forța de muncă nu are o slujbă cu normă întreagă. În Europa, șomajul printre tineri este de peste douăzeci și cinci la sută, iar nivelul este și mai ridicat pentru imigranți. În Statele Unite, unu din șase tineri nu merge nici la școală, nici nu muncește. Salariile, în termeni reali, stagnează încă din anii 1970.

¹ Bracher, *The German Dictatorship*, p. 193

² Edith Hamilton, *The Roman Way*, W.W. Norton, New York, 1932, p. 58

Aceste cifre ar fi îngrijorătoare în orice moment, dar sunt cu atât mai tulburătoare acum când atât de multe țări au populații ce se apropie de majorat, oameni dornici să-și înceapă carierele, dar care nu au o șansă reală să facă asta. Gândiți-vă la doctorandul care sfârșește prin a conduce taxiul; la absolventul de colegiu care sapă șanțuri; și la cel care a abandonat liceul care nu se poate angaja deloc. Oamenii vor să voteze, dar au nevoie să mănânce. În multe țări, climatul amintește de cel care, acum o sută de ani, a dat naștere fascismului italian și german.

Inovația este primul generator de locuri de muncă, însă și distrugătorul numărul unu. Tehnologia a permis companiilor să crească productivitatea – un avantaj pentru consumatori, dar nu pentru cei ale căror slujbe sunt depășite. De aceea avem mai puțini mineri, muncitori pe câmp, nituitori, sudori, cizmari, funcționari bancari, croitori, fierari, dactilografi, jurnaliști de presă scrisă, vânzători ambulanți și telefoniști – un deficit nu tocmai echilibrat de o creștere a scriitorilor de coduri, a consultanților, a tehnicienilor de servicii medicale, a consilierilor pentru tot felul de dependențe și a starurilor de emisiuni TV. Cel mai redutabil concurent pentru orice muncitor este o mașină care poate să facă aceeași muncă pe gratis. Această concurență inegală între invențiile noastre și forța noastră de muncă a scăzut salariile și a răpit milioanele de oameni demnitatea care vine odată cu o slujbă sigură – precum și sentimentul valoros că ești util și optimismul față de ceea ce urmează.

Pe acest fundal, mulți au sărbătorit cu entuziasm – inclusiv eu – sfârșitul Războiului Rece. În 2017, indexul democrației calculat de *The Economist* a arătat un declin al stării de sănătate a democrației în șaptezeci de țări, folosind criterii precum respectul față de procesele echitabile, libertatea religioasă și spațiul acordat societății civile. Printre națiunile care au avut procentaje scăzute au fost Statele Unite, care au fost considerate pentru prima dată „o democrație defectuoasă”, nu una „deplină”. Analistii nu au dat vina pe Donald Trump

pentru această cădere în dizgrație, ci mai degrabă au atribuit alegerea sa pierderii încrederii americanilor în propriile instituții. „Încrederea poporului în guvern, în reprezentanții aleși și în partidele politice a ajuns la niveluri extrem de joase“, a conchis raportul, adăugând că „aceasta este o tendință pe termen lung“. Numărul americanilor care spun că au încredere în guvern „aproape întotdeauna“ sau „de cele mai multe ori“ a scăzut de la peste șaptezeci la sută, la începutul anilor 1960, la sub douăzeci la sută, în 2016.

Da, încă mai există câștiguri. În Africa, patruzeci de șefi de stat au renunțat voluntar la putere în ultimul sfert de secol, prin comparație cu doar câțiva în cele trei decenii anterioare. Cu toate acestea, progresul acolo și în alte câteva țări nu a reușit să ascundă o redresare generală. Astăzi, cam jumătate din națiunile de pe glob pot fi considerate democrații – defectuoase sau nu –, în timp ce restul de cincizeci la sută înclină către autoritarism.

Sondajele indică faptul că majoritatea oamenilor continuă să creadă că democrația reprezentativă – la fel ca oul preotului – este excelentă în anumite aspecte. Cu toate acestea, aceleași sondaje arată o curiozitate crescândă în privința posibilelor alternative. În medie, o persoană din patru admiră un sistem în care un conducător puternic poate guverna fără intervenția unui parlament sau a instanțelor. Un om din cinci este atras de conceptul de conducere militară. În mod previzibil, sprijinul pentru opțiunile nedemocratice este cel mai evident printre aceia, fie de stânga, fie de dreapta sub aspect politic, care nu au o educație superioară și sunt nemulțumiți de circumstanțele lor economice – mai exact, grupurile cel mai afectate de natura în continuă dezvoltare a pieței muncii. Criza financiară din 2008 a întărit această tendință, făcându-i pe mulți cetățeni să se îndoiască de competența liderilor și să conteste echitatea sistemelor care par să-i protejeze pe cei bogați în detrimentul celorlalți.

Un alt motiv de nemulțumire față de democrație este că demnitarilor publici le este tot mai greu să-și comunice intențiile și acțiunile.

Vremurile de altădată, când o persoană transmitea o știre mai multor oameni, au fost înlocuite de rețele care îi conectează pe toți; în fiecare zi, sunt mai mulți oameni cu portavoce pe stradă. Extinderea conștientizării are beneficii, dar poate să și stârnească resentimente printre oamenii care văd ce au alții și ei nu. Respectul pentru drepturile celorlalți este un principiu nobil; însă invidia este un impuls primitiv.

Între timp, progresul tehnologic a adus atât o binecuvântare sub forma unui public mai informat, cât și blestemul unui public greșit informat – bărbați și femei care sunt siguri că știu adevărul datorită lucrurilor văzute de ei sau comunicate prin platformele de socializare. Avantajul presei libere este scăzut când oricine poate să pretindă că este un jurnalist obiectiv, apoi să răspândească povești născocite cine știe cum pentru a-i face pe alții să creadă niște mizerii. Tactica este eficientă pentru că oamenii care stau acasă sau tastează liniștiți într-o cafenea deseori nu au un mod sigur de a afla dacă sursa celor citite este una legitimă, sau este un guvern străin, un impostor liber-profesionist sau un *bot* răuvoitor.

Ceea ce am observat până acum este doar începutul. În fiecare an, mai multe state folosesc echipe de formatori de opinie care inundă siturile on-line – Coreea de Nord, China, Rusia, Venezuela, Filipine și Turcia se află deja printre principalele practicante ale acestei arte întunecate. Mișcările politice extremiste, inclusiv grupările teroriste, folosesc aceeași metodă. Mulți dintre acești agitatori pot genera produse care arată oameni – inclusiv politicieni democrați – care fac lucruri pe care nu le-au făcut și spun lucruri pe care nu le-au spus. Pentru un impact maxim, informațiile false sunt distribuite apoi destinatarilor pe baza profilurilor personale derivate din postările pe platformele de socializare. Imaginați-vă un agent străin care se furișează în dormitorul vostru în fiecare noapte ca să vă șoptească minciuni la ureche, apoi înmulțiți numărul de agenți și de minciuni cu un miliard sau mai mult.

Campaniile de dezinformare nu sunt deloc o noutate. În timpul Războiului American de Independență, ministrul rebel la Paris, Benjamin Franklin, a folosit tiparnița să răspândească povești inventate de el despre atrocitățile britanicilor. Prin urmare, doar pentru că o tehnică nu e nouă nu înseamnă că nu e periculoasă. Costul răspândirii minciunilor prin rețelele de socializare este minim și, pentru cei care sunt experți în asta, la fel este și efortul necesar. Ca apărare, instituirea unor mecanisme de verificare a datelor este folositoare, dar poate să pară ca și când ai trimite o țestoasă în urmărirea unui iepure care, spre deosebire de cel al lui Esop, nici măcar nu are de gând să încetinească.

Acest lucru pune pe umerii operatorilor platformelor de socializare răspunderea pentru reevaluarea rolului lor. Ideea că nu au nicio responsabilitate pentru conținutul de pe ecran este convenabilă și, când este formulată ca o apărare a libertății, seducătoare pentru mulți. Cu toate acestea, această abordare implică și riscul ca guvernele să aleagă să se îndrepte în cu totul altă direcție – de exemplu, către modul în care China folosește programele firewall –, neslujind astfel nici democrația, nici libertatea. Cel puțin, utilizatorii de internet au nevoie de instrumente care să le permită să identifice serviciile de știri generate de roboți sau alte forme de știri false. Este nevoie și de reglementări care să asigure că sursele de mesaje politice on-line sunt la fel de transparente ca sponsorizările reclamelor de campanie care apar la radio și TV.

Cei mai mulți dintre noi au apucat o vreme când spamul amenința să distrugă e-mailul. Astăzi, democrația este slăbită de minciunile care vin în valuri și ne lovesc simțurile așa cum plaja este asaltată de valuri. Liderii care respectă regulile reușesc cu greu să o ia înaintea unui neobosit ciclu de știri și trebuie să dedice prea mult efort încercării de a demonta poveștile care par să apară de nicăieri și au fost inventate doar cu scopul de a-i distruge.

Toate acestea au consecințe. Democrații cu „d” mic, care gonesc spre putere promițând schimbarea, încep deseori să piardă din

popularitate chiar din ziua în care preiau funcția. Globalizarea, care nu este o alegere ideologică, ci o realitate, a devenit pentru mulți un rău cu care trebuie să lupte cu orice preț. Capitalismul este considerat un cuvânt indecent de un număr tot mai mare de oameni care – dacă nu ar exista roadele acestuia – nu ar avea mâncare, adăpost, îmbrăcăminte și telefoane inteligente. Într-un număr din ce în ce mai mare de țări, cetățenii declară că nu au încredere în nicio instituție publică și nici în datele oficiale pe care acestea le produc. Un politician britanic pro-Brexit a spus îngâmfat că alegătorii „s-au săturat de experți”¹.

Trebuie să respirăm adânc. O generație întreagă s-a născut și s-a maturizat de la dezintegrarea blocului comunist. Ce înseamnă asta? Înseamnă că nu mai judecăm democrațiile consacrate comparându-le cu alternativa sovietică; și că nu mai evaluăm noile democrații uitându-ne la predecesorii lor totalitariști. Am aruncat la coș tijele de măsurare pe care le-am folosit în trecut. Capacitatea noastră de atenție este mai redusă astăzi, așteptările sunt mai mari și sunt șanse mai mici să trecem cu vederea defectele mai ușor de depistat.

Această tranziție a făcut ca „noi, poporul” – inclusiv editorialiștii, foiletoniștii, prezentatorii TV și bloggerii – să cerem mai mult de la guvernele noastre. Ar fi în regulă dacă am cere, de asemenea, mai mult și de la noi înșine. În schimb, suntem răsfățați. Chiar și cei prea leneși să voteze consideră că este dreptul lor din naștere să-i atace pe reprezentanții aleși din toate direcțiile. Ne plângem amarnic atunci când nu primim tot ce dorim ca și cum ar fi posibil să avem mai multe servicii cu impozite mai mici, acoperire medicală mai mare fără implicare federală, un mediu înconjurător mai curat fără reglementări, siguranță față de teroriști fără încălcarea intimității și bunuri de consum mai ieftine, făcute pe plan local de muncitori cu salarii mai mari. Pe scurt, tânjim după toate beneficiile schimbării fără să luăm în considerare costurile. Când suntem dezamăgiți, reacția

¹ Michael Gove, intervievat de Faisal Islam, *Sky News*, 3 iunie 2016

noastră este să ne retragem în cinism, apoi începem să ne gândim dacă ar putea exista o cale mai rapidă, mai ușoară și mai puțin democratică de a ne satisface dorințele.

Cu toții am auzit justificările. Libertatea poate fi gălăgioasă și frustrantă; banii subminează echitatea; iar oamenii nepotriviți sunt aleși mai des decât ne-am dori. Personal, am fost implicată în cinci campanii prezidențiale câștigătoare – și opt necâștigătoare. Este mai bine să câștigi, dar putem învăța la fel de mult sau chiar mai mult atunci când terminăm pe locul doi. Cât despre promovarea democrației peste Ocean, invazia din 2003 în Irak și pretențiile hiperbolice atașate i-au făcut pe mulți să asocieze asemenea eforturi mai mult cu imperialismul decât cu altruismul. Vrajba aparent fără sfârșit din Orientul Mijlociu și Afganistan, în plus, a alimentat ideea că este o nebunie să încerci să extinzi practicile democratice în zone unde nu există deja. Asemenea preocupări sunt justificate și ar trebui să măsurăm cu grijă ceea ce încercăm. Însă, ignorând realizările libertății, nu spun decât o mică parte a poveștii – și renunțarea la democrație, pentru că nu este ușoară, este calea aleasă de lași.

După părerea mea, nicio țară nu are dreptul de a le dicta altora cum ar trebui să fie guvernate; dar toți avem dreptate să ne exprimăm în numele valorilor democratice. Sprijinul nostru nu va face diferența în toate cazurile, dar când reușim să o facem ar trebui să fie în numele unui mai mare respect pentru individ și o pentru guvernare mai eficientă în slujba societății.

Democrațiile, după cum știm, sunt predispuse la orice greșală, de la incompetență și corupție la fetișuri nehibzuite și blocaje. Prin urmare, este uimitor, într-o anumită măsură, că suntem dispuși să acceptăm ca direcția societăților noastre să fie fixată de înțelepciunea colectivă a unui public imperfect și deseori detașat. Cum putem fi atât de naivi? La această întrebare justă trebuie să răspundem: cum poate fi cineva atât de credul încât să încredințeze permanent puterea – o forță coruptibilă prin natura ei – unui singur lider sau partid? Când un dictator abuzează de autoritatea lui, nu există cale legală

de a-l opri. Când o societate liberă șovăie, avem încă abilitatea – prin dezbateri deschise și alegerea unor lideri noi – de a-i remedia neajunsurile. Încă mai avem timp să alegemoul mai bun. Acesta este avantajul comparativ al democrației și ar trebui recunoscut și menținut.

În 1918, Tomáš Garrigue Masaryk a fost ales ca președinte al Cehoslovaciei independente. Cu atitudinea lui țănoșă, cu manierele din lumea de demult, cu perspectiva sa modernă și devotamentul neînfricat față de principiile democratice – inclusiv feminismul și pluralismul –, Masaryk a dobândit o reputație globală, în ciuda dimensiunilor modeste ale națiunii pe care o conducea. Datorită vârstei sale, sănătatea i-a slăbit tocmai în timp ce amenințarea celui de-al Treilea Reich creștea – în anii 1930, nicio națiune complet democratică nu era mai primejdioasă. Reacția lui când i s-a cerut să explice care erau riscurile:

Democrația nu este doar o formă de organizare a statului, nu este doar ceva întruchipat într-o constituție; democrația este o perspectivă asupra vieții, necesită o încredere în ființele umane, în omenire. [...] Am spus deja că democrația este o discuție. Însă adevărata discuție este posibilă numai dacă oamenii au încredere unii în alții și dacă încearcă în mod cinstit să găsească adevărul.¹

Cu toate neajunsurile sale, nu există altă formă de guvernământ la care se aplică asemenea cuvinte. Depinde de noi să remediem defectele democrației când și oriunde putem, însă să nu uităm niciodată de punctele-forte de la baza sa. De asemenea, depinde de noi să ne dăm seama că democrația are dușmani care nu fac reclamă acestui lucru.

¹ Karel Čapek, *Talks with T. G. Masaryk*, Catbird Press, North Haven, CT, 1995

Mussolini a remarcat că atunci când încerci să acumulezi putere este înțelept să o faci așa cum ai jumuli o găină – până cu până – pentru ca fiecare cârâit să fie auzit separat de celelalte și întregul proces să fie cât mai tăcut posibil. Tacticile lui dăinuie în secolul nostru, care nu mai este nou. Când ne trezim în fiecare dimineață, vedem pe glob ceea ce par să fie primele tresăriri ale fascismului: discreditarea politicienilor importanți, apariția liderilor care caută să dividă în loc să unească, urmărirea victoriei politice cu orice preț și invocarea măreției naționale de către oameni care par să aibă o concepție greșită despre ce înseamnă măreția. De cele mai multe ori, indicatoarele care ar trebui să ne alerteze sunt deghizate: constituția modificată care trece drept reformă, atacurile la adresa presei libere justificate prin siguranță, dezumanizarea altora mascată ca apărare a virtuții sau golirea de conținut a unui sistem democratic pentru a se șterge tot, în afară de etichetă.

Știm din experiență că fascismul și tendințele care duc la acesta sunt pasibile de a fi imitate. Urmărind lumea de astăzi, vedem autocrați ucenici care copiază tacticile represive care au fost testate în Venezuela sau Rusia acum cincisprezece ani. Practicile nedemocratice sunt în creștere, printre alte locuri, în Turcia, Ungaria, Polonia și Filipine, fiecare fiind un aliat prin tratat cu Statele Unite. Mișcările naționaliste radicale – unele violente, altele nu – capătă notorietate atrăgând atenția mass-mediei asupra lor, fac incursiuni parlamentare și împing granițele dezbaterii publice către bigotism și ură. America, stânca de care s-a lovit fascismul în ultimul secol, se poate să fi început să alunece; iar în Coreea de Nord, un fanatic înarmat cu arme nucleare se laudă cu puterea lui.

Ar fi mai ușor să dăm alarma împotriva acestui trend dacă nici fascismul nu ar fi excelent în anumite privințe – cel puțin pentru o vreme, cel puțin pentru privilegiați. Italienii din anii 1920 și naziștii din anii 1930 erau, în general, oameni optimiști. O femeie din Germania, nefiind fascistă, își amintește:

Viețile mărunte ale prietenilor mei au continuat, sub național-socialism, la fel ca înainte, schimbate doar în pâine și unt, locuințe, sănătate și speranță mai bune, mereu mai bune, oriunde se simțea atingerea Noii Ordini. [...] Îmi aduc aminte că stăteam la un colț de stradă din Stuttgart în 1938, în timpul unui festival nazist, iar entuziasmul, [...] după atâția ani de dezamăgiri, aproape m-a luat și pe mine pe sus. Dați-mi voie să vă spun cum era în Germania: stăteam la un cinema cu o prietenă evreică și fiica ei de treisprezece ani în timp ce parada nazistă se desfășura pe ecran, iar fetița a prins-o de braț pe mama ei și a șoptit: „O, mamă, mamă, dacă nu eram evreică, cred că aș fi nazistă!“

În măsura în care folosim termenul în mod regulat, puțini șefi de guvern întruchipează deplin spiritul fascismului. Mussolini rămâne în mormântul său, iar Hitler nu a avut unul niciodată. Dar acesta nu este un motiv pentru o vigilență scăzută. Fiecare pas în direcția fascismului – fiecare pană smulsă – dăunează indivizilor și societății; fiecare face ca pasul următor să fie mai scurt. Pentru a rezista, trebuie să recunoaștem că despoții își dezvăluie rareori intențiile și că liderii care încep bine devin frecvent tot mai autoritari cu cât stau mai mult la putere. Trebuie, de asemenea, să recunoaștem că măsurile antidemocratice vor fi deseori bine primite de unii oameni, uneori – mai ales când consideră că acele măsuri îi favorizează pe ei înșiși.

PREȘEDINTE PE VIAȚĂ

În septembrie 1999, eu și Bill Clinton ne-am întâlnit la ONU cu liderul relativ tânăr și exuberant al Venezuelei, Hugo Chávez. Chávez fusese ales președinte în decembrie. În iunie, a sunat clopotul de încheiere a tranzacțiilor pe cel mai înalt altar al capitalismului, Bursa de Valori de la New York, apoi a vizitat *Washington Post*, unde a avut grijă să se distanțeze de „populismul iresponsabil”¹. I-a asigurat pe toți că nu era un ideolog; în schimb, a etalat penajul unui vizionar și a promis să redea strălucirea țării sale salvând-o de coșmarul stagnării și al îndatorării.

Chávez avea o față făcută pentru a zâmbi. Cuvintele curgeau din el ca apa, iar emoția din spatele lor se concentra pe cei săraci. Venezuela stătea pe o parte semnificativă a rezervelor mondiale de petrol, însă prăpastia dintre cetățenii mai bogați și majoritatea săracită se tot lărgea. Chávez a jurat să schimbe acest lucru. Ne-a vorbit despre planul său pentru o serie de fonduri finanțate din petrol pentru a ajuta familiile cu venituri mici să aibă acces la alimente, adăpost,

---

¹ Brian Palmer, „Why Did Hugo Chávez Hate the United States So Much?”, *Slate*, 6 martie 2013

îngrijiri medicale, instruire profesională și educație. Voia să diversifice economia națiunii, să atragă investiții străine și să transforme guvernul într-un adevărat slujitor al poporului. Clinton, unul dintre puținii care puteau să-i țină piept lui Chávez, era, în mod clar, intrigat de el; la fel și eu. Aici, îndrăzneam noi să sperăm, era un lider tânăr și pasionat care voia să rezolve și probleme, cineva care învățase din greșelile anterioare și căuta să câștige respectul lumii.

Din nefericire, luna de miere a fost de scurtă durată. Trei luni mai târziu, o ploaie la scară biblică a inundat regiunea de coastă de la nord de Caracas, provocând alunecări de teren care au îngropat orașe întregi, ucigând zeci de mii de oameni. Îngrozită, am contactat imediat Casa Albă, unde președintele Clinton a fost de acord să ajute. În câteva zile, Statele Unite au trimis elicoptere și soldați în statul Vargas pentru a ajuta la operațiunile de salvare de urgență și relocare, însă un dezastru de asemenea proporții necesita mai mult efort. Lucrând cu ministrul apărării din Venezuela, Pentagonul a pregătit pentru imbarcare buldozere, tractoare și sute de ingineri din Marina SUA și Marina Militară pentru a construi un drum de coastă nou – practic, un colac de salvare pentru regiunea devastată. Vasul nostru cu ajutoare era complet încărcat și pe drum spre Caraibi, în momentul în care am primit un mesaj dezamăgitor de la președintele Chávez: „Primim echipamentul vostru, dar nu și oamenii“. Nedorind să continuăm fără să știm cum avea să fie folosit ajutorul nostru, am întors nava din drum.

În ultimele decenii, armatele latino-americe au dobândit reputația binemeritată că se ocupă de nevoile celor bogați, însă au fost și cazuri în care un ofițer de armată ieșea în evidență și a susținut cauza schimbării sociale. Juan Perón al Argentinei, soțul legendarei Evita, a lucrat ca atașat militar la Roma în anii 1930. A văzut în Mussolini un lider care conducea cu o mână-forțe, dar care se și bucura de loialitatea multor țărani și muncitori. Mai târziu, ca ministru al muncii și ajutoarelor sociale din țara sa, Perón a creat o legătură

atât de intimă cu sindicatele muncitorești, încât oficialii mai puțin axați pe progres au devenit neliniștiți și au ordonat să fie arestat. Au aflat în curând că încarcerarea soțului Evei Peron nu a fost o mișcare înțeleaptă. Aceasta a organizat o demonstrație care a scos mii de susținători în stradă și l-a eliberat pe soțul ei, apoi l-a catapultat la președinție prin alegerile din anul următor.

Peronismul a evoluat, devenind vârul cu înclinații de stânga al fascismului italian, cu o economie corporatistă, îngrădirea presei, o poliție asupritoare și un câștig real în ceea ce privește venitul mediu. Asemenea lui Mussolini, Perón și mai ales Evita puteau electriza mulțimile, însă, spre deosebire de el, nu predicau agresivitatea și nu stârneau viesparul urii. Iubeau puterea și au abuzat de ea, însă rămân printre cele mai emblematice nume din istoria Argentinei. Reputațiile lor vor rămâne însă pe veci mânjite de decizia lui Perón de a oferi refugiu pentru Josef Mengele, Adolf Eichmann și alți naziști importanți, chipurile în schimbul banilor și a consilierii tehnologice.

În 1968, generalul panamez Omar Torrijos a folosit puterea câștigată printr-o lovitură de stat pentru a extinde serviciile sociale și a pune capăt monopolului economic de care se bucurau cei foarte bogați. Cu toate acestea, Torrijos este ținut minte mai ales pentru Tratatul Canalului Panama, care i-a oferit guvernului său controlul minunii inginerești cunoscute drept drumul dintre mări. Pe atunci, făceam parte din personalul lui Jimmy Carter de la Casa Albă și pot confirma că politica negocierilor a fost dificilă atât în Panama, cât și în Statele Unite. Carter trebuia să rivalizeze cu Ronald Reagan și alți politicieni militanți care susțineau că tratatul era un cadou făcut dictatorului comunist. Torrijos trebuia să domolească îngrijorările naționaliștilor panamezi care pizmuiau Statele Unite pentru orice rol viitor în securitatea lor. El compara această provocare pentru diplomați cu a cere unui cizmar să facă pantoful perfect pentru femei: mic și șic pe dinafară, dar spațios și confortabil pe dinăuntru.

Tot în 1968, generalul peruan Juan Velasco Alvarado a răsturnat un guvern democratic nefuncțional și a demarat reforma funciară și o serie de programe de naționalizare care, deși populare pentru o vreme, au provocat declinul accentuat al producției industriale și alimentare. Înainte de această scădere abruptă, Alvarado a fost gazda unui grup de cadeți militari din Venezuela, dintre care unul – Hugo Chávez – avea să urmeze aceeași cale sinuoasă, dar într-un stil mai antrenant și cu un impact mult mai puternic în istorie.

Fiu de profesori, tânărul Chávez era un cititor vorace de poezie, politică și proză. A crescut la țară și avea fler pentru pictură, îi plăcea să cânte, își făcea prieteni cu ușurință și excela la baseball. La șaptesprezece ani, a intrat în armată pentru că a crezut că academia sportivă a armatei avea să-i ofere cea mai bună șansă să concureze la un nivel înalt. Deși visase la eseuri, nu la instrucție, a descoperit în scurt timp că îi plăcea să facă paradă cu pușca, se bucura de camaraderia vieții de baracă și era fascinat de studiul istoriei militare. Totodată, prin intermediul fratelui său mai mare, Adán, s-a împrietenit cu gânditori social-progresiști și a prins gust pentru administrația publică. Inspirat de îndrăzneala revoluționarilor latino-americani de altădată, a început să-și imagineze cum ar fi să conducă el însuși o rebeliune.

Venezuela a primit numele „Mica Venetie” de la un explorator spaniol care admira modul în care locuitorii indigeni de lângă lacuri își construiau casele pe stâlpi, creând un aspect care îi amintea de celebrele canale ale orașului italian. În 1821, Simón Bolívar a eliberat țara de Spania, Venezuela devenind una dintre republicile cele mai stabile ale Americii Latine, cunoscută la nivel internațional pentru petrol, pentru reginele frumuseții și alegerile regulate care permiteau celor două partide principale să aibă acces cu rândul la președinție, fără ca vreuna din părți să se lase prea tare purtată de val. Spre sfârșitul anilor 1970, Venezuela era vizibil mai bogată decât majoritatea țărilor

din regiune, avea o populație mai bine educată și o diferență nu la fel de mare între bogați și săraci.

Însă următoarele două decenii au fost dezastruoase. Un amestec epuizant de prețuri scăzute la petrol, datorii tot mai mari, populație în expansiune și conducere indecisă a provocat o creștere a inflației, declinul salariilor reale, extinderea șomajului și o subțiere a clasei de mijloc. Carlos Andrés Pérez, nou ales președinte în 1989, a fost convins de FMI să abandoneze promisiunile din campanie și să implementeze doctoria amară preferată a epocii: un pachet de ajustări structurale.

Asemenea măsurilor de austeritate care aveau să agite Grecia și să divizeze Europa douăzeci de ani mai târziu, scopul planului era să genereze o nouă platformă de creștere prin impunerea unei stricte discipline bugetare și plățirea datoriilor. Din punct de vedere economic, abordarea avea logică, însă efectele imediate au fost dureroase: prețurile bunurilor de consum au crescut, serviciile sociale au fost drastic ajustate, iar protestele în care oamenii își manifestau furia se țineau lanț. Armata a fost chemată pentru a restabili ordinea și peste trei sute treizeci de persoane au fost ucise. Tulburările au fost ținute sub control până la urmă, dar acele morți nu au fost uitate nici în ziua de azi.

În 1923, în Bavaria, Hitler a încercat un puci care a eșuat din pricina lipsei de susținere militară. În 1992, în Venezuela, Hugo Chávez, pe atunci un locotenent-colonel ambițios, a încercat ceva asemănător, trimițând tancuri și soldați să atace palatul prezidențial. Nici el nu a reușit să răstoarne guvernul, pentru că puțini ofițeri erau dispuși să-și riște viața. După arestarea lui Chávez, autoritățile i-au permis să apară la televizor și să-și îndemne camarazii să se predea. Pentru mulți venezueleni, acesta a fost primul lor contact vizual cu o figură care avea să le devină aproape la fel de cunoscută ca a lor. Chávez, purtându-și elegant uniformă kaki și bereta stacojie, a recunoscut că mișcarea lui eșuase, „*por ahora*” – deocamdată. A circulat

imediat o glumă că Chávez merita treizeci de ani de pușcărie – unu pentru plănuirea loviturii și douăzeci și nouă pentru că nu reușise. La fel ca Hitler, practic, era vinovat de trădare și totuși a fost eliberat în decurs de doi ani. Ca și Hitler, Mussolini și Perón, a trecut de la închisoare la politică.

Ca secretar de stat, am făcut vizite oficiale în Venezuela în 1997 și în anul următor. Impresia mea era că niște bărbați vârstnici și obosiți făceau o treabă de mântuială la guvernare pentru că pierduseră legătura cu oamenii pe care ar fi trebuit să-i conducă. Nu eram singura care avea aceeași părere. 1998 a fost perioada ideală pentru un nou-venit să candideze la președinție. Alegătorii cereau o schimbare, iar Chávez, un outsider charismatic, le-a promis exact acest lucru. Însă nu s-a numit socialist – și nu avea să o facă decât după câțiva ani. În schimb, a candidat ca un patriot căruia îi păsa de muncitorii, de menajerele, de fermierii și de bucătarii ale căror voci rămăseseră neauzite prea multă vreme. Abordarea lui a fost câștigătoare; politicianul novice a primit cincizeci și șase la sută din voturi.

Imediat după preluarea funcției, a început să jumulească găina – să folosească puterea ca să înlăture obstacolele, pentru a obține și mai multă putere. În aprilie 1999, a organizat un referendum prin care cerea o adunare specială pentru redactarea unei noi constituții. Documentul prelungea mandatul maxim al președintelui de la cinci la doisprezece ani, abolea Senatul și îi oferea lui Chávez controlul asupra promovărilor din cadrul forțelor armate. Noul președinte a venit în funcție cu o rezervă bogată de entuziasm, dar și cu o doză nesănătoasă de amărăciune. Furia lui poate să fi provenit din copilăria săracă, deși mulți venezueleni au îndurat greutăți și mai mari – sau poate era doar o reacție morală și intelectuală la tot ce citise și observase.

Mânia lui Chávez n-ar fi trebuit să fie un obstacol în calea succesului său. Lincoln, Susan B. Anthony, Gandhi, King, Havel, Mandela și mulți alți lideri memorabili au găsit în indignarea plină de virtute avantajul psihologic de care aveau nevoie pentru a îndura anii de

îndoială și încercări. Cu toate acestea, o asemenea emoție nu este ceva ce poate oricine să controleze și, atunci când e dezlănțuită, are o energie suficient de distructivă să transforme un mare potențial într-un eșec. Chávez, în primii ani în funcție, a avut destulă susținere publică pentru a-i uni pe cei mai mulți venezueleni. În schimb, s-a lăsat condus de mânie, denigrând o jumătate de țară și căutând laudele celeilalte jumătăți.

Într-un interviu cu Chávez din această perioadă, romancierul columbian Gabriel García Márquez scria: „Am fost copleșit de sentimentul că tocmai călătorisem și discutasem în mod plăcut cu doi oameni diferiți. Unul căruia capriciile sorții îi dăruiseră ocazia de a-și salva țara. Celălalt, un iluzionist care avea să rămână în istorie doar ca un alt despot”.¹

Chávez nu și-a pierdut niciodată abilitatea de a fermeca, dar la fel de des alegea să respingă. În loc să vindece rănila și să-și lărgească baza, se referea la cei bogați ca la oligarhi putrezi, odrasle răsfățate, hoți de buzunare și porci; numea proprietarii de afaceri vampiri și viermi; iar pe preoții catolici îi denunța drept perversi. În ciuda întâlnirii cordiale cu Bill Clinton și cu mine, insulta în mod regulat Statele Unite fără un motiv aparent, în afară de a avea un dușman împotriva căruia să se poziționeze și, poate, să-i facă pe plac noului său mentor de la Havana, Fidel Castro. Strategia de comunicare a lui Chávez era să aprindă artificii retorice și să le arunce în toate direcțiile. În fiecare zi și în multe nopți, era pe podium, într-un studio de televiziune sau la o transmisiune radio, laudându-se cu realizările lui și ridiculizând – în cei mai grosolani termeni – dușmani reali și închipuiți.

Venezuela nu era o societate bogată, dar avea mulți proprietari care erau bine educați și care se poziționau politic către centru sau dreapta. În armată erau ofițeri care lucraseră îndeaproape cu Statele Unite de-a lungul carierei lor. Mulți oameni din aceste grupuri erau

¹ Gabriel García Márquez, citat în Rory Carroll, *Comandante: Hugo Chávez's Venezuela*, New York, PenguinPress, 2013, pp. 4–5

țintele insultelor *chaviste* și asta nu le plăcea. Nu voiau ca Venezuela să devină încă o Cubă și se uitau de sus la Chávez, văzându-l ca pe un om vulgar – „maimuța aia” – care câștigase alegerile promițând gloatei ceva ce nu putea să ofere niciodată.

Pe 11 aprilie 2002, opoziția politică a încercat să recâștige ceea ce pierduse, forțându-l pe președinte să plece din funcție. Sute de mii de venezueleni, în mare parte din clasa de mijloc, au pornit în marș lovind în tigăi, scandând și mergând spre palatul prezidențial, Miraflores. Armata, nedorind să fie condamnată pentru un masacru, a refuzat să se mobilizeze. Garda națională a tras cu gaze lacrimogene în mulțime, apoi cu muniție de război, provocând aproximativ douăzeci de decese și multe alte răni. Imaginile cu sângele vărsat dominau știrile și intensificau apelurile la președinte să renunțe. Blocat în biroul lui și neavând posibilitatea să iasă cu ajutorul focurilor de armă, Chávez a cedat. A fost de acord să se predea, în schimbul promisiunii că el și familia lui să aibă voie să meargă în Cuba. Odată aranjată libera trecere, a urcat la bordul unui elicopter și a fost dus la o bază maritimă, apoi pe o insulă. În ciuda asigurărilor pe care le primise, exista șansa reală să fie judecat și împușcat. Între timp, liderii loviturii de stat sărbătoreau. Amețiți de triumful lor, au ales un guvern interimar condus de un afacerist care a suspendat imediat constituția și a început să promită locuri de muncă prietenilor săi. La Washington, Administrația Bush a publicat o declarație ezitantă care nici nu sprijinea răscoala, nici nu o denunța, dar, prin musturarea guvernului pentru apelarea la violență, părea să justifice expulzarea lui Chávez.

Însă, pentru ca o rebeliune să-și îndeplinească scopul în întregime, insurgenții trebuie să aibă avantajul decisiv al puterii coercitive sau susținerii publice. Opoziția venezueleană avea câte puțin din fiecare, dar nu de ajuns. Mai era și prea ocupată să se divizeze ca să accepte cât de fragilă îi era poziția. Nu după mult timp, elementele pro-Chávez din forțele armate organizau propria operațiune, iar țărani și membrii de partid care aveau aceeași părere veneau de la țară să-și facă prezența simțită la Caracas. Oră de oră, mulțimea creștea și cei care plănuiau

formarea un guvern nou au început să se teamă de răzbunarea celui vechi. Cum lucrurile se schimbau vizibil, rebelii au ridicat steagul alb. Chávez și-a retras demisia, a găsit un pilot în care avea încredere, a urcat înapoi în elicopterul militar și s-a întors la Miraflores cu o nouă serie de plângeri împotriva dușmanilor săi din Venezuela și din nord.

Timp de câțiva ani după aceea, a spus povestea momentelor în care s-a simțit încolțit în biroul lui, cu generalii trădători amenințând să bombardeze palatul. Este o poveste pe care o relata în mod sentimental, nu foarte exact, și cu un efect politic strălucit:

Cum aş putea uita sentimentele din acele ore? [...] Deodată se deschide uşa şi mama mea era acolo. [...] A fost o clipă de moarte, nu una fizică, ci moartea sufletului, moartea spiritului. Mă întrebam, acesta e sfârşitul? Îmi aduc aminte că mama a intrat în biroul prezidenţial cu aceeaşi forţă cu care fluviul Arauca intră în Orinoco. Şi femeia aceea a ținut un discurs, acea ţărăncă, pentru că mama e ţărăncă, o profesoară a câmpiilor, formată în sărăcie, în luptă, şi-mi aduc aminte că mama s-a uitat la mine şi a spus: „Nu vei pleca niciodată, pentru că oamenii tăi te iubesc”.¹

Președinția lui Hugo Chávez era atât o expresie autentică a democrației, cât și un pericol pentru ea. Una dintre primele sale inițiative a fost să facă justiția mai independentă, o mișcare laudată la scară largă; dar când instanțele au decis mai târziu împotriva lui, Chávez a suspendat judecătorii și a numit în locul lor pe alții mai supuși. An după an, a curățat birocrăția de oameni care se opuneau politicilor lui, apoi de cei care nu erau suficient de servili. A construit o structură politică de la firul ierbii, care răsplătea loialității și refuza tratamentul corect al celorlalți. A înființat o forță de securitate privată – practic, o bandă de huligani – pentru a-și intimida opoziția

¹ Hugo Chávez, citat ibid., p. 188

și a împiedica protestele să capete amploare. Numea dezacordurile o amenințare la adresa libertății și revoca licențele de operare ale posturilor TV și radio care nu respectau linia de partid.

La fel ca Mussolini, considera politica un spectacol, o manifestare exuberantă a distracției de tipul omul bun versus omul rău. Când a decis să preia controlul companiei naționale de petrol, nu a dat un simplu decret. I-a concediat personal pe fiecare dintre directorii principali, unul câte unul, la televizor. Când voia să confişte întreprinderile private, se ducea la sediul acestora și făcea anunțul în fața zecilor de camere. După trauma loviturii aproape reușite din 2002, i s-a plâns lui Castro de precaritatea forțelor sale de securitate și i-a cerut ajutorul. Liderul cubanez a fost bucuros să-l ajute. În curând, tot Caracasul a fost umplut de microfoane și conținutul anumitor înregistrări era difuzat în emisiunile de radio și televiziune preferate de Chávez, umilindu-și adversarii politici și miniștrii îndărătnici deopotrivă.

El presidente adora lumina reflectoarelor și era cel mai abil pe scenă. Am cunoscut în viața publică mulți oameni care, odată ce pornește microfonul, au o nevoie disperată de un scenariu pregătit. Chávez, din contră, putea vorbi și câte nouă ore continuu, în fața camerei, fără notițe și fără să se oprească. Își spunea discursurile ca un jongler, aruncând mingile una după alta, fără să aștepte ca prima să încheie cercul.

Ca să demonstreze un punct de vedere, oferea o serie de statistici, deplângea imoralitatea predecesorilor săi, își vărsa nemulțumirea față de justiție, recita un poem despre rezistență și speranță, întreba o fată din primul rând cum îi mergea familiei ei, se minuna de frumusețea naturală a Venezuelei, își amintea o experiență din copilărie, cânta o baladă romantică, blestema dușmanii Venezuelei, ridiculiza lăcomia capitalistă, reflecta la blândețea bunicii sale și a tuturor bunicilor, se compara cu Bolívar, sugera că Marele Liberator murise ucis, nu de tuberculoză, spunea o anecdotă despre un fermier sărăcit care primise pământ de la stat și alta despre o femeie care

ceruse și primise medicamente care i-au salvat viața, apoi acuza Statele Unite că au inventat al-Qaeda și ISIS. Și asta era doar încălzirea. Putea să vorbească întruna, să cânte, uneori să danseze, să dea din mâini ca și când în locul acestora ar fi avut niște pistoane, să justifice orice faptă pe care o făcuse vreodată, să se gândească cu glas tare la ce ar putea face mai departe, să ceară laude de la ascultătorii săi și, în cele din urmă, cu publicul epuizat, să încheie cu strigătul de luptă „Patria, socialismul sau moartea!”

Chávez a încercat să-și susțină multe din vorbe cu o cantitate egală de fapte. Era o persoană combativă, nu una cinică sau prefăcută. A făcut tot posibilul să încline procesul politic în favoarea lui, dar nu este singurul motiv pentru care a câștigat alegeri după alegeri – patru în total. A avut norocul unei opoziții divizate, precum și al prețurilor mari la petrol, care i-au permis să-și îndeplinească multe dintre promisiuni. În timpul mandatului, compatrioții săi au primit îngrijiri medicale mai bune decât înainte și au mâncat mai mult, au plătit mai puțin pentru benzină și ulei de gătit, au avut salarii mai mari și și-au permis apartamente mai frumoase. La fel de important, Chávez a lăsat venezuelenii care trăiau în condiții umile să simtă că erau o parte integrantă a țării. A vorbit direct cu ei, i-a numit în consilii de acțiuni comunitare, le-a acordat puterea de a lua decizii în cooperative agricole și fabrici, le-a cerut voturile, le-a răspuns cererilor, i-a întrebat de copii și le-a ascultat poveștile.

Când a murit de cancer, în martie 2013, un admirator scria:

Acum paisprezece ani, vecinii mei din cartier nu visau să meargă la facultate, cu atât mai puțin să devină doctori în comunitățile lor. Acum paisprezece ani, vecinii mei abia încăpeau în casele de tinichea sau tină, cu atât mai puțin își imaginau că vor trăi într-o casă spațioasă cu trei dormitoare, cu băi în interior, care nu costă aproape nimic. Acum

paisprezece ani, doar cei din cea mai bogată parte a orașului meu simțeau că sunt cetățeni. Acum știm că toți suntem.¹

În vremurile bune, Chávez împărțea bani nu doar săracilor din propria țară, dar și pentru a cumpăra influență și pentru a-și răsplăti prietenii din Cuba, Argentina, Nicaragua, Ecuador, Bolivia și chiar South Bronx, unde a dat milioane de dolari pentru programe de acțiune socială și a petrecut o dimineață dansând salsa cu copiii din New York cu o pălărie de paie pe cap.

Aceasta ar fi o poveste mai fericită dacă o guvernare bună ar fi însemnat doar să ofere lucruri gratuite. Ceea ce l-a făcut pe Chávez îndrăgit de mulți a fost încăpățânarea lui de a nu admite limite. Voia să o facă pe Moș Crăciun pentru susținătorii săi; dar un președinte, spre deosebire de Moș Crăciun, trebuie să răspundă rigidităților matematicii.

Chávez a irosit sume enorme de bani pe proiecte care s-au prăbușit pentru că nu a reușit să aprecieze nevoia de experiență în conducerea unei companii petroliere, a unei afaceri, a unei ferme sau a sistemului juridic. Un lider poate să devină popular determinând supermarketurile și vânzătorii de electrocasnice să ceară mai puțin pentru produsele lor, însă aplauzele se opresc când magazinele dau faliment și mâncarea dispare de pe rafturi. Poate că pare corect să le ordoni miniștrilor și șefilor din poliție să muncească pe salarii reduse, dar când decizia aceasta duce – în mod previzibil – la incompetență și mită, lucrul ăsta ar trebui să dea de gândit. Să te bazezi pe veniturile din petrol pentru a susține toată economia țării îi va satisface pe mulți câtă vreme prețurile rămân ridicate, dar când veniturile scad și nu există un amortizor financiar pentru a atenua lovitură, rezultatul poate fi un dezastru. După cum ar putea confirma

---

¹ Lisa Sullivan, „Yo Soy Chávez, Tu Eres Chávez, Todos Somos Chávez“, Chicago Religious Leadership Network on Latin America, <https://www.crln.org/reflection-on-the-death-of-hugo-chavez>

fanii filmului *Evita*, este o mare diferență între banii care „vin curgând”¹ și banii care „ies curgând”.

Nimeni nu poate nega faptul că Chávez a adus o schimbare cuprinzătoare în Venezuela, dar nici nu se poate trage concluzia că a făcut tot ce a promis. Până la moartea sa prematură, mulți dintre experții bogați ai țării plecaseră cu talentul lor în altă parte, iar locurile pe care le ocupau în restaurantele de lux erau pline acum de manipulatori de valută, de contrabandiști, de vânzători de narcotice și hoți cu împuterniciri oficiale. Un fost ministru al planificării estima că, sub conducerea lui Chávez, o treime din banii din petrol ai Venezuelei au fost furați sau pierduți. Fobia președintelui față de Washington l-a împins să alunge din țară Agenția Antidrog a SUA (DEA), provocând o creștere cu cinci sute la sută a importului de cocaină în trei ani. Chávez susținea munca, dar când grevele i-au compromis celelalte priorități, a pus ca liderii muncitorilor să fie aruncați în închisoare. Și-a îndemnat adepții să adopte o conștiință morală nouă și mai înaltă, dar a lăsat în urmă o națiune cu una dintre cele mai cumplite criminalități de pe pământ și o capitală, Caracas, care era un loc mai periculos în care să te trezești în fiecare dimineață decât Bagdadul.

Orice s-ar putea spune despre Chávez, nu a fost în aceeași ligă îngrozitoare cu Mussolini, Hitler și Stalin. La fel ca ei, a exploatat nemulțumirile naționale, și-a folosit dușmanii pentru a justifica expansiunea puterii personale, s-a înfășurat în gloria eroilor din trecut și a călcat cu forța pe drepturile celor cu care nu era de acord. Dar era stilul lui să umilească adversarii, nu să-i măcelărească. Intimida neîncetat și fără regrete, însă nu echivala niciodată brutalitatea cu virilitatea. Faptul că infractorii de rând au prosperat sub conducerea lui demonstrează că existau bariere de care s-a abținut să treacă. Într-un adevărat stat polițienesc, infracțiunile din stradă scad – iar

¹ Andrew Lloyd Webber și Tim Rice, „And the Money Kept Rolling In”, din musicalul *Evita* (1976)

răpirile pentru răscumpărare nu prea au fost în al Treilea Reich problema care a ajuns să fie în Venezuela.

Chávez intenționa să fie președinte pe viață – și a fost, însă boala i-a scurtat visul. Venezuela pe care a lăsat-o în urmă este mai săracă decât în 1999, când a preluat funcția. Succesorul lui, Nicolás Maduro, este un fost șofer de autobuz și lider sindical rigid din punct de vedere ideologic care posedă toate defectele și niciuna dintre virtuțile conducătorului pe care l-a înlocuit.

Maduro este solid și are o mustață îngrijită. Ceea ce nu are este suficientă istețime, farmec sau bogăția de petrol care să ia locul lui Chávez, pe care îl venera. Noul președinte a preluat cârma unei economii în ape tulburi și a îndrumat-o spre Armagedon. Pentru a plăti datoriile, a folosit rezervele financiare ale țării. Fără rezerve, Venezuela cu greu își permite importuri. Fără importuri, bunurile de bază sunt indisponibile. Pentru a genera fonduri, guvernul a tipărit tot mai mulți bani. Valoarea monedei naționale – bolívarul fuerte – a scăzut aproape de zero, în timp ce rata inflației este cea mai mare din lume. Rezultatul este un dezastru. Salariile și pensiile nu mai pot acoperi costul utilităților; prețul unei paste de dinți este egal cu venitul mediu pe săptămână. Malnutriția este larg răspândită. Indiferent la câte farmacii merg, familiile nu pot face rost de medicamentele esențiale. Salariul minim a fost mărit în mod repetat, dar nu a reușit să țină pasul, rămânând cam la o optime din nivelul Columbiei învecinate. Producția locală de cafea, orez și porumb a scăzut cu șaiszeci la sută. Numărul vitelor din țară este mai mic cu o treime, iar un deceniu și jumătate de presiune asupra sectorului privat a dus la incapacitatea comunității de afaceri de a asigura nevoile de bază.

Timp de câteva luni, la începutul anului 2017, cetățenii furioși și-au manifestat nemulțumirile în stradă, strigând sloganuri anti-Maduro, în timp ce încercau să se apere cu căști de bicicletă, protecții din carton pentru glezne și scuturi făcute în casă și pictate în culorile țării, galben, albastru și roșu.

Președintele ar fi putut potoli criza recunoscând greșelile din trecut și adoptând politici care să unească țara. Acest lucru ar fi făcut ca investitorii străini să privească diferit situația și să producă inițiative regionale și globale de ajutorare. În schimb, el a dublat măsurile represive. Pentru Maduro, poți ori să implementezi revoluția *chavistă*, ori să o trădezi – iar el este un revoluționar încăpățânat care nu regretă nimic. În iulie 2017, a aranjat un referendum care să înlocuiască parlamentul ales cu o adunare atotputernică de marionete partizane. Sarcina lor era să scrie o constituție care să o înlocuiască pe cea a lui Chávez, care, după cum prezicea el, avea să reziste secole întregi. La ordinul lui Maduro, principalele partide din opoziție au fost interzise, în timp ce rivalii politici și chiar o parte din foștii aliați au fost închiși sau exilați cu forța. Când au răspuns protestelor de stradă, forțele de ordine au ucis peste o sută douăzeci de civili și au bruscăt și închis alte mii de oameni. Pentru a se asigura de loialitatea populației, armata și foștii soldați au preluat multe funcții din guvern și din sectorul privat, inclusiv producția de petrol și distribuirea alimentelor.

Maduro a refuzat să accepte orice responsabilitate pentru greutățile îndurate de țară. Pentru orice necaz, dă vina pe reacționarii locali și pe „tendențele către lovituri de stat și dornice de putere direcționate și guvernate de Statele Unite”¹. Această ultimă acuzație a fost ușor de respins până când Donald Trump a decis într-o zi, la clubul de golf, să amenințe Venezuela cu intervenții militare. Această stângăcie diplomatică a fost un dar de care Maduro avea mare nevoie și unul pe care îl folosește ca să-și întărească poziția atât pe plan local, cât și printre simpatizanții antiimperialiști din America Latină, unde raidurile din trecut ale Armatei și Marinei Militare ale SUA au o istorie problematică.

---

¹ Nicolás Maduro, citat în Mariana Zuñiga și Nick Miroff, „Venezuela's Opposition Holds Its Biggest Protests in Years. Will They Change Anything?”, *Washington Post*, 12 aprilie 2017

Experiența venezueleană demonstrează că, atunci când condițiile economice și sociale se deteriorează și politicienii democrați nu-și îndeplinesc obligația de a conduce, poate fi greu să rezisti atracției unui lider fermecător. Hugo Chávez a fost mai mult decât un amfitrion; a reprezentat o parte a societății care se simțea exclusă din propria democrație. Membrii acestei părți a societății i-au adus o funcție înaltă, l-au dus mai departe în timp ce purtau tricourile roșii și șepcile de baseball și s-au bucurat de victoria pe care o obținuseră împreună. Cu toate astea, guvernarea în secolul al XXI-lea este deosebit de dificilă, cu siguranță mai dificilă decât a crezut Chávez la început. Când era împiedicat, simțea că soluția era să se îndepărteze și mai mult de moravurile democratice și să folosească puterea pe care o acumulase ca să mărească prăpastia dintre susținătorii săi și forțele care i se împotriveau. Nu a fost cea mai înțeleaptă abordare, însă lui i se părea cea mai ușoară și cea care se potrivea cel mai mult cu imaginea pe care și-o făcuse despre nișa lui în istorie.

Chávez tânjea la un loc alături de Bolívar în panteonul țării și al regiunii sale. Această dorință trufașă l-a adus la marginea fascismului. La distanță de jumătate de glob, un om mult mai diferit, cu o ambiție nu foarte diferită, se confrunta cu tentații similare, în felul său propriu.

UNSPREZECE

ERDOĞAN MAGNIFICUL

Spre sfârșitul anului 1997, primarul orașului Istanbul a mers la Siirt, în sudul Turciei, pentru a vizita casa familiei soției sale și a gusta farmecul unui oraș cunoscut pentru păturile colorate cusute de mână și o moschee venerată și veche de nouă sute de ani. În timp ce ținea un discurs, a citat dintr-o cunoscută poezie naționalistă: „Moscheile sunt barăcile noastre, domurile sunt coifurile noastre, minaretele sunt baionetele noastre, iar credincioșii sunt soldații noștri”.¹

Cuvintele lui Recep Tayyip Erdoğan ar fi atras puțină atenție dacă nu ar fi fost rostite în ceea ce, pentru țara lui, era un moment de neliniște. Un guvern nesigur – căutând harță – l-a arestat sub acuzația de incitare la ură religioasă. A fost condamnat, forțat să demisioneze din funcție și i s-a interzis accesul la funcții publice timp de cinci ani. Autoritățile sperau, evident, să pună capăt carierei popularului primar, însă strategia lor a dat greș. Incidentul i-a oferit lui Erdoğan o aură de notorietate și, în ochii unora, l-a transformat în erou. O caravană de două mii de mașini l-a însoțit pe drumul spre închisoare,

---

¹ Ziya Gökalp, „Rugăciunea soldatului“, 1912

iar un cerc de admiratori s-a întors patru luni mai târziu să-l întâmpine la eliberare.

Timp de șaptezeci și cinci de ani, autoritățile turcești căutaseră să țină religia departe de piața publică, într-o societate unde zeci de milioane de oameni sunt musulmani practicanți. A fost o sarcină destul de grea chiar și atunci când liderii laici erau bine priviți, însă, până la momentul arestării lui Erdoğan, economia șubredă și politicienii învrăjbiți generaseră o creștere a frustrării populare. Căutând să creeze o barieră în calea protestelor viitoare, guvernul a interzis partidele politice islamiste, însă, în decurs de câțiva ani, organizații comparabile, purtând nume noi, le-au luat locul. Cel mai dinamic și cel mai bine condus, Partidul Dreptății și Dezvoltării (AKP), a fost înființat în august 2001. Liderul acestuia era Recep Tayyip Erdoğan.

Turcii trăiesc și muncesc într-o zonă dificilă, pământul lor străvechi fiind mărginit la est de Iran, Irak și Caucaz; la sud, de Siria; la vest, de Bulgaria și Grecia; iar la nord, dincolo de Marea Neagră, de Federația Rusă și Ucraina. De pe timpul lui Alexandru cel Mare, aici a fost locul unde negustorii și milițiile din Europa, Asia și Orientul Mijlociu s-au întâlnit ca să facă schimb de produse și să se joace de-a regele muntelui. În 1453, turcii otomani au năvălit în Constantinopol, au dat un brânci de adio Imperiul Bizantin șubrezit și au fondat o dinastie musulmană care a domnit peste un sfert de lume timp de patru sute de ani – un teritoriu atât de vast, încât a stăpânit orașul cu cea mai mare populație evreiască din lume, Salonic, și a avut între granițele sale mai mulți creștini decât orice altă țară.

Epoca industrială și creșterea naționalismului i-a slăbit treptat pe otomani; înfrângerea lor în Primul Război Mondial le-a adus sfârșitul. Din cenușă s-a născut tânărul stat turc – ușuit de puterile europene care ciuguleau din leșul imperiului –, care și-a declarat independența. La cârmă era Mustafa Kemal, un ofițer de armată cu idei progresiste, care avea să fie cunoscut în istorie drept Atatürk, „Părintele turcilor”. Kemal era hotărât să creeze o societate cu desăvârșire modernă. În

acest scop, a lovit cu secura în bazele culturii otomane – a abolit califatul islamic, a dizolvat tribunalele religioase, a latinizat scrierea în limba turcă și s-a inspirat de la Elveția pentru legile civile, de la Germania pentru reglementările comerciale, de la Franța pentru practicile administrative și de la Italia pentru codul penal.

Atatürk și succesorii săi au prețuit virtuțile științei și au fost foarte atenți la practicarea islamului. Sub conducerea lui, guvernul a dictat ce se putea predica în moschei, a stabilit un sistem național de școli laice, a oferit drepturi egale femeilor și a închis pe oricine susținea că religia trebuia să joace un rol mai mare în viața națiunii. În 1946, la opt ani de la moartea lui Atatürk, țara a devenit o democrație parlamentară, însă una care funcționa într-o cușcă laică pe care o construisese renumitul lider. Mottoul său, „Pentru popor, în ciuda poporului”¹, cuprindea atât intențiile mărețe ale kemalismului, cât și bunăvoința față de publicul larg. În deceniile ulterioare, în alegeri s-au înfruntat partidele de centru-dreapta și cele de centru-stânga, primele ieșind de obicei învingătoare. Aliniată puternic cu Occidentul, Turcia a intrat în NATO în 1952 și, mai târziu, a luat în vizor calitatea de membru al Uniunii Europene. În ciuda trecerii timpului, imaginea lui Atatürk se găsea peste tot, iar umbra lui se înălța deasupra tuturor.

Recep Tayyip Erdoğan a fost produsul unuia dintre cele mai tradiționaliste cartiere din Istanbul, un loc de care el își amintește ca fiind dăruit cu pomi fructiferi și câmpuri, unde copiii puteau să înalțe zmeie, să tragă cu pietricele de sticlă și – într-o vreme de dinainte ca fiecare porțiune de pământ să fie asfaltată – să-și murdărească glorios hainele jucându-se în noroi. Tatăl lui era căpitan de navă pe Bosfor și, ca să-și ajute financiar familia, băiatul vindea uneori covrigi pe străzi. Își petrecea verile vizitându-și bunicii într-o provincie

¹ Slogan politic citat în Steven Kinzer, *Crescent and Star: Turkey Between Two Worlds*, ed. rev., New York, Farrar, Straus and Giroux, 2008, p. 47

conservatoare din nord-est. Când avea unsprezece ani, familia l-a înscris la o școală religioasă, riscându-i astfel perspectivele carierei în Turcia kemalistă. Cu toate astea, odată pornit pe o direcție, tânărul nu a deviat. Era sânguinos, se îngrija de studii, avea talent la fotbal și a dezvoltat o aptitudine pentru politică în timp ce era încă în liceu.

Acesta a fost intervalul – anii 1970 – când în Turcia, la fel de mult ca peste tot, Războiul Rece genera conflicte brutale între stânga marxistă și dreapta naționalistă. O creștere a prețului petrolului din import a provocat un blocaj în economie și a dus la un deficit de zahăr, de margarină și de ulei de gătit. Temându-se de o revoltă, armata a intervenit, a dat la o parte politicienii civili și, practic, a spulberat stânga politică cu un amestec de tortură, asasinat și arestări, cărora le-au căzut pradă o jumătate de milion de oameni.

Erdoğan și colegii săi pioși, mai ales cei care trăiau în afara centrelor urbane importante, erau detașați de această confruntare. Generația lor nu-și amintea de Atatürk și nu avea o afinitate firească pentru cultura europeană pe care ar fi trebuit să o considere idealul turcesc. Mulți erau neliniștiți și din pricina impactului globalizării asupra stilului lor de viață. Nu porniseră la drum cu ambiții politice, însă își făceau griji că a nu face nimic putea să însemne pierderea tuturor lucrurilor la care țineau. Treptat, au deschis urechile la predicile imamilor din Egipt și Iran care spuneau ceea ce frații lor turci nu puteau: că Occidentul era hotărât să-i despartă pe credincioși, să-i țină săraci și să-i atragă spre depravare. Dacă musulmanii aveau de gând să-și îmbunătățească soarta, trebuiau să-și definească propriile nevoi, să-și găsească propria voce și să acționeze împreună ca să se facă auziți.

Zdrobind stânga politică, armata a creat mai mult spațiu pentru această mișcare nouă. Săracii înstrăinați, neavând voie să se organizeze în jurul unei ideologii, s-au unit în jurul religiei. Când a apărut un partid care cerea „O ordine dreaptă” și sfărâmarea zidului care separa de multă vreme islamul de stat, turcii s-au înscris într-un număr impresionant: două sute de mii, în 1991; în 1995 erau deja

patru milioane. „Alte partide au membri, se lăuda un lider; noi avem credincioși.”¹ Popularitatea surprinzătoare a organizației a provocat panică în cercurile laice. În 1998, autoritățile au interzis-o, sperând să-i supună cu forța pe islamiști, așa cum făcuseră cu comuniștii. Însă, în timp ce ideologia marxistă fusese importată, credincioșii își sădiseră de mult rădăcini adânci în inima Anatoliei.

Reușita AKP-ului la alegerile din 2002 a sosit în condiții ideale pentru un partid și pentru un posibil prim-ministru (Erdoğan) care reprezentau o ruptură drastică de trecut. Trecuseră mai puțin de trei ani de la reacția de mântuială a guvernului la cutremurul catastrofal de la Izmit, o demonstrație de incompetență care era încă proaspătă în amintirea națiunii. Urmase o criză economică, secând încrederea publicului. Trezoreria avea datorii mari, moneda era slabă, inflația era de peste sută la sută, iar investitorii străini nu vedeau niciun motiv să deschidă portofelele ca să oprească hemoragia. Pentru a repune pe linia de plutire economia, administrația a impus un amestec de reforme liberale și tăieri bugetare, precum cele pe care le încercaseră predecesorii lui Hugo Chávez în Venezuela – cu rezultate asemănătoare. Alegătorii erau furioși. Adăugându-se la această nemulțumire, militanți kurzi din sud-est se războiau cu armata, forțând mii de civili să-și strângă lucrurile și să caute adăpost în Istanbulul deja supraaglomerat.

Nimic din toate acestea nu însemna că electoratul avea să se îndrepte automat spre AKP. Timp de decenii, Atatürk și discipolii săi avertizaseră alegătorii că ascensiunea unui partid religios avea să facă Turcia să pară înapoiată în ochii Europei și să-i forțeze să trăiască precum strămoșii lor din Evul Mediu. AKP nu avea să ajungă nicăieri dacă nu aborda această neliniste. A ajutat faptul că Erdoğan, cu costumele lui occidentale și atitudinea lui blândă, părea exact opusul

¹ Necmettin Erbakan, citat în Soner Cagaptay, *The New Sultan: Erdoğan and the Crisis of Modern Turkey*, Londra, I.B. Taurus, 2017, p. 69

unui fanatic religios. Activitatea lui ca primar fusese un succes însuflețitor și implicat: gunoiul se ridica, străzile erau curățate, electricitatea rămânea funcțională și – când locuitorii din apartamente deschideau robinetele – apa care curgea le potolea setea în loc să-i îmbolnăvească. La ordinul lui Erdoğan, AKP a respins eticheta islamistă și a făcut campanie în schimb ca un partid conservator-social, dar orientat tot către viitor, cu înclinații puternice proeuropene. Reclamele îi arătau pe membrii AKP ca afaceriști și profesioniști, lăsând loc inclusiv pentru lucrătoare cu părul neacoperit. Candidații făceau campanie în restaurante unde se servea alcool. Agenții electorali au fost instruiți să se ocupe de problemele financiare, să zâmbescă des și să evite să se comporte „fățarnic”.

Efortul de a-i liniști pe sceptici a dat roade. În ziua alegerilor, cele trei partide care alcătuiau coaliția de la guvernare nu au reușit să obțină nici pragul de zece la sută necesar pentru reprezentarea în parlament – un rezultat șocant. Conform constituției, voturile lor au fost alocate partidului care a ieșit primul. Asta însemna că AKP, care a primit la urne ceva mai mult de o treime din voturi, a obținut de două ori acel procentaj de locuri în parlament, o majoritate hotărâtoare.

Democrația reprezentativă fusese mereu un deal greu de urcat pentru Turcia. Modul în care Atatürk s-a inspirat din Occident nu s-a extins la alegeri ireproșabil organizate, tribunale independente, libertate religioasă sau exprimare liberă. Dacă ar fi făcut-o, n-ar mai fi fost atât de admirat de Hitler și Mussolini, ambii descoperind multe lucruri plăcute la naționalismul său hotărât, persecuția minorităților, îmblânzirea imamilor și voința lui dominatoare. Hitler chiar vorbea despre turcul charismatic ca despre „steaua care strălucește în beznă”.¹ După moartea lui Kemal, armata a rămas, alături de tribunalele constituționale, gardianul moștenirii lui. În 1960, din nou în 1971 și

¹ Adolf Hitler, citat în William O'Connor, „The 20th-Century Dictator Most Idolized by Hitler”, *Daily Beast*, 24 noiembrie 2014

încă o dată în 1980, forțele armate au intervenit când guvernul civil, după părerea lor, nu era capabil să-și facă treaba. Încă din 1997, presiunea militară a contribuit la demisia coaliției de la guvernare și arestarea lui Erdoğan. Ca secretar american de stat la acea vreme, am susținut că „orice probleme ar exista în Turcia [...] și la orice schimbări s-ar gândi oamenii, trebuie să fie într-un context democratic”¹. Cu alte cuvinte, respectați constituția, vă rugăm, și fără alte lovituri de stat militare.

În martie 2003, când noul prim-ministru a preluat funcția, știa că elemente puternice din administrație stăteau la pândă, dornice să-l vadă eșuând. Dacă li se oferea ocazia, aveau să-l acuze de subminarea laicismului și trădarea moștenirii lui Atatürk. Spațiul de manevră al lui Erdoğan era limitat și de fermul președinte laic Ahmet Necdet Sezer, care fusese ales de parlamentul anterior și care avea puterea de a respinge legislația și de a face numiri importante. Președintele și-a arătat meschinăria refuzând să o invite pe soția prim-ministrului la recepțiile de la palat pentru că purta eșarfă pe cap.

Ca oaspete în Turcia în această perioadă, pot confirma emoțiile stărnite de această problemă aparent trivială, dar tot nerezolvată. În publicul unui discurs pe care fusesem invitată să-l țin se aflau și unele femei care-și acopereau capul, și multe care nu făceau asta. Când a venit momentul pentru întrebări, am fost întrebată care consideram că era opțiunea corectă. Eram sigură că răspunsul a fost clar: „Ceea ce faceți cu părul vostru ar trebui să depindă doar de voi; e o chestiune de alegere individuală”. Încercarea mea de imparțialitate nu a mulțumit pe nimeni. În timp ce eu vedeam valoarea diversității, femeile din ambele tabere percepeau o problemă fundamentală de identitate, o dezbatere despre nimic mai puțin decât ce însemna să fii turc. Această judecată nu putea fi evitată doar sugerând că nu avea importanță.

---

¹ Madeleine Albright, conferință de presă cu Valdis Birkavs, prim-ministrul Letoniei, Washington, D.C., 13 iunie 1997

În timpul aceleiași vizite, am avut ocazia să mă familiarizez din nou cu Istanbulul care, în afară de Praga mea natală, este cel mai frumos oraș din lume. Am fost acolo de multe ori – ba chiar i-am dus și pe doi dintre nepoții mei – și sunt fascinată de întreaga țară. Cu toate acestea, a existat întotdeauna un contrast tulburător între conacele ca niște palate care dau spre Bosfor și blocurile de apartamente înghesuite în care trăiesc cei mai mulți cetățeni. Pentru o familie de rând, în primul său mandat, Erdoğan se descurca foarte bine, însă în mintea locuitorilor din conace el era în perioada de probă.

În mod prudent, proaspătul lider s-a îndepărtat de problemele care ar fi putut provoca scânteii religioase și s-a concentrat în schimb pe asigurarea prosperității. Economia pe care a moștenit-o era pe punctul de a-și reveni și el a profitat la maximum. În decurs de un an, inflația scăzuse de la patruzeci și șapte la sută la douăzeci și doi la sută și în curând s-a stabilizat sub zece la sută.

Acest lucru a declanșat o explozie de investiții străine, pe care Erdoğan le solicita cu înfocare, folosindu-se de experiența pe care o dobândise ca primar. A investit bani în poduri, drumuri și aeroporturi, atrăgând și mai mult capital. A construit spitale și a instituit reforme în sănătate și programe de ajutor social care au redus mortalitatea infantilă la jumătate și au sporit speranța medie de viață cu peste cinci ani. Sub îndrumarea lui, turcii au devenit mai conectați cu lumea, întrucât compania aeriană națională a adăugat zboruri către multe alte orașe. Guvernul a creat un sistem de ipotecare care a ajutat sute de mii de familii să-și cumpere prima lor casă. În suburbiile, întinse zone sărace s-au transformat în cvartale de blocuri cu apartamente frumoase, cafenele pline și magazine bine aprovizionate.

La un deceniu după accederea lui Erdoğan în funcție, Turcia era cunoscută ca atelierul Europei, economia per ansamblu crescuse de trei ori, cetățeanul de rând câștiga de două ori mai mult decât înainte și clasa mijlocie era de două ori mai numeroasă. AKP chiar a tăiat

șase zerouri din monedă, pentru ca oamenii să nu mai fie nevoiți să scoată milioane de lire din buzunare doar ca să se bucure de o ceașcă de ceai sau de un pahar de rachiu.

Turcia a continuat și încercările de a fi primită în UE, un scop care fusese piesa centrală a campaniei din 2002 a lui Erdoğan. Mai înainte, pe timpul lui Clinton, îi convinsesem pe colegii mei europeni să se gândească la cererea lui, care era în așteptare de multă vreme. Pentru a-și spori șansele, Turcia a abolit pedeapsa cu moartea și apoi, sub conducerea lui Erdoğan, a înmulțit controalele civile față de armată și a extins protecția pentru libertatea de exprimare, drepturile minorităților și ale femeilor. Acești pași au fost suficienți pentru a aduce un progres – negocierile au început.

Însă prim-ministrul nu a uitat vreo clipă de politică nici în toiul acestor activități. În timp ce opoziția tura motoarele, Erdoğan a coagulat un colos AKP alimentat de credincioși, susținut de recruți din clasa mijlocie și finanțat de afaceriști care voiau să fie în tabăra câștigătoare. Voluntarii erau activi tot anul, vizitând bolnavii, ținând adunări în cartiere, ajutând șomerii să-și găsească de lucru și găsind apartamente pentru cei fără adăpost. La alegerile din 2007, AKP a obținut patruzeci și șase la sută din voturi, de două ori mai mult decât sprijinul de care s-a bucurat orice alt partid, și a câștigat trei sute patruzeci și unu de locuri din cele cinci sute cincizeci din parlament. Marja a permis ca prim-ministrul să desemneze un președinte nou și cu o compatibilitate filosofică mai mare când a început al doilea mandat.

Impulsionat de rezultatele din alegeri, Erdoğan era hotărât să-și folosească puterea pe care o acumulasă pentru a-și consolida și mai mult poziția. La urma urmei, încă avea dușmani. În 2008, procurorii au acuzat AKP de încălcarea separării dintre religie și stat. Dacă ar fi reușit la curtea constituțională, partidul ar fi fost interzis, punând capăt carierei politice a lui Erdoğan – iar asta era o posibilitate reală. Când judecătorii au dat hotărârea, au făcut-o în favoarea AKP, însă cu cea mai mică marjă: un vot.

Prim-ministrul nu voia să mai treacă printr-o asemenea încercare, așa că a demarat transformarea instituțiilor care îi amenințau viitorul, folosindu-se de metodele brutale ale lui Atatürk pentru a slăbi structurile făurite chiar de celebrul său predecesor. A început cu o strategie a cărei piesă centrală era arestarea și judecarea sutelor de ofițeri de armată în rezervă sau încă activi pentru plănuirea de lovituri de stat, corupție și alte încălcări ale legii, dintre care unele erau infracțiuni reale, altele, pur și simplu, născocite. A sporit controlul AKP-ului asupra presei prin legi care îngăduiau guvernului să confişte și să transfere dreptul de proprietate al instituțiilor media ostile. A propus o legislație de extindere a tribunalelor și, astfel, a abilității sale de a numi judecători pe a căror loialitate se putea baza.

Erdoğan a devenit și mai puțin rezervat în împărtășirea părerii lui despre identitatea turcă. În timpul mandatului său, peste nouă mii de moschei noi și-au deschis pentru prima dată porțile. Numărul copiilor care învățau în școlile religioase a ajuns de la șaiszeci și trei de mii la peste un milion și jumătate. Cursurile de islam sunnit sunt acum obligatorii pentru toți elevii. În discursuri, Erdoğan, nemaifiind reticent, se referă la islam ca la sursa fundamentală a unității turcești și vorbește deseori despre importanța dezvoltării unei „generații pioase”¹. A anulat paradele organizate de homosexuali și a condamnat activismul LGBT ca fiind „împotriva valorilor națiunii noastre”. Orientat mereu spre politică, oferă un contrast între „calea sfântă”² a AKP-ului și presupusul ateism al rivalilor.

Treptat, Erdoğan, cândva unificatorul, a devenit dezbinătorul, proferând injurii la adresa laicilor și liberalilor. A făcut chiar pași spre anularea unuia dintre progresele istorice ale lui Atatürk. Constituția oferă drepturi egale femeilor, însă Erdoğan a propus o interpretare „în stil turcesc”, condamnând metodele contraceptive, îndemnând

¹ Recep Tayyip Erdoğan, citat în „The Decline of Turkish Schools”, *The Economist*, 30 septembrie 2017

² Erdoğan, citat în „Erdoğan Strengthens Grip with AKP Return”, *Financial Times*, 21 mai 2017

mamele să nască trei sau mai mulți copii și sugerând că femeile care muncesc sunt „oameni pe jumătate”¹. În 2016, o comisie parlamentară a propus scăderea vârstei minime pentru căsătorie la cincisprezece ani și a recomandat ca violatorii acuzați să poată evita judecata dacă sunt de acord să își ia în căsătorie victimele.

În ciuda câștigului-record la vot al AKP-ului, nu toți sunt mulțumiți de noua eră. În Praga, în 1989, demonstrații s-au adunat în Piața Wenceslas. În Cairo, în 2011, a fost Piața Tahrir. În Istanbul, în 2013, tulburările au erupt în Parcul Gezi, aproape de Piața Taksim, un punct de tranzit aflat în centru, plin de monumente dragi turcilor și restaurante fast-food. Pretextul protestelor a fost planul guvernului de a tăia copacii și a înlocui verdețea cu încă un mall. Alimentată de platformele de socializare, demonstrația a atras susținători din șaptezeci de orașe. Au urmat niște zile de cântece, scandări și campări, însă au fost oprite cu gaze lacrimogene și gloanțe de cauciuc. Deși s-a terminat cu un impas, scurta explozie populară avea aerul unui lucru nou. Pentru prima dată, elementele eclectice din lumea anti-Erdoğan s-au adunat la un loc: adepți ai liberalismului, ecologismului, feminismului, dar și laici naționaliști, oameni din mediul academic și disidenți kurzi. Ceea ce s-a petrecut în Piața Taksim ar fi putut semna începutul unei mișcări unite de opoziție față de AKP – dacă avântul nu i-ar fi fost întrerupt de echivalentul politic al unui cutremur.

Pe 15 iulie 2016, o facțiune din armată a încercat să-l omoare pe Erdoğan și să preia puterea. În jurul orei zece, într-o vineri seara, liderii rebelilor au plasat tancuri la aeroportul din Istanbul, au început să aresteze ofițerii loialiști și au trimis avioane care să zboare la joasă altitudine peste Ankara. Avioanele au lansat bombe asupra clădirii parlamentului, marcând prima dată când capitala Turciei fusese atacată

¹ Freedom House, raportul Libertatea în Lume 2017, martie 2017, <https://freedomhouse.org/report/freedom-world/2017/turkey>

din secolul al XV-lea. Insurgenții înarmați au ocupat poziții în câteva puncte strategice în ambele orașe importante. Au trimis și o trupă de comando pe coasta sud-vestică cu instrucțiuni să-l asasineze pe Erdoğan, aflat în vacanță. Din fericire, echipa de asasini a ajuns prea târziu; președintele fusese anunțat și zbura deja înapoi spre Istanbul.

Lovitura nu a avut nicio șansă. Zvonuri despre aceasta circulau deja încă înainte de declanșare, forțându-i pe conspiratori să acționeze înainte ca toate piesele să fie la locul lor. Dacă au avut complotiștii o logică riguroasă pentru faptele lor, n-au reușit să o transmită public. Incapacitatea lor de a scăpa de Erdoğan i-a dat acestuia ocazia să apară în media și să apeleze la susținere din partea rețelei sale enorme de emisari de partid și moschei. Susținătorii nu l-au dezamăgit. În orele de criză, majoritatea ofițerilor militari superiori au rămas fideli guvernului. Partidele politice din opoziție, media independentă și liderii societății civile au condamnat, de asemenea, revolta. Pe timpul nopții, zeci de mii de turci s-au adunat pe trotuare și pe străzi ca să-și declare loialitatea față de statul de drept. Firmele de construcție au trimis echipamente grele pentru a bloca mișcarea tancurilor rebele. Din difuzoare se transmiteau rugăciuni musulmane. Până în zori, insurecția se prăbușise, însă nu înainte ca aproximativ trei sute de oameni, majoritatea civili, să moară.

Spre deosebire de rășcoalele din trecut, aceasta nu a fost un efort al armatei de a păstra tradiția kemalistă, deși poate că unii au acționat cu scopul acela în minte. S-a spus că mulți lideri făceau parte dintr-o mișcare religioasă și socială care fusese activă în Turcia decenii întregi și fondată de Fethullah Gülen, un cleric și profesor musulman care emigrase în Statele Unite în 1999. Dacă este așa, a fost o ceartă între prieteni.

Timp de ani întregi, Gülen și Erdoğan fuseseră în aceeași tabără. Dacă un lider al comunității de afaceri sau un editor de ziar îl favoriza pe unul, erau șanse mari să îl favorizeze și pe celălalt. Amândoi căutau să facă din statul turc unul mai puțin laic și mult mai credincios. Cu susținerea AKP-ului, mulți loialiști ai lui Gülen au profitat de relațiile

lor politice și de instruirea academică pentru a urca în poziții influente în armată, poliție, ministere, tribunale și universități. Legăturile internaționale ale organizației lui Gülen – avea prezență în o sută șazeci de țări – a ajutat Turcia să stabilească și relații noi și valoroase cu Africa și Asia.

Aproape toți cei care au fost interesați de Turcia în anii 2000 au zămisă de Gülen, de numeroasele lui programe educative și din domeniul serviciilor, precum și de pledoaria sa în numele Turciei. Nu l-am cunoscut, dar am participat la un eveniment sponsorizat de Institutul Gülen la Houston, în 2008. La suprafață, organizația este dedicată serviciului umanitar, dialogului între religii și rezolvării pașnice a conflictelor. Ofertele academice sunt de bună calitate și profesorii trebuie să dea exemplu de pioșenie și ajutor pentru alții. O mare parte din activitatea internațională – inclusiv conducerea a aproximativ o sută cincizeci de școli private în Statele Unite – este administrată independent de Gülen și are puțin de-a face cu politica turcă. Însă apărătorii lui Erdoğan de acasă sunt convinși că acest cleric și acoliții săi sunt hotărâți să distrugă AKP.

Curând după alegerile din 2011, câștigate ca de obicei de Erdoğan, el și Gülen s-au certat. Cine și ce i-a făcut celuilalt nu se știe clar, însă deodată apropierea de Gülen a încetat să mai fie un avantaj pentru cei care voiau să obțină contracte cu guvernul sau o slujbă la nivel înalt. În 2013 și 2014, güleniștii au ripostat denunțând corupția din administrația lui Erdoğan, inclusiv făcând publice înregistrările convorbirilor telefonice în care prim-ministrul îi cere fiului său să scoată banii lichizi din casă și să-i ascundă. Erdoğan a răspuns numindu-l pe Gülen terorist și accelerând eforturile de a-i îndepărta pe susținătorii lui din pozițiile importante.

Tentativa de lovitură de stat avea scopul de a-l distruge pe Erdoğan, în schimb – la fel ca în cazul arestării sale din 1997 – l-a făcut mai puternic. A numit rezistența față de lovitură „al doilea război de

independență¹ pentru republică și a folosit-o ca o scuză să răspândească fotografii cu el – într-o manieră asemănătoare cu cea a lui Atatürk – aproape oriunde, deseori la adunări comemorative ale celor care au murit în timp ce se opuneau rășcoalei. Pentru Erdoğan, rășcoala îi dăduse undă verde să acționeze împotriva oricui voia și să o facă în numele luptei împotriva trădării.

Cu sprijinul parlamentului, a declarat stare de urgență. Forțele de securitate i-au arestat pe complotiștii, dar și rudele, prietenii și colegii acestora de serviciu. În scurt timp, rețeaua s-a lărgit până a inclus suspectii de terorism de toate tipurile, pe lângă oamenii care spuneau, scriau sau aveau bloguri cu păreri considerate critice la adresa președintelui sau periculoase pentru stat. Pe măsură ce treceau lunile, peste o sută patruzeci de mii de angajați ai guvernului au fost suspendați sau concediați, șaisprezece mii de ofițeri din poliție și armată au fost eliminați, șase mii trei sute de profesori au fost epurați, două mii cinci sute de jurnaliști au fost concediați, o mie de firme au fost confiscate, o sută optzeci de organe de presă au fost închise, ca și cincisprezece universități, iar unu din cinci judecători a fost forțat să demisioneze.

Cu siguranță, erau printre cei arestați și unii vinovați care meritau să fie pedepsiți. Cu toate acestea, magnitudinea reacției guvernului a trecut dincolo de aplicarea justă a legii. Cei închiși sau vizați pentru detenție includeau membri ai opoziției din parlament, activiști pro-kurzi, experți academici americani respectați, un jucător profesionist de baschet și lideri ai organizațiilor neguvernamentale care nu aveau legătură cu Gülen și care, în multe cazuri, s-au opus public loviturii de stat.

Încă din 2006, Erdoğan vorbise despre nevoia Turciei de a adopta un sistem politic în stil american, cu un președinte puternic în loc de un prim-ministru dependent de partid. Nu a avut nimeni vreo

¹ Erdoğan, citat în „Brave «New Turkey»: The Legacy of an Attempted Coup”, *The Economist*, 12 aprilie 2017

îndoială în privința celui pe care avea să-l distribuie în rolul conducătorului. La urma urmei, Atatürk fusese președinte, nu prim-ministru – așadar, de ce nu și Erdoğan? În 2014, a candidat la președinție și a câștigat, prima dată când AKP câștigase o majoritate populară, deși chiar și atunci la mustață – cincizeci și unu la sută. Nu putea însă să-și împlinească visul unei președinții puternice în lipsa schimbărilor aduse constituției. Lovitura eşuată avea să-i dea ocazia.

În primăvara anului 2017, a căutat și a obținut aprobarea pentru un referendum de abolire a funcției de prim-ministru și de transfer al autorității acestuia către el. Conform noului aranjament, președintele avea o abilitate mai mare de numire a judecătorilor și miniștrilor, de control al bugetului și de stabilire a politicii de securitate. Ceasul limitei mandatului este resetat pentru ca Erdoğan să rămână în funcție, dacă ar fi reales, până în 2029. În timp ce starea de urgență rămâne în vigoare, poate guverna prin decret, poate reține cetățenii după bunul plac și poate refuza accesul prizonierilor la avocați. Inițiativa președintelui, care abia a reușit să stoarcă o majoritate, a arătat în mod clar diviziunile pe care le crea în țară. Planul său a fost contestat în majoritatea orașelor mari și în provinciile de pe țărmul Mării Egee, orientate spre Europa. A fost susținut în zonele rurale, unde AKP este încă foarte strâns asociat cu prosperitatea și valorile sociale conservatoare. Rezultatul a diminuat drastic limitările practice ale lui Erdoğan.

Reacția Europei față de vot a fost rezervată. În perioada dinaintea votului, guvernul german și cel olandez au interzis membrilor Cabinetului lui Erdoğan să țină campanii în diaspora turcă din țările lor. Erdoğan a numit în mod combativ această interdicție „nazism [...] înviat din morți”¹. După vot, UE a criticat procesul drept dirijat în mod incorect către votul pentru „da”, o acuzație cât se poate de corectă care a fost ignorată cu lejeritate de către președinte.

¹ Erdoğan, citat în Patrick Kingsley și Alissa J. Rubin, „Turkey's Relations with Europe Sink amid Quarrel with Netherlands”, *New York Times*, 12 martie 2017

Acest război al cuvintelor este dăunător și Turciei, și Europei, și, cu toate că există două variante ale poveștii, susceptibilitatea lui Erdoğan a contribuit în mod clar la senzația reciprocă de iritare. „Dacă Occidentul numește pe cineva dictator, spune el, după părerea mea, acesta e un lucru bun.”¹ Vorbind la o adunare din Ankara la prima aniversare a loviturii deșeurate, a dovedit ce credea despre părerea celor de pe continent: „Nu mă interesează ce au de spus Hans și George. Mă interesează ce spun Ahmet, Mehmet, Hasan, Husein, Ayse, Fatma și Hatice”.²

Cu ani în urmă, când Erdoğan abia devenise prim-ministru, am participat la întâlniri cu el la New York. Obiectivul lui pe atunci era aproape în întregime să obțină investiții străine. Întrebat despre religie, a evidențiat ideea – foarte bună – că Europa are multe partide care se descriu drept creștin-democrate sau social-creștine, așa că de ce s-ar supăra cineva din cauza unor oameni care se identifică drept musulmani democrați? Mie mi-a creat impresia unei persoane cu puțin farmec, dar cu o intensitate enormă, greu de influențat. Nimic din ce am văzut de atunci nu m-a făcut să-mi schimb părerea.

Vestea bună este că, în ciuda tuturor turbulențelor politice, planul economic al lui Erdoğan nu s-a orientat spre interior; țara își păstrează intenția de a prospera pe piața globală. Este important pentru că republica se apropie de planurile mari de centenar. Dacă agenda lui Erdoğan pentru Viziunea 2023 se realizează, Turcia va deveni una dintre primele zece economii ale lumii, va atrage cincizeci de milioane de turiști pe an și va intra în UE.

Cu toate astea, dacă vrea ca acele obiective să fie atinse, președintele trebuie să modifice cursul pe care l-a urmat în ultimii ani. Poate că îi place să critice Europa și Statele Unite, însă Turcia nu-și va îndeplini

¹ Erdoğan, citat în Steven A. Cook, „Five Myths About Turkey”, *Washington Post*, 17 martie 2017

² Erdoğan, citat în Patrick Kingsley, „Erdogan and Supporters Stage Rally on Anniversary of Failed Coup”, *New York Times*, 16 iulie 2017

nici scopurile economice, nici cele de securitate fără ajutor. Mantra politicii externe inițiale a lui Erdoğan, „Nicio problemă cu vecinii“, îl ia acum în răs. Turcia și-a jucat cărțile greșit în Siria și a făcut dovada unor diferențe strategice fundamentale cu statele arabe și Iranul. Erdoğan nu și-a făcut niciun prieten în Israel când a atacat politica țării față de palestinieni ca „depășind barbarismul lui Hitler“¹. Atitudinea lui față de Rusia a oscilat între atacuri verbale luna asta și semnarea unui tratat controversat de înarmare în luna următoare. La nivel global, guvernul de la Ankara a devenit cunoscut pentru închiderea mai multor reporteri decât orice alt guvern.

La drept vorbind, Turcia se confruntă cu amenințări teroriste reale, atât din partea ISIS, cât și din cea a Partidului Muncitorilor din Kurdistan (PKK). De asemenea, a dus greul crizei refugiaților de pe continent și încă nu a depășit toate obstacolele pentru intrarea în UE, inclusiv ostilitatea din partea ciprioților greci, islamofobia și diferențele culturale care au făcut ca poarta să înceapă să se închidă ori de câte ori turcii se apropiiau de aceasta. Țara are dreptate să ceară respectul Occidentului pentru că, în calitate de aliat NATO, timp de peste șapte decenii și actualmente posesoare a celei de-a doua armate din Alianță ca mărime, și-a câștigat acest respect.

Pe plan local, Turcia este o țară profund divizată și, câtă vreme este președinte, Erdoğan trebuie să decidă cum e mai bine să reacționeze. Încă are șansa să repare democrația națiunii sale îndepărtându-se de acuzații și apropiindu-se de dialog, ținând seama de criticile din partea moderaților din propriul partid și încetând să mai echivaleze opoziția politică legitimă cu trădarea.

Niciun lider turc nu a reușit să clădească – sau măcar să încerce să clădească – o societate democratică în care cetățenii care au viziuni foarte diferite despre ce înseamnă să fii turc să poată trăi totuși împreună în mod productiv, liber și în pace. Acesta ar fi un țel important

¹ Jack Simpson, „Turkish Prime Minister Says Israel Is «More Barbaric Than Hitler»“, *Independent* (UK), 20 iulie 2014

pentru orice om de stat. Ar putea Erdoğan să aleagă acest drum? Eu cred că ar putea, însă numai dacă ar accepta că obstacolul principal în calea progresului nu sunt nici susținătorii lui Gülen, nici teroriștii, nici partidele politice rivale – este vocea din interior care îi spune că numai el știe ce e mai bine pentru Turcia. Acesta e cântecul de sirenă care transformă puterea într-un scop în sine – și duce spre tiranie.

OMUL DE LA KGB

Vladimir Putin nu jură credință crezurilor democratice, însă nici nu abdică explicit de la democrație. Disprețuiește valorile occidentale, spunând că se identifică cu Occidentul. Nu-i pasă ce scrie Departamentul de Stat în raportul din anul următor despre drepturile omului, pentru că încă nu a plătit prețul politic în propria țară pentru păcatele raportate în anii anteriori. Spune minciuni îndrăznețe cu o față serioasă și, când e vinovat de agresivitate, dă vina pe victimă. I-a convins pe mulți, se pare că și pe președintele american, că este un strateg desăvârșit, un om al puterii și voinței. Dacă ar fi limitate la Rusia, aceste lucruri ar da de gândit, însă Putin, la fel ca Mussolini acum nouă decenii, este urmărit cu atenție în alte regiuni de lideri care sunt tentați să-i calce pe urme. Unii o fac deja.

Deși Putin s-a născut în 1952, povestea lui începe mai înainte, cu cea a părinților lui, care au supraviețuit – cu greu – celui de-al Doilea Război Mondial. În timpul asediului Leningradului, când foametea a cuprins orașul, mama lui a leșinat de foame și, înainte de a-și reveni, a fost întinsă printre cadavre pentru înhumare. Tatăl său, membru al poliției secrete a lui Stalin, a fost desemnat să conducă operațiuni

de sabotaj în spatele liniilor germane, în Estonia. Unitatea a aruncat în aer un depozit de muniție, însă a fost denunțată de localnicii care nu-i simpatizau pe ruși. Soldații inamici și câinii lor lătrând l-au urmărit pe Putin senior, care a scăpat scufundându-se într-o mlaștină și respirând printr-o trestie. Din cei douăzeci și opt de oameni din unitatea lui, doar patru au scăpat cu viață sau neprinși. Întors repede în luptă, a suferit o rană la picior de la o grenadă și a fost cărat de alt soldat peste un râu înghețat până la spital. A șchiopătat tot restul vieții. Dacă n-ar fi fost aceste evenimente extraordinare, Vladimir Putin n-ar fi existat.

Omul care a condus Rusia mai mult decât oricine de la Stalin încoace se descrie ca „un produs pur și cu desăvârșire de succes al educației patriotice sovietice”¹. Tânăr energic și neliniștit, și-a canalizat interesul, din punct de vedere fizic, spre artele marțiale, înșfăcând, aruncând, parând și ținând la podea până a ajuns la campionatul de judo de la Moscova. La douăzeci și trei de ani, și-a îndeplinit visul din copilărie, generat de fascinația pentru poveștile cu spioni, și a devenit agent KGB. Era în Germania de Est, pozând în translator, când, în 1989, s-a prăbușit Zidul, distrugând sistemul politic și ideologic căruia el și familia lui îi dedicaseră viața. Așa s-a născut țelul izbăvitor al lui Vladimir Putin. Doi ani mai târziu, când Uniunea Sovietică s-a dezintegrat, lucra pentru primarul din Sankt-Petersburg. Colegii și-au atârnat supuși în birouri portretul noului președinte, Boris Elțin; Putin a făcut la fel cu portretul lui Petru cel Mare.

Viziunea fostului agent KGB asupra lumii, la fel ca a mea, a fost modelată de Războiul Rece, deși din capătul opus al telescopului. După cum am spus mai devreme, în acea perioadă nu au existat nevinovați. Ambele tabere și-au căutat aliați în fiecare regiune și niciuna nu a fost întru totul corectă în privința mijloacelor folosite

¹ Vladimir Putin, cu Natalia Ghevorkian, Natalia Timakova și Andrei Kolesnikov, *First Person* (trad. Catherine A. Fitzpatrick), New York, Public Affairs, 2000, pp. 41–42

pentru a-și susține preferații. Diferența crucială este că Occidentul a rămas de partea libertății când a putut, în timp ce comuniștii au condamnat democrația ca un truc burghez. În 1991, după ce Elțin a ajuns la putere, Statele Unite au sperat la un nou început în relațiile cu Moscova, iar semnele inițiale erau pozitive. Rușii îl susținuseră pe președintele Bush când a respins invazia din Kuweit a lui Saddam Hussein; Elțin a cosponsorizat apoi o conferință ambițioasă pentru cooperarea arabo-israeliană. Însă, sub suprafață, erau îngropate contrastele în experiența și perspectiva națională pe care câteva demonstrații de lucru în echipă nu le-au putut înlătura.

Cu puțin timp înainte de destrămarea URSS-ului, am participat la un studiu despre poziționările rusești față de democrație și economia de piață. Ceea ce am descoperit a fost o populație slăbită de comunism, însă cu o înțelegere vagă a ceea ce presupunea democrația. Dependența de stat în privința locurilor de muncă, a locuințelor și a altor beneficii era adânc înrădăcinată. Oamenii obișnuiți cu sistemul sovietic habar nu aveau de piețele concurente și li se părea străin, chiar tulburător, conceptul de a cere ca munca să fie mai productivă drept condiție pentru un salariu mai mare. Libertatea presei suna frumos, însă însemna puțin.

Concluzia mea a fost că secolele de viață sub conducere autoritară lăsaseră o urmă de neșters. Cum ar fi putut să n-o facă? Răbdarea, prin urmare, era esențială și dacă evoluția de la un sistem centralizat la o economie de piață ar fi fost mai graduală – poate cu un factor de zece –, tranziția ar fi reușit, iar democrația s-ar fi înstăpânit. Însă istoria nu este un joc de șah, iar Elțin nu a avut timp să plănuiască următoarea mișcare. În schimb, trebuia să improvizeze în timp ce era asaltat din toate părțile de sfaturi proaste, dintre care pe jumătate le-a urmat. Prinsă între două epoci, economia țării, la fel ca Uniunea Sovietică, s-a prăbușit repede.

În timpul mării crize economice din anii 1930, produsul economic al Americii a scăzut cu o treime. În anii 1990, cel al Rusiei s-a micșorat cu mai mult de jumătate. Veniturile din impozite s-au terminat și la

fel s-a întâmplat cu investițiile străine. Rafturile din magazine erau golite de clienții flămânzi și o mare parte din economie a trebuit să facă afaceri pe bază de troc. Rusul de rând muncea mai puțin, se îmbolnăvea mai des și murea mai repede. Spre sfârșitul deceniului, șapte din zece ruși trăiau la nivelul de subzistență sau sub acesta. Între timp, privilegiații din culise preluau companiile publice la o mică parte din valoarea lor, își transformau bunurile în bani lichizi și investeau profitul în conturi offshore. Binevoitorii din Occident îndemnau la perseverență și atribuiau criza lipsei de tradiție democratică a țării. Cu toate acestea, pe 1 ianuarie 2000, un nou lider a sosit la Kremlin, dând vina pentru toate problemele pe Occident și căutând să reînvie o tradiție diferită – una rusească.

Ca mulți alți oameni descriși în această carte, Vladimir Putin a moștenit puterea pentru că s-a crezut că predecesorii săi dăduseră greș. La fel ca ei, nimeni nu se aștepta să reziste mult. Puțini din comunitatea internațională îl cunoșteau și nici în Rusia nu era prea renumit. Cine era el și de ce îl căutase Elțin? Călătorind la Moscova în aceeași lună ianuarie, eram hotărâtă să găsim răspunsuri.

Primul comentariu al lui Putin când am ajuns la întâlnirea noastră a fost despre broșa distinctivă pe care o purtam. Am spus că baloanele cu aer cald erau pentru a arăta cum creștea speranța în Rusia. A zâmbit, apoi a părut sever, s-a întors spre camere și s-a plâns: „Statele Unite duc o politică de presiune împotriva noastră“. Când presa a plecat, a zâmbit încă o dată șters, spunându-mi: „Am spus asta pentru ca defăimătorii de acasă să nu vă atace că sunteți blândă“. De îndată ce ne-am așezat, a adunat, apoi a dat la o parte câteva subiecte de discuție pregătite de personalul său – un gest simplu, dar și un mod de a demonstra independența față de birocrăția de la Kremlin. Cuvintele mele de început nu ar fi deplasate nici dacă ar fi rostite astăzi. „Rusia a devenit controversată în țara mea, am spus eu, iar Statele Unite sunt controversate în țara dumneavoastră. Acest lucru se datorează în parte diferențelor reale și în parte alegerilor din fiecare

țară. Singurul răspuns pe care îl putem da celor care ne critică pentru că lucrăm împreună este să demonstrăm că putem rezolva problemele.”

Pe măsură ce conversația noastră progresa, am fost uimită de contrastul dintre Putin, cel încheiat la haină, și stilul „sus paharul” al lui Elțin. Noul președinte nu era agresiv, nu se ruga și nu lingusea. Vorbea cu toată convingerea despre nevoia de regenerare a economiei țării sale impunând contracte, demascând corupția și creând un climat prietenos pentru investiții. Și-a exprimat îndoiala că Statele Unite – în ciuda dovezilor de bunăvoință – aveau în vedere interesul Rusiei. La urma urmei, singurii lideri despre care America avea o părere favorabilă erau Gorbaciov, care a destrămat URSS, și Elțin, care a părăsit funcția cu o cotă de apreciere locală de opt la sută. Putin era supărat mai ales pe alarmele pe care le transmiteam noi cu privire la drepturile omului în Cecenia și Asia Centrală. A spus că teroriștii copleșeau întreaga regiune și că numai o acțiune intransigentă putea să controleze acele teritorii periculoase. „Nu încercați să scoateți cu forța Rusia din acele țări, a avertizat el, altfel veți sfârși cu încă un Iran sau Afganistan.”¹

În timpul zborului spre casă, mi-am notat impresiile:

Putin e mic și palid, atât de rece cât să fie aproape reptilian. A fost în Germania de Est când a căzut Zidul Berlinului și spune că înțelege de ce a trebuit să fie așa – o poziție construită pe ziduri și separări nu putea să dureze; însă se aștepta să se înalțe altceva în loc și nu s-a propus nimic. Sovieticii, pur și simplu, au lăsat totul și-au plecat. A susținut că multe probleme ar fi putut fi evitate dacă nu ar fi plecat într-o grabă atât de mare. Putin e stânjenit de ce s-a întâmplat cu țara lui și hotărât să-i redea măreția.

¹ Madeleine Albright, *Madam Secretary: A Memoir*, New York, Talk/Miramax, 2003, p. 560

La fel ca Chávez, în Venezuela, Putin a luat avânt de la început crescând prețurile la petrol și, asemenea lui Erdoğan, a beneficiat de reformele nepopulare, dar necesare, aplicate de predecesorul său. În primii ani ai lui Putin ca președinte, creșterea economică anuală s-a apropiat de șapte la sută - marjă de tigru asiatic. Asta a permis guvernului să restituie salariile angajaților și pensiile. Valoarea rublei a crescut, făcând ca bunurile produse pe plan local să găsească mai ușor loc pe rafturi, în magazine. Rezervele în valută s-au dublat o dată și încă o dată, în timp ce clasa mijlocie creștea. După încercarea din anii 1990, rușii erau mulțumiți să se trezească cu portofele suficient de groase să-și cumpere mașini, să obțină ipotecă, să aibă restaurante și chiar să meargă în vacanță în Europa sau Crimeea. Observând toate astea, ambasada noastră la Moscova a raportat: „Există o energie nouă în parcursul național“.

Putin nu este cel mai captivant orator: nu lovește cu brațele în pupitru și-i lipsește orice talent la retorică, însă atitudinea sa calmă transmite fermitate și își îndeplinește îndatoririle. Ani întregi a apărut la maratoane de emisiuni televizate pentru a răspunde întrebărilor din partea reporterilor și cetățenilor deopotrivă. De câte ori apare o cerere de ajutor, guvernul vine cu siguranță pe urmă cu o relatare bine documentată despre o familie ajutată sau o problemă rezolvată. Putin excelează în a le spune oamenilor ce vor să audă în parte pentru că este cu adevărat mândru că e rus. În vizitele sale la Sankt-Petersburg, face reclamă numeroaselor contribuții aduse de țara sa arhitecturii baroce și neoclasică, artei bijuteriilor, muzicii, literaturii și picturii. A adus religia înapoi în centrul vieții națiunii, înțelegând că nici măcar șapte decenii de comunism nu puteau înăbuși venerația pe care o simt rușii pentru bisericile lor având cupole ca niște bulbi de ceapă, pentru ritualurile sacre și icoanele mult prețuite. Președintele invocă, de asemenea, istoria militară. Reamintește poporului că strămoșii lor au fost cei care au vărsat sângele mării armate a lui Napoleon în Războiul Patriotic din 1812 – apoi au salvat lumea de Hitler, cu foarte puțin ajutor, în versiunea lui, din partea altora.

Putin este și un tip care se dă mare. E greu să-ți imaginezi orice alt lider rus (Elțin? Brejnev? Lenin?) care să iasă în fața camerelor și să-și demonstreze mișcărilor de judo, să pozeze fără cămașă cu un pește zvârcolindu-se, să tragă cu arbaleta, să dea mâna cu un urs polar, să-și frece nasul de un delfin sau să tragă cu arma cu tranchilizante într-un tigrău cu comportament imprevizibil. În 2012, Putin, în vârstă de șaiszeci de ani, și-a strecurat corpul ce nu mai era așa de sprinten într-o salopetă albă, a urcat în scaunul de pilot al unui mic avion și a arătat unui stol de cocori siberieni, aparent nătângi, direcția corectă în care să migreze. Nici măcar Mussolini nu a făcut asta.

Din păcate, spectacolul lui Putin nu a fost distractiv pentru cei – inclusiv eu – care sperau să vadă că Rusia dezvoltă un sistem politic mai deschis, cu legături mai strânse cu Occidentul. Președintele a arătat spre dezastrul din anii 1990 pentru a discredita instituțiile democratice și a acuza Washingtonul că încearcă să-i împresoare țara sau, pe limba Războiului Rece, să o țină sub control. În imaginația lui, americanii cu putere de decizie stau noaptea treji gândindu-se la strategii prin care să debilitateze Rusia. Ce altă explicație există pentru extinderea NATO, pentru faptul că SUA susțin democrația de-a lungul periferiei ruse și pentru amplasarea unui sistem antirachetă în Europa Centrală? Ceea ce Putin refuză să recunoască este că alte țări au drepturi și că, după decenii de dominație a Moscovei, multe dintre fostele republici sovietice și sateliții Uniunii își prețuiau independența și urmăreau integrarea în Europa. NATO a primit membri noi pentru că erau nerăbdători să se alăture și să prevină reapariția vechilor rivalități, precum cea dintre cehi și germani. Sistemul antirachetă a fost instalat ca apărare împotriva Iranului. Iar politica SUA pe parcursul dificililor ani 1990 a avut scopul de a ajuta Rusia să-și recapete poziția și să devină parte din Occident, nu să amenințe țara sau să încerce să o tragă în jos.

Confruntat cu aceste fapte, Putin refuză să le accepte. Politic vorbind, a suportat o presiune mai mare din partea dreptei naționaliste

decât din partea stângii și centrului, mai mici și mai moderate. Insistă că guvernul său nu face nimic din ceea ce Occidentul nu a făcut deja: invadează țări, se amestecă în alegeri, influențează economia și lansează în presă povești false. De fiecare dată când se plânge de „utilizarea aproape neîngrădită a forței de către America – forță militară – în relațiile internaționale”¹, câștigă laude acasă. În plus, dacă Rusia nu ar avea dușmani, Putin nu ar avea scuzele pe care s-a bazat ca să țină puterea mai strâns.

În 1787, Ecaterina cea Mare și un grup de ambasadori străini au mers cu o corabie pe râul Nipru pentru a ajunge în Crimeea, pe care Rusia o smulsese recent din mâna Imperiului Otoman. La ordinul sfătuitorului și amantului Ecaterinei, Grigori Potemkin, s-au făcut eforturi febrile de impresionare a demnitarilor aflați în vizită, ridicându-se atrăgătoare așezări portabile, cu tot cu țărani zâmbitori și case îngrijite, de care emisarii să se minuneze pe drum.

Există mai mult decât o frântură din satul lui Potemkin în Rusia lui Vladimir Putin. Sistemul politic are partide în opoziție, însă majoritatea sunt doar niște învelișuri create pentru a susține iluzia concurenței. Alegerile au devenit ritualuri pentru prelungirea mandatelor candidaților preferați. Posturile TV sunt organe de propagandă. Societatea civilă, când nu e înlănțuită, este condamnată că ar fi marioneta străinilor. După cum i-a spus un student la drept unui reporter la Moscova: „Nu avem democrație, parlamentul nostru nu este real, politicienii noștri nu sunt reali și presa noastră nu este reală”².

Putin nu este un fascist desăvârșit pentru că nu a simțit nevoia. În schimb, ca prim-ministru și președinte, a răsfoit manualul despre totalitarism al lui Stalin și a subliniat pasajele interesante pe care să

¹ Putin, discurs la a 43-a Conferință de la München pentru Politica de Siguranță, München, 10 februarie 2007, <http://www.washingtonpost.com/wp-dyn/content/article/2007/02/12/AR2007021200555.html>

² Nikita Orlov, citat în Neil MacFarquhar și Ivan Nechepurenko, „Across Russia, Protesters Heed Navalny's Anti-Kremlin Rallying Cry”, *New York Times*, 12 iunie 2017

le aplice când este momentul. De-a lungul mandatului său, a acaparat puterea în detrimentul guvernatorilor din provincii, al legislativului, al tribunalelor, al sectorului privat și al presei. Un număr ciudat de mare al celor care i-au reproșat ceva au fost mai târziu închiși sub acuzații îndoielnice sau uciși în împrejurări rămase neexplicate. Autoritatea în „statul vertical” al lui Putin – inclusiv directoratul companiilor naționale de petrol și gaze – este concentrată în mâinile foștilor KGB-iști și al altor foști oficiali din securitate și spionaj. O rețea de corporații și bănci conduse de stat, multe dintre ele cu legături dubioase offshore, furnizează lubrifianți financiari pentru proiecte proprii și prieteni privilegiați. În loc să se diversifice cum a făcut China, statul a făcut mai mult decât să-și dubleze partea din economia națională începând cu 2005.

Putin vrea ca supușii săi să creadă că este invincibil politic. Se străduiește în fiecare zi să descurajeze posibili concurenți de la a mai încerca – sau a îndrăzni – să dezvolte o coaliție națională serioasă împotriva lui. Preferă adversarii care stau degeaba în apartamentele lor, bând votcă și lamentându-se unul altuia despre cât de deznădăjduită este situația; și asta au și făcut mulți dintre ei.

Pentru a-și păstra farmecul, Putin nu s-a atașat niciodată prea mult de o ideologie sau de un partid. În schimb, caută să se înfățișeze ca exponent al întregii națiuni. Deși poate fi feroce în atacurile la adresa adversarilor, nu intenționează fățiș să polarizeze societatea, precum Chávez sau Erdoğan. Spre deosebire de extrema dreaptă din Europa, este respectuos față de evrei și musulmani. Își păstrează cea mai mare parte a muniției verbale pentru dușmanii din străinătate, ipocriții aroganți care trăiesc în case de sticlă, mint despre Rusia și complotază să împresoare și să stranguleze țara. Când intră în ofensivă față de rivalii locali, nu o face ca să discute despre o problemă de politică, ci ca să-și acuze adversarul că este trădător. Acuzațiile de trădare sunt cel mai greu de respins pentru că, chiar dacă nu sunt dovedite, aura neloialității rămâne. Putin a rămas în fruntea luptei împotriva corupției, punând eticheta asupra celor care îi displaceau

și apoi pregătind reportaje cu mare priză la public despre guvernatori, birocrați și alți oficiali care sunt luați cu cătușe la mâini, ale căror case sunt percheziționate și ale căror teancuri de bani sunt confiscate. Majoritatea rușilor cred că o mare problemă este corupția; mulți cred că Putin este soluția.

Președintele nu ia nimic de bun. Supraveghează personal serviciul secret succesor al KGB-ului, FSB. Creează o nouă Gardă Națională, separată de armată, pentru a contracara posibilele proteste. Mai mult decât atât, în ultimii ani, guvernul a aranjat cu organizațiile criminale de hacking să obțină date confidențiale despre persoanele de interes.

Spre sfârșitul anului 2016, comunitatea americană de informații a raportat că Moscova folosea instrumente on-line care să influențeze procesul electoral american și să-l ajute pe candidatul preferat de Putin, Donald Trump, să obțină accesul la Biroul Oval. Eforturi disruptive comparative fuseseră depuse în privința votului în (cel puțin) Franța, Italia, Marea Britanie, Spania, Olanda, regiunea baltică, Republica Cehă, Ucraina și Georgia. Metodele includ furtul și publicarea e-mailurilor de campanie, generarea de documente false, folosirea identităților false pe Facebook și diseminarea de „știri” fictive și uneori calomnioase care sunt apoi preluate și răspândite pe platformele de socializare. Când Rusia se confruntă cu asemenea acuzații, răspunsul este tipic pentru abordarea sa atunci când acțiunile îi sunt contestate: să nege categoric orice rol, apoi să născocască o echivalență falsă acuzând Occidentul că face același lucru. După cum a arătat Putin, chiar dacă Rusia s-a amestecat în alegeri, Statele Unite au o ramură întreagă a societății civile dedicată aceluiași scop. Ceea ce nu recunoaște el este diferența dintre a încerca să castrezi democrația și străduința de a o întări și a o susține.

Utilizarea inovatoare de către Rusia a rețelelor de socializare ca armă nu reflectă o aptitudine culturală neobișnuită, ci mai degrabă experiențele lui Putin în cadrul KGB, unde răspândirea dezinformării era totodată un mod de viață și o artă. Impactul însă este mai mare acum decât în

timpul Războiului Rece, pentru că publicul-țintă este mai accesibil și mai mare. Facebook-ul are două miliarde de utilizatori activi. Care sunt motivele Rusiei? O presupunere bună ar fi discreditarea democrației, divizarea Europei, slăbirea parteneriatului transatlantic și pedepsirea guvernelor care îndrăznesc să țină piept Moscovei. Planul său nu este ideologic; este vorba de putere, pur și simplu. Luptătorii cibernetici ai Rusiei nu sunt liberali sau conservatori; ei ajută manevrele de inflamare a opiniei publice și iscare a conflictului atât de la extrema dreaptă, cât și de la extrema stângă. În problemele mondiale, acest tip de război este noua armă-forte și statele lumii pun două întrebări: Cum ne putem apăra? Și cum putem dobândi aceeași abilitate?

Cum comunismul nu mai este viabil, strigătul implicit de luptă pentru un lider rus autocrat este naționalismul. Putin, cu paradele lui militare aranjate și invocarea frecventă a faptelor de eroism din trecut, sună ca o trompetă care scoate aceleași sunete iar și iar. Vrea ca rușii să creadă că numai el poate readuce țara în poziția pe care o merită la nivel mondial. Dacă asta înseamnă să joace puțin mai dur, atunci așa să fie. Observă cu sarcasm că unii cred că ursul rusesc ar trebui „să înceapă să culeagă fructe și să mănânce miere. Poate atunci va fi lăsat în pace. Dar nu, nu va fi lăsat! Pentru că va fi cineva care va încerca întotdeauna să îl înlănțuie. De îndată ce e în lanțuri, îi vor smulge colții și ghearele”.¹

În timpul iernii 2013-2014, demonstrațiile antiguvernamentale au făcut ca președintele ales al Ucrainei, Viktor Ianukovici, să fugă. A lăsat în urmă cincizeci de mașini de lux, douăzeci de aeronave, mai multe bărci de viteză și o navă de pirați uriașă, din lemn, cu tot cu sufragerie, un tablou cu unul dintre principalii consilieri îmbrăcat ca Iuliu Cezar, un dispozitiv karaoke, un capac de toaletă de aur și o grădină zoologică cu struți și zece tipuri diferite de fazani. Protestatarii îl acuzaseră pe Ianukovici de corupție, o acuzație pe care el a negat-o cu indignare.

¹ Putin, conferință de presă anuală, Moscova, 18 decembrie 2014

Decizia lui Putin de a profita de pe seama turbulențelor din Ucraina au izvorât în parte din convingerea, împărtășită de majoritatea rușilor, că Peninsula Crimeea aparține de drept Rusiei. În 1991, când URSS se destrăma, ministrul de externe al lui Elțin l-a avertizat pe secretarul de stat al SUA, James Baker: „Dacă Ucraina se retrage, va da naștere unor consecințe extrem de imprevizibile: problema relațiilor dintre Rusia și Ucraina, statutul Crimeei și al regiunii Donbas. Estul Ucrainei ar fi, de asemenea, o problemă”.¹

Până în 2014, Rusia a trebuit să accepte cărțile pe care le primise, însă în iarna aceea, când Ucraina era plină de rumoare și lumea era atentă la evenimentele din Siria și Irak, Putin a făcut mutarea.

A urmat o farsă în timpul căreia Rusia nu a recunoscut nimic, în timp ce manipula evenimentele, anexând apoi rapid Crimeea cu ajutorul armelor și soldaților care, chipurile, nu erau acolo. Kremlinul a trimis atunci mai multe provizii și soldați pentru a-i susține pe separatiștii de etnie rusă din estul Ucrainei. Oficialii au jurat că nu făcuseră nici asta, deși armele au fost fotografiate de agențiile de informații din Occident și cadavrele soldaților ruși foarte reali au trebuit transportate înapoi peste graniță cu camioanele, pentru înmormântare. În iulie 2014, un avion al companiei Malaysia Airlines a fost doborât în spațiul aerian ucrainean, fiind uciși două sute nouăzeci și opt de oameni, inclusiv opt copii. Investigatorii olandezi au adus dovezi clare că avionul fusese doborât de o rachetă produsă de ruși, trasă de pe teritoriul controlat de separatiștii susținuți de Moscova. Putin a afirmat că investigația a fost politică și a dat vina pentru tragedie pe Ucraina. După părerea lui, întreaga criză fusese provocată de naziștii ucraineni. Toate astea îmi amintesc de citatul de început dintr-un episod din *The Wire*: „O minciună nu e o latură a poveștii; e doar o minciună”.²

¹ Eduard Shevardnadze, citat în James A. Baker III, *The Politics of Diplomacy*, New York, Putnam, 1995, p. 560

² *The Wire*, sezonul 5, episodul 8, „Clarifications”, regizat de Anthony Hemingway, scenariul Dennis Lehane și David Simon, difuzat pe 24 februarie 2008, pe HBO

În ultimii ani, ursul rusesc a fost la vânătoare și în Asia Centrală, Caucaz, Balcani și Siria, sprijinindu-l cu toată puterea pe Bashar al-Assad, un tiran cu mâinile mânjite de sângele a mii de oameni. Aceste manevre agresive, în combinație cu problemele din Ucraina, cu atacurile cibernetice și cu amestecul flagrant în alegeri au injectat relațiile dintre Washington și Moscova cu o doză de isterie. Putin este, bănuiesc, sincer în credința lui că Statele Unite vor să-i împiedice țara să-și extindă puterea militară dincolo de granițe, pentru că acest fapt este, din întâmplare, adevărat. Cu toate acestea, greșește crezând că America vrea ca Rusia să fie marginalizată și slabă. Tot ce vrem – și ce și-ar dori să vadă majoritatea lumii – este o țară dispusă să-i trateze pe alții cu respectul pe care îl cere pentru ea însăși. Nu ar trebui să fie o pretenție prea mare.

La prima noastră întâlnire, în 2000, Putin mi-a spus: „Sigur, îmi place mâncarea chinezească, e amuzant să folosești betișoare și fac judo de mult vreme, dar astea sunt doar lucruri triviale. Nu e mentalitatea noastră, adică europeană. Rusia trebuie să facă parte în mod ferm din Occident”.¹ Asemenea comentarii sunt menite să fie dezarmante, însă Rusia are un motiv bun să prețuiască accesul la piețele occidentale și să fie în relații cordiale cu principalele națiuni din Europa. Așadar, e un handicap pentru Putin și pentru Rusia că puțini lideri internaționali au încredere în el. Pe 9 mai 2017, când țara sărbătorea Ziua Victoriei, apogeul calendarului patriotic, lista cu oaspeți străini de nivel înalt consta, în întregime ei, doar în președintele Moldovei.

Ministrului rus de externe, Serghei Lavrov, îi place să se laude că acum suntem în „ordinea mondială post-Occident”. Dacă este adevărat – și dacă da, ce înseamnă asta? –, este neclar. Ceea ce este curios este de ce Lavrov crede că Rusia ar avea de câștigat dintr-un viitor dominat de Orient. China este un opozant mai firesc pentru Rusia decât pentru Europa sau Statele Unite. În orice caz, cum este descrisă ordinea mondială contează mai puțin decât cât de bine și pe ce bază

¹ Albright, *Madam Secretary*, pp. 439–40

funcționează. Viziunea lui Putin, care pare condiționată de principiul fiecare națiune pe cont propriu și fiecare lider pentru el, poate fi descrisă ca fiind realistă sau, cum prefer eu, cinică.

Mai înainte, am citat profeția înfiorătoare a lui Oswald Spengler, veche de-un secol, că „era individualismului, liberalismului și democrației, a umanitarismului și a libertății se apropie de sfârșit. Masele vor accepta cu resemnare victoria Cezarilor, a oamenilor puternici, și li se vor supune“. Acesta este pericolul real prezentat de Putin: că va fi un model pentru alți lideri naționali care vor să păstreze puterea la nesfârșit, în ciuda limitărilor politice și legale.

De la încheierea Războiului Rece, grupările prodemocrație au scos în evidență valoarea țărilor care învață din experiența altora. State precum Argentina și Chile au trecut de la regimul militar la cel civil în anii 1980 și au avut multe lucruri pe care să le predea țărilor din America Centrală în deceniile următoare. Filipine a scăpat de Marcos în 1986 și mai târziu a ajutat Indonezia, care a trecut de dictatorul său, Suharto, în 1998. Astăzi, cei care au clădit democrația își văd tehnicile imitate de oameni care caută să distrugă democrația. Guvernele represive de pe tot globul învață unul de la altul. Dacă ar fi un colegiu pentru despoți, ne-am putea imagina numele cursurilor: Cum să măsluiești un referendum constituțional; Cum să intimidezi mass-media; Cum să distrugi rivalii politici cu investigații și știri false; Cum să creezi Comisia Drepturilor Omului care să ascundă încălcările drepturilor omului; Cum să subordonezi legislativul; și Cum să divizezi, să reprimi și să demoralizezi adversarii, astfel încât nimeni să nu creadă că vei putea fi vreodată înfrânt.

În 1933, puțin după preluarea puterii de către Hitler, Mussolini i-a spus cuiva din personalul său: „Ideea fascismului cucerește lumea. I-am dat deja lui Hitler multe idei bune. Acum mă va urma“.¹

Putin are o slăbiciune. Economia rusească, atât de robustă în primul deceniu al mandatului său, rămâne mai mică decât a Italiei

¹ Collier, *Duce!*, p. 114

sau a Canadei și nu dă semne de îmbunătățire pe viitor. Economia de piață slăbește, în timp ce investitorii străini abandonează țara din pricina sancțiunilor, a regulilor opace pentru afaceri și a refuzului lor de a da mită. Bogăția este distribuită cu mai puțină echitate decât în orice altă națiune importantă – o revenire la epoca țaristă. Populația țării îmbătrânește. Pe plan politic, există semne (cum ar fi prezența mai scăzută la vot) că rușii se satură de putinism, chiar dacă nu sunt încă pregătiți să se revolte împotriva omului însuși. Pe plan internațional, înșelătoriile lui Putin nu mai păcălesc prea mulți oameni. Însă a reușit deja să le dea ambițioșilor din alte părți „multe idei bune”. Și este ironic și îngrijorător că printre cei care-l urmăresc cu cea mai mare venerație este un lider din Europa Centrală care – când a căzut Zidul Berlinului – sărbătorea ceea ce jenea KGB-ul.

TREISPREZECE

„SUNTEM CEEA CE AM FOST“

În Budapesta, pe 16 iunie 1989, ungurii cinsteau – prin reînhumare – un om decedat de peste trei decenii. Un sfert de milion de cetățeni s-au adunat în Piața Eroilor, în jurul unui monument impozant care comemora istoria de o mie de ani a poporului maghiar. Toți ochii erau pe sicriul acoperit de flori cu rămășițele lui Imre Nagy, liderul revoltei naționaliste zdrobite de sovietici în 1956. Temându-se de propria populație, guvernul colaboraționist ungar îl judecase în secret și-l spânzurase pe Nagy, apoi îi pusese rămășițele într-un mormânt nemarcat, într-un colț izolat dintr-un cimitir obscur. În vara anului 1989, sub presiunea tot mai intensă a mișcării democratice, autoritățile au îngăduit exhumarea lui Nagy și reîngroparea publică, însă au avertizat împotriva oricărei încercări de a da o nuanță politică evenimentului solemn. Cu acest avertisment în gând, vorbitorii au fost rezervați pe tot parcursul zilei, ca și cum s-ar fi temut să recunoască semnificația revoluționară a ceremoniei. Orele treceau și publicul devenea neliniștit. Apoi ultimul vorbitor s-a ridicat în picioare. Era un bărbat înalt, cu părul brunet vâlvoi și o barbă scurtă; a privit spre compatrioții săi agitați prin ochii lui de tânăr de douăzeci și șase de ani.

„Noi, tinerii, a început el, nu înțelegem multe lucruri în privința generației mai vârstnice. [...] Nu înțelegem de ce același partid și aceiași lideri ai guvernului care ne-au spus să învățăm din cărți care falsifică istoria [...] acum se iau la întrecere să atingă aceste sicrie de parcă ar fi talismane norocoase. Nu credem că există vreun motiv să fim recunoscători pentru că ni se permite să-i îngropăm pe morții noștri martirizați.”¹

Mulțimea, prinzând viață, a început să aclame.

„Nu datorăm mulțumiri nimănui pentru faptul că organizația noastră politică există și funcționează azi.”

Alte urale.

„Dacă avem încredere în sufletele și în tăria noastră, putem pune capăt dictaturii comuniste.”

Aplauze puternice.

„Și dacă nu pierdem din vedere idealurile din 1956, vom alege un guvern și vom începe imediat negocierile pentru retragerea rapidă a soldaților ruși.”

Mulțimea era deja cuprinsă de rumoare. Spiritul libertății ungare renăscuse și în sicriu era acum comunismul. La mai puțin de patru luni după aceea, reformatorii au proclamat republica democratică.

În Polonia, cea mai eficientă voce pentru libertate de la sfârșitul Războiului Rece a fost cea a lui Lech Wałęsa, docherul pățimaș, însă amabil, cu mustață de morsă; în Cehoslovacia, fusese dramaturgul poznaș, iubitor de muzică, Václav Havel; în Ungaria, a fost tânărul amator de fotbal cu barba ca pana corbului, Viktor Orbán. Din acest trio, primii doi sunt încă cinstiți la nivel internațional; al treilea, Orbán, este mai controversat. Încă are admiratori în țara

---

¹ Viktor Orbán, citat în Timothy Garton Ash, *The Magic Lantern: The Revolution of '89 Witnessed in Warsaw, Budapest, Berlin, and Prague*, New York, Vintage, 1990, p. 51

lui, însă pentru mulți observatori din afară este „un naționalist xenofob și un antidemocrat cu o agendă nemiloasă antirefugiați”¹.

Cine s-a schimbat mai mult – idealistul din 1989 sau cei care-l judecă?

În primi cincisprezece ani, noua Ungarie s-a ridicat la înălțimea așteptărilor. Alegerile erau competitive și corecte, tribunalele erau independente, media era diversificată și libertățile de bază respectate. Ca secretar de stat, am fost încântată când, în 1999, m-am alăturat celor care au primit Ungaria în NATO. După cinci ani, țara a fost primită în UE. Printre personalitățile importante era acum un Orbán bărbierit, al cărui partid, Fidesz, ocupa spațiul din centru-dreapta al spectrului politic și se duela în mod repetat cu partidul de stânga, socialiștii. Această rivalitate era crâncenă și probabil așa ar fi rămas dacă Orbán n-ar fi primit un dar neprețuit. În 2006, prim-ministrul socialist a făcut remarci la o conferință de partid în care a recunoscut că a mințit „dimineața, seara și noaptea”, admitând că „am dat greș. Nu puțin, ci mult”, și s-a referit la Ungaria – folosind o traducere politicoasă – ca la „această țară de viermi”². Mărturisirea încărcată de injurii trebuia să fie privată. În schimb, a fost înregistrată în secret (nimeni nu știe sigur de către cine) și difuzată în toată țara. Gafa a dezumflat balonul socialist și a ajutat la obținerea victoriei de către partidul lui Orbán în alegerile următoare, ținute în 2010.

Ajuns în funcție, noul șef al guvernului s-a apucat de treabă. Agenda lui era una naționalistă, pe un ton patriotic, înfășurată în roșu, alb și verde, culorile steagului Ungariei. Colegii europeni ai lui Orbán îl considerau enervant – un lăudăros care juca pentru cei de-acasă și care nu ajuta cu nimic la rezolvarea problemelor mai mari ale continentului. De câte ori prim-ministrul îi critica pe birocrații de la Bruxelles, nemulțumirea lor se adâncea, în timp ce aplauzele

¹ Carol Giacomo, „A Democracy Road Trip Through Hungary”, *New York Times*, 1 iulie 2017

² Ferenc Gyurcsány, citat în Pablo Gorondi, „Hungary's Prime Minister in Trouble over Leaked Recording”, *Associated Press*, 18 septembrie 2006

răsunau peste tot în Ungaria, de la antreprenorii din domeniul înaltei tehnologii de la Debrecen până la producătorii de cârnați și cultivatorii de ardei din Szeged.

Pentru Orbán, unitatea maghairă reprezenta o temă dominantă despre care vorbea tot timpul. Cu toate astea, unitatea pe care și-o imaginează este definită de genealogie, nu de granițe. Pentru el, o persoană cu descendență maghiară care trăiește în Serbia sau România este mai maghiară decât un țigan sau un turc născut și crescut pe pământ unguresc. Prim-ministrul exploatează nemulțumirile naționale acumulate încă de pe vremea otomanilor, însă acordă o atenție specială tratatului din 1920 – impus de învingători după Primul Război Mondial –, care a costat Ungaria două treimi din teritoriu. Își îndeamnă cetățenii să se protejeze de amenințările la adresa identității lor colective și apelează neîncetat la mândria etnică bazată pe istoria, valorile, religia și limba comună. Pentru inspirație, nu se orientează spre America multiethnică sau spre marea construcție care a devenit Europa. Idealul său este ceea ce numește „democrația iliberală”, iar modelul de guvernare pe care îl aplaudă este cel al lui Putin, în Rusia, și al lui Erdoğan, în Turcia.

O democrație iliberală este concentrată pe presupusele nevoi ale comunității, și nu pe drepturile inalienabile ale individului. Este democratică pentru că respectă dorința majorității; iliberală, pentru că ignoră problemele minorităților. Orbán a arătat în mod clar că aspirațiile majorității corespund exact cu programul mișcării sale, Fidesz. După calculul său, poporul și partidul sunt într-un echilibru desăvârșit, iar rivalii lor sunt străinii – dușmanii Ungariei. Acest mod de gândire este, într-adevăr, iliberal, un ecou al naționalismului șovinist care l-a adus pe Mussolini la putere acum un secol.

Mussolini era un cameleon ideologic și același lucru se poate spune și despre Orbán. Acest celebru anticomunist fusese, în adolescență, secretarul organizației de tineret comuniste. Actualul campion fără regrete al democrației iliberale a fost, la începutul carierei, vicepreședinte al Liberal International, o federație dedicată

economiei de piață și dreptății sociale. Sceptic astăzi față de tot ce este european, Orbán fusese cândva printre cei care făceau nerăbdători lobby ca Ungaria să intre în UE. Ca lider de partid, a susținut politici economice conservatoare, însă a sprijinit și inițiativele fiscale și de ajutor social care să fie în beneficiul săracilor. De când a intrat în viața publică, tacticile lui au fost flexibile, însă ambițiile au rămas constante. Este un oportunist ușor iritabil, căruia îi place să dea ordine. Ar fi o exagerare să sugerăm că a forțat Ungaria să îmbrace cămașa de forță fascistă, însă încurajează țara să se simtă confortabil într-o cămașă ultranaționalistă lejeră.

Din 2010, Fidesz și-a folosit influența executivă și legislativă pentru a rescrie constituția într-un mod care să extindă puterile prim-ministrului în timp ce le reduce pe cele ale parlamentului. Pentru a lărgi cercul votanților conservatori, guvernul a extins privilegiile date de cetățenia Ungariei etnicilor maghiari care trăiesc în afara țării. Susținătorii partidului au preluat conducerea Curții Constituționale, a Comisiei Electorale Naționale și a unei părți consistente din justiție. Administrația a înlocuit canalele de radio și televiziune publice cu mijloace media sponsorizate de stat, a vlăguit forța sindicatelor muncitorești, a remodelat curriculumul educațional și a încercat să dicteze conținutul filmelor și al pieselor de teatru. Apropierea dintre ministerele publice și noua generație de oligarhi a oferit partidului Fidesz o sursă bogată de susținere financiară – și oportunități abundente de corupție.

Orbán oferă coloana sonoră pentru toate acestea stăruind asupra momentelor epice din istoria Ungariei, încurajând femeile maghiare să nască mai mulți copii și criticând îndelung presupusul amestec al ONG-urilor finanțate din străinătate. Scoate în evidență mai ales inițiativele fundației Open Society, susținută de expatriatul George Soros. Liderul ungar îl acuză pe Soros că plătește liberalii pentru a critica Fidesz și că le oferă bani jurnaliștilor care scriu articole nefavorabile. Se pare că acest Soros, încăpățânat, idealist și cu buzunare adânci, are ceva care îl scoate din sărite pe Orbán. Poate pentru că,

pe când avea douăzeci și ceva de ani, viitorul prim-ministru a acceptat o bursă de la Fundația Soros pentru a merge la Oxford; sau poate pentru că Soros îl acuză că transformă Ungaria într-un „stat mafiot”¹.

În mod clar, prim-ministrul nu se teme să provoace Europa. În trecut, eroii ungari au propovăduit eliberarea de monarhii austriece, de vecinii agresivi și de dictatorii comuniști. Orbán smulge aplauze promițând să elibereze Ungaria din nou, de data asta de un adversar și mai viclean: birocrații de la Bruxelles. UE, care trimite mult mai mulți bani la Budapesta decât primește înapoi, nu e amuzată de posterele cu *să oprim Bruxelles-ul* care concurează pentru spațiu cu pancartele anti-Soros pe panourile publicitare și pe autobuzele din Ungaria.

Orbán a avut parte de o cascadă de critici internaționale, ceea ce nu i-a afectat prea mult abordarea. La urma urmei, are prieteni prin apropiere.

Populația Ungariei este sub zece milioane de locuitori, cea a Poloniei este de treizeci și opt de milioane. Geografic vorbind, Polonia este de peste trei ori mai mare și cetățenii săi preferă bigosul – o tocană cu varză și carne – gulașului unguresc, care se laudă de asemenea cu carne, dar cu mai mulți ardei. Țările sunt despărțite de Slovacia și există multe diferențe, însă au și multe lucruri în comun – inclusiv, recent, politica lor.

În 2015, Partidul Lege și Justiție (PiS) a preluat președinția și conducerea parlamentară în Varșovia și, de atunci, adversarii au avertizat că democrația este în pericol. Alarmismul este sănătos și un motiv bun de a spera că îngrijorările se vor dovedi în cele din urmă nefondate. Liderul PiS, Jarosław Kaczyński, al cărui conservatorism rigid stârnește teama, are un fler politic inegalabil, însă încercările lui de a extinde puterea în detrimentul controlului constituțional au avut succes doar parțial.

---

¹ George Soros, citat în Palko Karasz, „George Soros Accuses Viktor Orbán of Turning Hungary into «Mafia State»”, *New York Times*, 1 iunie 2017

Originea charisimei lui Kaczyński este în ciudătenia lui. Este un burlac cerebral de-o viață, un tip morocănos și un romano-catolic plin de evlavie, mai degrabă atașat de pisicile lui decât în largul său cu calculatoarele și mulțimile de oameni. Însă este de departe cea mai cunoscută persoană publică din țară.

Jaroslav și fratele său geamăn mai tânăr (cu patruzeci și cinci de minute), Lech, au ajuns cunoscuți la doisprezece ani când au apărut într-un film despre doi băieți leneși care tânjesc să se îmbogățească și să scape de muncă, dar care se trezesc într-un oraș unde totul e făcut din aur și oamenii nu au ce mânca. Lăsând în urmă carierele cinematografice, gemenii cu fețe rotunde au studiat legislația, au devenit activi în cercurile politice muncitorești și au participat în mod remarcabil la mișcarea prodemocrată din anii 1980. Această erupție de sfidare de care au dat dovadă polonezii iubitori de libertate a slăbit, în cele din urmă, guvernul sprijinit de sovietici, a eliberat drumul spre alegeri și a ajutat la căderea Zidului Berlinului.

În același timp, mișcarea s-a scindat între cei care doreau să lucreze cu oficialii comuniști pentru a se asigura o tranziție pașnică – așa cum a fost liderul Solidarității, Wałęsa, și ceilalți, inclusiv frații Kaczyński, care căutau o separare totală. Din acel moment, frații au insistat că se păstrase o influență prea mare a comuniștilor în bănci, corporații, media și poliție. Nemulțumiți, s-au separat treptat de foștii aliați democrați și au format PiS. În 2002, Lech – fratele mai simpatic – a fost ales primar al Varșoviei, pe baza unei platforme antiinfracționalitate, iar trei ani mai târziu a ajuns președinte, în timp ce Jaroslav s-a alăturat guvernului ca prim-ministru în 2006.

Pe 10 aprilie 2010, Lech a murit când avionul la bordul căruia se afla s-a prăbușit în timp ce încerca să aterizeze în Rusia. Deși anchetatorii profesioniști au atribuit incidentul unei erori umane pe fondul condițiilor de ceață, Jaroslav nu a renunțat niciodată la bănuiala că rușii găsiseră o metodă de sabotare a avionului.

La doar o lună de la tragedie, polonezii au votat pentru a-l alege pe succesorul președintelui răpus. A candidat geamănul supraviețuitor,

însă a terminat al doilea, în mod dezamăgitor. Cinci ani mai târziu, în 2015, a reușit o revenire. În loc să candideze el însuși însă, a desemnat politicieni mai convenționali care să fie președinte și prim-ministru. Stratagema a funcționat și PiS a obținut o victorie decisivă cu sloganul naționalist „Ne ridicăm din genunchi”. De atunci, Jaroslav Kaczyński a acționat din culise pentru a insufla energie unui electorat social-conservator, aducând critici foștilor comuniști, politicienilor europeni și refugiaților care sunt responsabili, după cum spune el, de răspândirea „bolilor și paraziților”¹.

Pentru un democrat, procesul contează mai mult decât ideologia. Corectitudinea unor alegeri este mai importantă decât cel care câștigă. În privința celor mai multe probleme de politică, nu există un singur răspuns democratic. Îngrijorarea apare doar atunci când liderii încearcă să-și sporească puterea prin mijloace care pot provoca daune permanente instituțiilor democratice. Asta pare să fie exact ceea ce Kaczyński încearcă să facă. În timp ce Orbán din Ungaria arată spre Rusia și Turcia ca modele pentru marca lui de „democrație iliberală”, Kaczyński caută îndrumare în Ungaria, jurând „să aducă Budapesta la Varșovia”².

Primul pas al PiS odată cu întoarcerea la putere a fost să submineze independența tribunalului constituțional al țării, reducându-l la rolul de simplu aplicator de parafă. Parlamentul a aprobat apoi legislația, crescând controlul statului asupra realizatorilor de la mijloacele publice de informare. O lege nouă a administrației civile a facilitat epurarea birocrăției, iar administrația i-a înlocuit pe aproape toți ofițerii militari seniori. Următoarea mutare a partidului a fost să preia controlul Consiliului Judiciar Național (care numește judecătorii) și să forțeze aproape jumătate din curtea supremă să se retragă. În același timp, guvernul a ratat doar rareori șansa de a-i irita pe oficialii de la Bruxelles, chiar dând singurul vot împotriva realegerii din 2017 a unui

¹ Henry Foy, „Poland’s Kingmaker”, *Financial Times*, 26 februarie 2016

² Kaczyński, la postul de televiziune TVN24 din Polonia, 9 octombrie 2011

polonez, Donald Tusk, la președinția Consiliului European. Kaczyński insistă că Tusk, prim-ministrul Poloniei în 2010, nu a făcut suficient pentru a investiga prăbușirea avionului în care a murit fratele său.

Naționalismul este profund sădit în inimile și mințile cetățenilor săi, însă Polonia – de departe cel mai mare beneficiar net al fondurilor UE – are nevoie de Europa; și, fără îndoială, oamenii iau valorile democratice foarte în serios. Când regimul a căutat să interzică total avorturile, a trebuit să cedeze în fața protestelor din toată țara. În mod similar, încercarea de a restricționa accesul jurnaliștilor în parlament a fost abandonată. La începutul anului 2018, câțiva dintre oficialii mai extremiști din Cabinet au fost înlocuiți – o tentativă aparentă de a îndupleca Europa. Partidul Lege și Justiție este încă la conducere, dar nu mai este nici destul de puternic, nici destul de unit pentru a dicta în întregime direcția Poloniei. În cele din urmă, soarta partidului poate depinde de abilitatea sa de a utiliza energia pe care o oferă Kaczyński, fără să fie consumată de mânia lui.

Fostul prim-ministru este încă supărat pe Rusia din cauza morții fratelui său. Disprețuiește Germania din motive istorice și pentru că are o influență mai mare decât Polonia în instituțiile europene. Este furios pe Lech Wałęsa pentru că nu-i disprețuiește pe comuniști cu suficientă vigoare. Se enervează pe oricine sugerează, cum a făcut un parlamentar, că fratele său geamăn, dacă ar mai fi în viață, ar avea o agendă mai moderată. „Să nu vă apară pe buzele trădătoare numele răposatului meu frate, a izbucnit el în timpul unei dezbateri parlamentare. Sunteți niște ticăloși... Voi l-ați ucis!”¹ În cele din urmă, spune despre oricine nu este de acord cu el că este un „hater” și-i numește pe demonstranții antiguvern „cel mai rău soi de polonezi”².

Kaczyński pretinde că vorbește pentru „adevărații polonezi” și că aceasta este sursa farmecului partidului său. De la sfârșitul Războiului

¹ Rick Lyman, „In Poland, an Assault on the Courts Provokes Outrage”, *New York Times*, 19 iulie 2017

² Monika Scislowska, „Divisive Polish Party Leader Kaczynski Pulls the Strings”, *Associated Press*, 7 februarie 2017

Rece, venitul pe locuitor a crescut de peste șase ori, însă, din pricina corupției, a luptelor politice și a incompetenței administrative, acele câștiguri nu s-au tradus în satisfacția față de instituțiile guvernului. Provocarea pentru liderii actuali va fi să ofere ceea ce nu au putut oferi predecesorii lor. Cu toate acestea, este mai ușor să te opui decât să propui, iar mandatul scurt de prim-ministru al lui Kaczyński, în 2006 și 2007, s-a terminat prost. Polonezii sunt împărțiți între cei care îl privesc nefavorabil pe Kaczyński și spun că „sunt îngroziți că nu trăiesc într-o țară liberă”¹ și cei care îi consideră pe el și partidul său apărătorii identității poloneze într-o lume poliglotă.

Războiul ambițiilor între Ungaria și Polonia, pe de o parte, și UE, pe de altă parte, este un test important pentru unde se va ajunge din pricina naționalismului exagerat. În ciuda eforturilor făcute de susținătorii UE, nu există nimic prestabilit în privința răspunsului. Teama că fascismul s-ar putea întoarce pe continentul unde s-a născut este ceea ce a stârnit dorința de integrare europeană, însă originile acelui sentiment sunt acum vechi de peste șaptezeci de ani, iar neliniștile, la fel ca ființele umane, își arată vârsta până la urmă.

Practic, toate statele din Europa sunt produsul unei mișcări naționaliste care a înflorit în secolul al XIX-lea sau mai devreme. Doctrina lui Wilson de autodeterminare a întărit ideea că oriunde trăiau oameni trebuia să existe un stat – oricât de nepractic ar fi acest concept de implementat într-o regiune unde mișcarea oamenilor și spontaneitatea uimitoare a iubirii au complotat pentru a lega unii de alții arbori genealogici foarte diferiți. Întreaga noțiune de sânge pur este hilară, însă asta nu oprește instinctele tribale și mitologiile naționale care le însoțesc să aibă o influență puternică asupra comportamentului, după cum a demonstrat atât de tragic al Doilea Război

---

¹ Paulina Wilk, citată în Isaac Stanley-Becker, „Led by Populist Law and Justice Party, Polish Parliament Moves to Strip Supreme Court of Independence”, *Washington Post*, 23 iulie 2017

Mondial. A fost nevoie de șocul acelui război pentru a crea o reacție suficient de puternică, astfel încât țările să accepte integrarea regională, însă acea alegere a fost mereu mai convingătoare la nivel logic decât emoțional. Al Doilea Război Mondial încă mai continua când magnatul francez Jean Monnet, deseori descris ca părintele Europei, a spus Comitetului Francez de Eliberare Națională:

Nu va exista pace în Europa dacă statele se reconstruiesc pe baza suveranității naționale, cu implicațiile prestigiului politic și ale protecției economice. [...] Țările din Europa nu sunt destul de puternice individual pentru a putea garanta prosperitatea și dezvoltarea socială pentru popoarele lor. Statele Europei trebuie, așadar, să formeze o federație sau o entitate europeană care să le transforme într-o unitate economică comună.¹

Această viziune pragmatică a fost validată. UE și predecesorii săi au fost promovați ca fiind generatori de prosperitate, o modalitate de extindere a piețelor care reducea costul afacerilor și evita lupta distructivă pentru avantajul competitiv între vecini. Până la un punct, instituțiile regionale au corespuns așteptărilor. După Statele Unite, UE este acum cea mai mare economie a lumii. Paisprezece dintre cele treizeci cele mai bogate țări sunt în Europa. În interiorul continentului, prăpastia dintre cele mai bogate și cele mai sărace țări s-a îngustat pe măsură ce noile investiții au început să dea roade în statele mai puțin bogate, cum ar fi România, Bulgaria și Slovacia. Totuși, câștigurile nu au ținut în întregime pasul cu speranțele. În anii 1950 și 1960, șomajul în mare parte din Europa de Vest era sub două procente, în timp ce creșterea economică anuală era la șase sau șapte la sută. Asemenea cifre par un vis în epoca de azi a populațiilor mai mari, a bugetelor mai reduse și a șomajului cronic.

¹ Jean Monnet, remarci către Comitetul Francez de Eliberare Națională, 5 august 1943

Avantajul UE este că renunțarea Europei la moneda unică și la o structură normativă comună ar fi extraordinar de disruptivă și costisitoare. Nostalgicii după vremurile bune de altădată ale regiunii nu-și amintesc; ei visează cu ochii deschiși. Dacă Europa s-ar întoarce la treizeci de granițe, treizeci de monede, treizeci de norme de reguli și douăzeci de limbi sau mai multe, rezultatul ar fi mai multă birocrație, nu mai puțină, și în mod clar mai puțini bani, nu mai mulți, în buzunarul muncitorului, fermierului sau profesionistului de rând.

Călcâiul lui Ahile al proiectului european este că a constituit întotdeauna un demers de sus în jos; mulți oameni nu l-au acceptat niciodată. În 1992, alegătorii francezi au sprijinit Tratatul de la Maastricht – care a creat cadrul pentru UE – fără prea mult entuziasm, abia cincizeci la sută votând în favoarea acestuia. În Danemarca, alegătorii au respins inițial pactul, doar pentru a se răzgândi când anumite „excepții daneze” au îndulcit înțelegerea. An după an, politicienii proeuropeni de pe continent au fost nevoiți să se roage de alegători să susțină integrarea, generând în ascultătorii lor – în cel mai bun caz – un val de entuziasm moderat.

În anii 1990, central-europenii au stat la rând să intre în UE pentru că vedeau calitatea de membru ca fiind cel mai sigur mod de a face ca independența lor față de Moscova să fie ireversibilă. Să aibă un cămin la Bruxelles însemna să facă parte din Occident și să devină un acționar cu drepturi depline la libertatea și prosperitatea Europei. Nu se așteptau ca detaliile să includă norme care să reglementeze atât de multe lucruri din viața de zi cu zi – de la mărimea castraveților până la definiția ciocolatei și dreptul crescătorilor de păsări de a sacrifica și a mânca propriile rațe. Căsătoria UE între regiune și stat încă are o logică economică, însă pasiunea s-a mai stins. Președintele Comisiei Europene, Jean-Claude Juncker, admite: „Unul dintre motivele pentru care cetățenii

europeni se îndepărtează de proiectul european este că intervenim în prea multe domenii din viața lor privată”.¹

Pentru mine, soarta continentului este un subiect frecvent de discuție cu prieteni vechi, dintre care mulți au condus cândva ministere de externe din țări precum Marea Britanie, Franța, Germania, Italia, Spania, Suedia și Portugalia. Cel mai mare regret al nostru este că liderii au subestimat resentimentul pe care l-ar avea bărbații și femeile dacă li s-ar spune ce să facă de către oficiali de a căror judecată se îndoiesc și pentru care nu au votat niciodată direct. În grupul nostru de oameni care au călătorit mult, valoarea generală a integrării este înțeleasă, dar pentru cei care lucrează la o fermă în Polonia sau la o fabrică în Bratislava loialitatea față de Bruxelles nu vine în mod firesc, dacă există măcar. Teama noastră este că îndepărtarea față de proiectul european va continua să crească.

Un motiv de îngrijorare este că, deși prea multă birocrație poate fi enervantă, există o amenințare și mai mare pentru solidaritatea intereuropeană. Acel pericol vine din exterior, din teama că imigrarea – legală sau ilegală – va inunda țările, le va îneca sub aspect economic și va dilua și mai mult sentimentul identității oamenilor. Premisa Uniunii Europene este că indivizii trebuie să se considere mai puțin francezi, cehi, sloveni sau orice etnie ar avea și să subscrie în schimb la ideea că sunt europeni, pur și simplu. Acest îndemn își pierde atracția pe măsură ce trece timpul și fețele care privesc din oglinzile europene devin tot mai diferite.

În anii 1960, când conceptul de unitate regională începea să prindă contur, șomajul în vestul Europei era mult mai scăzut, iar imigranții erau căutați de obicei pentru a ocupa locurile de muncă pe câmpuri, în fabrici și în magazine. Începând cu anii 1970, deficitul de forță de muncă a devenit surplus, iar comitetul de întâmpinare s-a desființat. Nu a ajutat nici faptul că mulți dintre nomazii mai recentii erau vizibil

¹ Jean-Claude Juncker, remarci în fața Adunării parlamentare a Consiliului Europei, Strasbourg, Franța, 19 aprilie 2016

„noneuropeni“ ca rasă sau crez. Din 1975, populația musulmană din Europa a crescut de peste trei ori; numai în Franța sunt aproape șase milioane – nouă la sută din populația totală – și ani întregi criticii de dreapta au insistat că musulmanii nu sunt capabili să „devină francezi“. Totodată, în timp ce natalitatea populației indigene a Europei stagnează, nou-veniții sunt roditori și se înmulțesc. Cu timpul, resentimentul față de ei a crescut, alături de plângerile în privința criminalității, a valorilor contradictorii, a costului ajutorului social și a concurenței pentru locuri de muncă. Astăzi, aproape două treimi din cetățenii din țările UE cred că imigrarea are un impact negativ asupra societăților lor. Cosmopolitismul, cândva considerat o virtute, este mai puțin la modă decât nativismul.

În 2015, imigrația a devenit o problemă politică esențială în Europa, datorită unui val uriaș de sosiri din Siria și nordul Africii exact în momentul în care incidentele teroriste erau în centrul atenției și fanaticii inspirați de ISIS aruncau în aer cluburile de noapte și intrau cu camioanele în pietoni în unele dintre cele mai mari orașe de pe continent. Impactul crizei a fost simțit în Marea Britanie, unde iritarea față de imigranți a făcut diferența, aproape sigur, între succesul și eșecul referendumului Brexit din 2016, un exercițiu de masochism economic pe care britanicii îl vor regreta multă vreme. Mormăitul în privința căsniciei cu UE și amenințările cu plecarea le-au dat britanicilor avantajul la masa tratatelor; eșecul propriei cacealmale și intentarea divorțului i-au lăsat fără nimic.

În Germania, care și-a deschis granițele pentru peste un milion de doritori de azil numai în 2015, îngrijorările cu privire la imigrație au ajutat formațiunea naționalistă Alternativa pentru Germania (AfD) să obțină o optime din voturi la alegerile din septembrie 2017, să intre astfel în parlament și să ocupe posturi influente ca al treilea partid ca mărime. Acest rezultat a fost o lovitură pentru cancelarul Angela Merkel, liderul respectat al țării, dar rămas cu cicatricele bătăliilor, care îi primise la început pe imigranți înainte de a adopta o poziție mai neutră.

Conservatorii fiscali au fondat AfD ca protest față de utilizarea fondurilor germane pentru a ajuta Grecia să evite falimentul. Criza imigrării i-a permis să preia din susținătorii lui Merkel și să-i convingă să-i voteze pe zeci de mii de oameni, care altminteri nu s-ar fi deranjat să meargă la urne. Șeful partidului, Alexander Gauland, le-a rezumat motivația: „Eu văd islamul ca pe un organism străin care treptat, prin natalitate, va ajunge să domine această țară”.¹ Acest sentiment, deși în mod clar exagerat, explică ascensiunea AfD-ului. În mod ironic, partidul a obținut cele mai bune rezultate în regiunile aflate printre cele mai prospere din Germania și unde populația străină este relativ redusă. Susținătorii AfD reacționează, atunci, nu la ceea ce *este*, ci la ceea ce se tem că *ar putea fi*. Asta le dă purtătorilor de cuvânt ai partidului toate motivele să continue să vorbească despre pericolele reprezentate de imigranți și să răspândească stereotipuri care țin în viață acele neliniști.

Alegerile din Germania au adus o perspectivă profund naționalistă în Bundestag, pentru prima dată de la al Doilea Război Mondial. Astfel, au oferit o speranță renăscută mișcărilor de soi oarecum similare în alte părți ale Europei, inclusiv Frontul Național din Franța, în vest, Democrații Suedezi și Finlandezii Adevărați, în nord, Zorii Aurii din Grecia, în sud, și, în centru, Partidul Libertății din Austria. „În programele și declarațiile acestor partide, remarcă Robert Paxton de la Universitatea Columbia, se aud ecourile temelor fasciste clasice: teama de decădere și declin; afirmarea identității naționale și culturale; o amenințare a străinilor care nu pot fi asimilați identității naționale și bunei ordini sociale; și nevoia de o autoritate mai importantă, care să se ocupe de aceste probleme.”² Dincolo de partidele politice formale, există o colecție vastă și în creștere de entități hipernaționaliste care își fac simțită prezența în marșuri și adunări,

¹ Guy Chazan, „Gauland Struggles to Tame Germany's Wayward AfD”, *Financial Times*, 22 iulie 2017

² Paxton, *The Anatomy of Fascism*, pp. 185–86

înălțând steaguri care proclamă sentimente precum „Europa Albă” și „Afară cu refugiații”.

Deși unele organizații sunt vizibil neonaziste, altele se străduiesc să se distanțeze de mirosul persistent al fascismului. În timp ce încearcă să pătrundă mai adânc în țesutul politic al națiunilor lor, compară în mod regulat idei, anunță teme similare și se aclamă unele pe altele – ajungându-se chiar ca extremiștii britanici, francezi și polonezi să felicite călduros AfD pentru succesul obținut. Ne putem imagina ce părere ar avea generația din al Doilea Război Mondial despre compatrioții lor care sărbătoresc renașterea triumfalismului german. Partidele europene primesc și ajutor financiar din surse externe, în special de la Rusia și cercurile simpatizante din Statele Unite. În 2015, cea mai mare donație din politica olandeză a fost acordată de un grup american de dreapta Partidului Libertății din această țară, al cărui lider, Geert Wilders, cere să fie închise moscheile și care își face campanie cu sloganul „Să facem Olanda măreață din nou”.

Republica Cehă în care m-am născut nu a fost imună la turbulențe. În ianuarie 2018, alegătorii l-au reales cu o mică marjă pe Miloš Zeman pentru al doilea mandat de președinte. Zeman, care se auto-descrie ca un „Trump ceh”¹, a amintit de Orbán avertizând în privința unei invazii musulmane, deși republica nu a acceptat decât o duzină din cei două mii șase sute care au cerut azil conform politicii UE. De asemenea, Zeman este fățiș pro-Rusia și pro-Putin, ceea ce ar putea explica potopul de minciuni care l-au calomniat pe adversarul său pro-EU și care au apărut pe platformele de socializare înainte de alegeri. La alegerile parlamentare ținute cu trei luni înainte, marele câștigător a fost un partid nou, fondat în 2011, numit Acțiunea Cetățenilor Nemulțumiți. Liderul său, Andrej Babiš, este un miliardar novice în domeniul politicii care a făcut campanie pe baza experienței sale de afacerist și care a jurat să lupte cu corupția, deși este anchetat

¹ Griff Witte, „«Czech Trump» Wins Second Term as President”, *Washington Post*, 28 ianuarie 2018

exact din acest motiv. Se pare că mulți alegători cred că cei bogați nu au nevoie să fure, așa că nu o fac. Rămâne de văzut. Acum vreo doi ani, l-am întâlnit pe Babiș când era în vizită în Statele Unite. Le-am spus prietenilor atunci că nu întâlnisem niciodată un ceh (sau slovac) ca el – rece, detașat, necomunicativ, izolat. Zeman și Babiș sunt aliați. Eu îi doresc binele patriei mele.

În Ungaria, criza refugiaților i-a oferit prim-ministrului Orbán încă o presupusă amenințare existențială care să-i unească pe oamenii săi. În loc să lucreze în mod constructiv cu instituțiile regionale și globale pentru a stabili valul de imigranți și să îndeplinească nevoile umanitare, Orbán a ales să stârnească paranoia. Ignorând faptul că relativ puțini imigranți își arată dorința de a rămâne în Ungaria, prim-ministrul a declarat: „Masele care vin din alte civilizații ne primejduiesc modul de viață, cultura, obiceiurile și tradițiile creștine”.¹ A spus că imigranții ar aduce „crime și groază... dezordine în masă... revolte... [și] bande care să ne vâneze femeile și fiicele”.

Orbán nu ia prea mult în considerare dezastrul umanitar fără precedent din Orientul Mijlociu care a produs exodul și nici suferințele sutelor de mii de oameni foarte tineri sau foarte bătrâni ale căror vieți sunt în pericol fără a avea vreo vină. În schimb, descrie criza ca fiind o stratagemă „prestabilită și orchestrată” de UE pentru „a transporta străini aici cât mai repede posibil și a-i stabili printre noi”, cu scopul de a remodela „peisajul religios și cultural al Europei și a reconstrui bazele sale etnice”.

Strategia lui Orbán a fost să dea vina pentru acest complot imaginar pe George Soros. Spre sfârșitul anului 2017, guvernul a trimis un chestionar în fiecare casă în care întreba dacă susțineau „Planul Soros” de a forța Ungaria să accepte imigranții, să le plătească ajutoare sociale și să le asigure sentințe blânde pentru orice infracțiune ar comite. Această abordare de a consulta poporul ia ceea ce s-ar considera o unealtă democratică – plebiscitul – și o folosește ca să

¹ Viktor Orbán, Discurs către națiune, Budapesta, Ungaria, 15 martie 2016

răspândească și să valideze o minciună. Punând întrebări bazate pe o minciună, face din minciună subiectul central al discuțiilor la nivel național. Asemenea altor tactici dezgustătoare, utilizarea greșită a plebiscitelor a fost desăvârșită de al Treilea Reich, care le-a folosit deseori pentru a atașa o fărâmbă de legalitate regimului lui Hitler. „Cea mai eficientă formă de convingere, spunea Goebbels, este atunci când nu ești conștient că cineva tocmai încearcă să te convingă.”¹

Orbán a adăugat la demagogia lui un proiect, pe gustul publicului, de construire a zidurilor la graniță și încarcerare a unor imigranți în containere de transport înconjurate de garduri înalte de sârmă ghimpată. Poate ar trebui să i se amintească de discursul lui de demult despre Imre Nagy și despre evenimentele din 1956, când zeci de mii de luptători ungari pentru libertate au fost primiți de comunitatea internațională când căutau să se refugieze din fața tancurilor sovietice.

Eu sunt o refugiată, dar una norocoasă. Tatăl meu ar fi fost cu siguranță arestat dacă n-am fi plecat din Cehoslovacia atunci când am făcut-o, însă nimeni nu ne-a amenințat că ne bagă în containere de marfă și am ajuns în noua noastră țară cu un transatlantic, nu cu o plută supraîncărcată. Când oamenii îmi cer să fac un rezumat al vieții mele, încep întotdeauna cu „recunoștință” – față de părinții mei și față de cetățenii americani care au îngăduit familiei mele să aibă un nou început. Așa că mi se pare imposibil să fac analize reci pe subiectul imigranților și refugiaților și nu pot respecta politicienii care încearcă să câștige voturi ațâțând ura.

Complexitatea imigrației, ca problemă, începe cu o trăsătură umană de bază: nu ne dorim să împărțim ce-i al nostru cu alții. În Roma, în anul 125 î.Hr., oficialii dezbăteau dacă să le permită celor din afara porților orașului să se bucure de beneficiile cetățeniei

¹ Rory Sutherland, „The Hitler Guide to Rigging a Referendum”, *The Spectator*, 12 mai 2013

romane. Opuându-se, un legislator precaut și-a încurajat vecinii să se gândească la implicații: „Odată ce ați oferit cetățenie latinilor, [...] credeți că va mai fi spațiu pentru voi, cum este acum [...], la jocuri și festivaluri? Nu vă dați seama că vor lua totul?”¹

Lumea a stabilit de multă vreme normele care acordă statelor autoritatea de a reglementa granițele și, totodată, respectă dreptul oamenilor de a căuta un refugiu față de persecuții politice și război. În condiții normale, ar fi un echilibru funcțional. Bărbații și femeile care sunt alungați din casele lor de represiuni sau greutăți au dreptul la protecție, fie temporară, fie permanent. Problema mai mare și mai puțin clară este cum să tratezi oamenii care se mută din țările de baștină nu pentru că trebuie, ci pentru că speră să obțină un standard de viață mai bun. Dreptul de a acționa în privința acestei dorințe de înțeles nu este absolut; există moduri legale și ilegale de a o face.

În general, mutarea oamenilor din casele lor – lăsând în urmă bunurile, priverile familiare, amintirile și cimitirele strămoșești – nu se petrece fără un motiv bun. Cei mai mulți dintre noi preferă să rămână în locuri unde ni se cunoaște numele, unde obiceiurile ne sunt acceptate și limba ne este vorbită. Cu toate acestea, speranța este o altă trăsătură umană de bază, așa că milioane de oameni încearcă în fiecare an să migreze ilegal și, odată ce sunt pe drum sau pe mare, Europa este pentru mulți destinația aleasă. Traficanții agravează dilema folosind platformele de socializare și zvonurile transmise din gură în gură pentru a convinge posibili emigranți să plătească taxe pe care nu și le permit ca să plece în călătorii care rareori le îndeplinesc visurile care le-au inspirat.

Scopul și ritmul migrației sunt un subiect corect de dezbatere și, într-adevăr, unul inevitabil. Deși este respingător din punct de vedere moral să-i denigrezi pe nou-veniți ca grup, țările au motive justificate să se îngrijoreze în privința abilității lor de a absorbi un număr mare

¹ Mary Beard, *SPQR: A History of Ancient Rome*, Londra, W.W. Norton, 2015, p. 237

de imigranți. Așa se întâmplă mai ales când majoritatea oaspeților au slabe șanse să se întoarcă acasă prea curând și mulți au deja membri de familie pregătiți să vină după ei. Liderii europeni au motiv să se îngrijoreze în privința abilității nou-veniților să se integreze cu succes în țările adoptate, să se califice pentru locuri de muncă și să contribuie la prosperitatea comunităților lor. Migrația necontrolată produce tulburări sociale nu pentru că mulți refugiați sunt infractori și teroriști (nu sunt), ci pentru că traiul la un loc cu străinii necesită două lucruri prețioase: bunăvoință și timp. Ambele sunt necesare pentru câștigarea încrederii; niciuna nu este atât de disponibilă pe cât ne-am dori.

În cele din urmă, imigrația ilegală este un simptom al eșecurilor care trec dincolo de Europa și care nu vor fi rezolvate nici prin primirea nou-veniților, nici prin excluderea lor. Urgențele umanitare necesită o reacție generoasă, dar o politică sigură se va concentra pe prevenirea apariției crizelor. O astfel de abordare i-ar separa pe adevărații refugiați politici de migranții economici, ar permite niveluri mari de migrație legală, ar împărtăși informații pentru a împiedica infiltrarea teroriștilor și s-ar strădui să-i distrugă pe traficanții de oameni.

Într-un sens mai larg, este vital ca liderii să lucreze dincolo de granițele internaționale pentru a minimiza numărul oamenilor care simt nevoia să plece din țările lor de baștină. Asta necesită construirea unor democrații sănătoase, încurajarea păcii și generarea de prosperitate de la bază spre vârf. Totuși, succesul acestui demers cere un mod de-a privi lumea care să recunoască umanitatea pe care o împărtășim cu ceilalți și interesele pe care națiunile le au în comun. Cei care se mulțumesc să privească spre interior și care nu văd un scop mai înalt decât să se protejeze pe ei înșiși de ce este diferit, nou și necunoscut nu vor fi de niciun ajutor.

Căutând să domolească grijele alegătorilor săi, Viktor Orbán îi asigură: „Suntem ceea ce suntem și vom fi ceea ce suntem”.¹ Acest mesaj de exclusivitate și permanență este gândit ca o sursă de confort, însă

¹ Orbán, discurs la Budapesta, 15 martie 2016

este și grevat de prejudecăți și complet lipsit de ambiție. Nu există vreun semn de perspective noi, de foame de inovații, de curiozitate sau preocupare pentru ceilalți și nici dorința de a aștepta cu nerăbdare orice în afară de ceea ce a fost deja. Păcat. Istoria Europei – și chiar a lumii – este pătată de sângele națiunilor convinse că drumul spre glorie poate fi găsit denigrându-i pe alții și înaintând de unii singuri.

PAISPREZECE

„CONDUCĂTORUL VA FI MEREU CU NOI“

Pentru națiuni, amintirea lucrurilor din trecut este măsurată în epoci separate una de alta, din păcate și cel mai des, prin războaie. Așa este și pentru Coreea. Timp de aproape o mie trei sute de ani, până în secolul XX, țara a fost administrată dintr-o capitală centrală și poporul ținut la un loc de reguli sociale și religioase, de o limbă comună, de o bucătărie deosebită și de artă. Coreea nu a fost niciodată o putere agresivă, dar a trebuit să suporte atacuri din afară și perioade de ocupație, inclusiv rușinoasa ocupație japoneză din secolul al XVI-lea. După ce s-a eliberat de războinicii dinspre Soare Răsare, Coreea s-a întărit, a exclus aproape toți străinii și a devenit cunoscută drept Regatul Sihastru. Apoi, acum aproximativ o sută cincizeci de ani, puterile imperiale au deschis iar carapacea. S-au făcut înțelegeri și, în 1905, Japonia și-a făcut din nou intrarea în forță. Timp de aproape patru decenii, invadatorii au exploatat nemilos Coreea, plecând doar după înfrângerea imperiului lor în al Doilea Război Mondial.

În urma înfrângerii Axei, soarta Coreei, la fel ca și cea a Europei Centrale, urma să fie stabilită de alții. Oficial, aliații victorioși erau hotărâți să sprijine o Coree liberă, unită și independentă. Apoi, în ultima săptămână a războiului, Armata Roșie a lui Stalin a pătruns adânc în jumătatea nordică a țării. Diplomații americani, cu cutiile poștale pline, s-au reorientat de la ce *trebuia* făcut la ce *se putea* face cel mai ușor. La Washington, târziu într-o seară, s-au întâlnit cu omologii lor sovietici și, trasând linii pe harta unei reviste *National Geographic*, au acceptat separarea „temporară” a peninsulei de-a lungul paralelei de 38 de grade. Oamenii care trăiau acolo nu au fost consultați.

În 1948, în toiul Războiului Rece, Republica Coreea (RC), susținută de SUA, și Republica Populară Democrată Coreeană (RPDC), sprijinită de URSS, și-au declarat oficial existența – cea dintâi la Seoul, cea din urmă la Pyongyang. Șeful guvernului din Coreea de Nord, ales de sovietici, a fost Kim Il-sung, un ofițer de armată de treizeci și trei de ani care își petrecuse cea mai mare parte a vieții în exil și avea prea puțină educație formală. Avea însă idei mărețe. Hotărât să reunifice Peninsula Coreeană în condițiile lui, Kim i-a convins pe sovietici să garanteze invadarea Sudului, lăudându-se în fața lui Stalin că putea să câștige cu ușurință. Aproape a reușit, însă Statele Unite au surprins RDPC prin intervenția lor, sub umbrela Națiunilor Unite, îndemnând China să riposteze la rândul ei, prin intrarea în conflict. În 1953, s-a semnat un armistițiu pentru încetarea luptelor, însă fără un învingător, fără o pace formală, fără o schimbare semnificativă a granițelor și cu un număr de morți care depășea un milion și jumătate de coreeni, nouă sute de mii de chinezi și cincizeci și patru de mii de americani.

Războiul a fost o pierdere colosală de vieți și de bani, așadar contează foarte mult faptul că RDPC a fost construită pe o minciună despre cine l-a început. Perspectiva asupra lumii a oricărui nord-coreean începe cu convingerea că, în 1950, țara lor a fost atacată de criminali sadici din America și din RC. Dacă nu ar fi fost conducerea

curajoasă a lui Kim Il-sung și cutezanța luptătorilor RDPC, patria lor ar fi fost pustiită și părinții sau bunicii lor înrobiți. Mai rău decât atât, după cum continuă povestea, americanii sunt malefici și nu învață din propriile greșeli. Dacă li s-ar oferi ocazia, sălbaticii s-ar întoarce și ar provoca și mai multe distrugerii. Din această istorisire falsă transpar teama, furia și dorința de răzbunare pe care Kim Il-sung a sădit-o pentru a justifica cel mai totalitar regim din lume.

Kim era, mai presus de toate, un militar. Spre deosebire de cei mai mulți lideri menționați în această carte, el nu a fost nici scriitor, nici teoretician, nici înclinat să citească literatură sau să studieze istoria. Poseda însă ardoarea unui naționalist convins, știa cum să comande, i-a ținut pe sovietici de partea lui și avea apetitul pentru putere al unui fascist adevărat. Arăta și bine în uniformă. Cu susținere de la Moscova, a întâmpinat prea puțină opoziție când a impus o economie centralizată și conducerea de către un partid unic asupra noii țări.

În urma războiului coreean, guvernul a început să pună în scenă entuziasmul public pentru el însuși ca apărător al națiunii împotriva dușmanilor detestați – Coreea de Sud, Japonia și Statele Unite. RDPC a format o armată de un milion de oameni, a patra ca mărime din lume, și a realizat un arsenal formidabil de lansatoare de rachete și proiectile. Pentru a insufla spiritul patriotic, liderii naționali au dezvoltat o doctrină pe care au numit-o „Juche“, sau încredere în sine, ignorând în mod convenabil dependența țării de ajutorul acordat de alte state comuniste. Pentru a asigura disciplina, fetele și băieții au fost îndepărtați de familiile lor la o vârstă fragedă pentru a li se umple capul cu dogma partidului, iar mințile și corpurile să le fie obișnuite să se supună. Fiecare cetățean a fost învățat să fie politicos cu vecinii, dar și să-i denunțe dacă dădeau vreun semn de opoziție sau gândire independentă. Și copiii erau încurajați să demaște, chiar dacă era ca și cum ar fi semnat echivalentul unei condamnări la moarte pentru părinții lor. Asemenea fascismului din Italia sau Germania, dictatura nord-coreeană a fost o consecință a războiului și a căutării duse prea

departe a ordinii. Însă în Coreea de Nord, spre deosebire de acele țări, noua putere s-a instalat rapid când conflictul s-a încheiat, pentru că nu exista o structură politică în funcție ale cărei planuri să le dejoace sau pe care să o răstoarne.

Pe măsura trecerii anilor, legendele despre viața și realizările lui Kim Il-sung au fost lustruite până au căpătat un luciu fermecător. Se presupunea că în timpul celui de-al Doilea Război Mondial a condus o grupă de gherilă de la o bază clandestină aflată în munți, în interiorul Coreei, de unde le-a dat lovitură după lovitură ocupanților japonezi. În realitate, urmărise războiul din Rusia, unde se afla sub supravegherea Armatei Roșii – dar povestea fictivă era mai palpitantă și nord-coreenii au crezut-o.

Pentru ei, Kim era întruchiparea virtuții – cutezător, blând, înțelept. El a fost cel care a inventat noile metode de a face agricultură pe care nord-coreenii le-au folosit ca să-și cultive pământurile, tot el a născocit și scaunele confortabile pe care stăteau în timp ce învățau, mașinile ingenioase pe care le manevrau la muncă și armele moderne pe care se bazau ca să-și apere patria. Circulau nenumărate anecdote despre vizitele lui în școli, fabrici, barăci și ferme, unde oferea sfaturi în stil Hallmark, cu o atingere delicată și un zâmbet cald. Nord-coreenilor li se spunea că lumea exterioară era depravată și că aveau noroc să aibă un protector care să impună standarde morale înalte și care să-i protejeze. Cultul personalității lui Kim era zilnic scos în evidență de ceremoniile și paradele naționale, desfășurate pe fundalul unei statui imense de bronz, de panourile laudative, de monumente și muzee. Nu și-a asumat niciodată statutul divin, dar pentru oamenii săi era ca și cum ar fi luat locul lui Dumnezeu.

Iar acest zeu avea un fiu. Fascismul nord-coreean este o afacere de familie. Cu toate durerile lor de cap, diplomații occidentali nu au trebuit niciodată să-și pună mintea cu Benito Mussolini jr, Adolf Hitler al III-lea sau cu Iosif Stalin al IV-lea. Însă de când a luat naștere RDPC, puterea în acea țară a fost transmisă fără întrerupere de la o

generație (Marele Conducător, Kim Il-sung) la următoarea (Conducătorul Iubit, Kim Jong-il) și apoi la următoarea (Marele Urmaș, Kim Jong-un).

Mussolini i-a învățat pe italieni să creadă din nou în identitatea și destinul lor. Kim Il-sung i-a încurajat pe nord-coreeni să aibă încredere în abilitatea lor de a reunifica peninsula, de a-și învinge dușmanii puternici și de a menține virtuțile unice ale rasei lor. Pe aproape toată durata domniei sale, RDPC a fost convinsă că era mai prosperă decât Coreea de Sud. Până în 1990, liderii de la Pyongyang au fost siguri de poziția lor importantă în sistemul solar comunist, însă într-o zi steaua roșie a apus și nu s-a mai ridicat, forțând discipolii Juche să găsească o orbită proprie.

După încheierea Războiului Rece, certitudinile universului RDPC au dispărut. China, prietena de încredere și sufletul pereche ca ideologie, s-a angajat într-un program ambițios de deschidere și reformă economică. URSS-ul în descompunere a început să ceară prețul întreg de piață pentru petrolul său. Partenerii de schimb din Europa de Est s-au întors cu spatele, preferând să îmbrățișeze Occidentul. Moscova și Beijing au normalizat legăturile diplomatice cu dușmanul, Coreea de Sud. În lipsa celei mai mari părți a sprijinului extern, Pyongyangului îi lipseau fondurile necesare pentru a importa alimentele pe care nu avea suficient îngrășământ și teren arabil să le producă singur.

Văzând toate acestea, mulți se așteptau ca țara fie să se prăbușească în mizerie, fie să recunoască inevitabilul, să urmeze direcția Chinei și să-și deschidă economia. Kim însă era hotărât să aleagă a treia variantă. În 1993, a anunțat planul de a retrage țara din Tratatul de neproliferare nucleară, apoi s-a pregătit să extragă plutoniul pentru arme din barele de combustibil nuclear epuizat în singurul reactor nuclear funcțional din RDPC. Intenția lui Kim era clară și amenințătoare: plănuia să construiască bombe atomice.

Această demonstrație de agresiune a sporit tensiunea în Asia de Est și a dus la o confruntare cu Administrația Clinton. La Washington,

echipa noastră de siguranță națională a luat în serios posibilitatea unui război. Am elaborat un plan de distrugere a reactorului nuclear și am trimis în grabă în regiune sisteme antirachetă și elicoptere de atac. Oficialii de la Pentagon i-au spus președintelui să se aștepte ca mii de soldați americani și o jumătate de milion de sud-coreeni să fie uciși sau răniți în primele nouăzeci de zile de lupte. Am presat Coreea de Nord să cântărească cu grijă opțiunile și să dea o șansă diplomației. În cele din urmă, tulburările s-au potolit printr-o înțelegere – Cadrul Comun – conform căreia RDPC a închis reactorul și a sigilat barele de combustibil nuclear în schimbul promisiunii unor relații mai bune și ajutorului în asigurarea necesarului de energie.

Cadrul Comun a fost imperfect și implementarea a eșuat de ambele părți, însă aranjamentul a pus capăt crizei iminente și a împiedicat programul nuclear al RDPC să ia avânt. Dacă n-ar fi existat Cadrul, experții consideră că RDPC ar fi avut suficient combustibil pentru cincizeci până la o sută de arme nucleare până la sfârșitul deceniului; în schimb, nu a avut nimic, însă izolarea Coreei de Nord a continuat, la fel și dușmănia sa față de cei din afară.

În anul în care s-a negociat Cadrul, 1994, Kim Il-sung a murit. Nord-coreenii pierduseră lumina lor călăuzitoare, însă asta nu a fost tot. Noul lor lider, Kim Jong-il, a intrat în funcție într-un moment de mare suferință. Ploile abundente au dus la inundații care au măturat solul, au distrus recoltele și rezervele subterane de cereale. Oamenii, care erau înfometați de multă vreme, acum mureau de inaniție. Femeile însărcinate nu găseau hrană și mulți dintre copiii lor nu au avut nicio șansă. Cetățenii au fost îndemnați să-și suplimenteze dieta cu scoarță de copac, frunze și iarbă. Protocolul din cadrul armatei a intrat în colaps când soldații răzvrățiți au devalizat depozitele căutând mâncare. Se estimează că până la cinci la sută din populație a murit. Guvernul, disperat să găsească un țap ispășitor, l-a acuzat pe ministrul agriculturii de trădare, apoi l-a împușcat.

Greutățile, deși extreme, nu au convins RDPC să renunțe la insolenta strategie militară.

În 1998, când foametea se apropia de sfârșit, Coreea de Nord a testat o rachetă în trei trepte de tipul celor care puteau – cu unele îmbunătățiri – să ajungă pe teritoriul american. Era de două ori mai alarmant pentru că, deși RDPC nu mai producea plutoniu, încă avea posibilitatea de a construi o armă nucleară. Așadar, Coreea de Nord captase din nou atenția lumii și era în interesul nostru – și al Coreei de Sud, și al Japoniei – să împiedicăm alte teste cu rachete. În plus, am decis să aflăm ce putea rezolva diplomația. După doi ani de discuții preliminare, am făcut ceea ce nu făcuse niciun secretar de stat în funcție până atunci sau de atunci încolo: m-am urcat în avionul spre Pyongyang.

Ajungând în RDPC spre sfârșitul lunii octombrie 2000, am găsit o capitală ca nicio alta. De la aeroport până la casa de oaspeți, coloana noastră auto nu a întâlnit nicio mașină. Cetățenii care mergeau de-a lungul autostrăzii spațioase nu se deranjau, sau nu îndrăzneau, să ridice privirea în timp ce treceam în viteză. Copacii aveau culoare, frunzele se schimbau odată cu anotimpul, însă câmpurile maronii păreau însetate de ploaie și hambarele pleoștite păreau disperate după vopsea. Hotelul nostru, deținut de stat, se afla la marginea estică a orașului, pe malul unui lac mare pe care o singură rață înota în cercuri. Casa de oaspeți respecta standardul specific, cu flori proaspete pe mese, cu covoare verzi și monotone pe podea, cu un halat uzat de pluș în dulap și dispozitive de ascultare și camere video ascunse în pereți și în băi. Afară nu funcționa iluminatul stradal, așadar, când am mers seara cu mașina spre centru, am fost îndrumați spre drumul bun de o pereche de bețe fluorescente ca niște oase ținute de un polițist (sau de o polițistă), al cărui corp era invizibil din pricina beznei din jur.

La lumina zilei, Pyongyangul pe care l-am văzut era o metropolă de o sterilitate agitată, cu copii în uniformă care mergeau cuminiți spre școală și coloane ca de furnici de muncitori și funcționari care mergeau pe jos sau pedaleau pe bicicletele vechi, făcând loc din când în când mașinilor Volga rusești din perioada Războiului Rece, unor camioane mici ca niște jeepuri și flotei multicolore de berline ale guvernului. Centrul orașului era plin de blocuri de apartamente, înfrumusețate de parcuri și cruțate de aglomerație prin absența relativă a hotelurilor, restaurantelor și magazinelor. Modesta atracție de pe fundal era (și încă este) Turnul Juche, înalt de 170 m – o structură înălțată în cinstea celei de a șaptezecă aniversări de la nașterea lui Kim Il-sung, situată pe partea opusă față de Piața Kim Il-sung și conținând un bloc de granit pentru fiecare zi din viața lui Kim Il-sung.

Timp de două zile, am petrecut cam douăsprezece ore cu fiul iubit al Marelui Conducător, Kim Jong-il. Când am dat mâna cu el și am pozat pentru camere, am descoperit că aveam cam aceeași înălțime, în parte pentru că purtam amândoi aceeași mărime la tocuri. Ne-am dedicat jumătate din timp întâlnirilor oficiale, stând de părți opuse ale mesei lungi de lemn, cu pahare de apă în fața noastră, flancați de interpreți și un număr mic de aghiotanți.

Venisem la Pyongyang cu două obiective. Voiam să știu cum o puteam convinge pe gazda noastră să înceteze dezvoltarea de rachete cu rază lungă de acțiune, de tipul celor care puteau ajunge, în cele din urmă, să poarte un focos nuclear. Speram și să-l înțeleg mai bine pe Kim Jong-il ca lider și ca om. Era cu adevărat la conducere? Avea o strategie? Sau era, cum indicaseră serviciile noastre de informații că ar fi fost de fapt, un diletant jenant de timid, cu o fascinație pentru filme și o înțelegere redusă a problemelor lumii?

În timpul petrecut împreună, Kim mi-a părut destul de normal pentru un om cu un tată a cărui zi de naștere este sărbătorită în fiecare an ca „Ziua Soarelui“. Era cordial, își controla întru totul emoțiile și era îmbrăcat confortabil – în haine călduroase kaki, în

costume lejere și, la cina de a doua zi, cu o jachetă în stil Mao. Părul său lung de doi centimetri era vopsit în negru și fiecare fir, la fel ca la soldați, se ridica drept. În întâlnirile noastre, Kim asculta cu răbdare și nu încerca să-mi țină predici despre istorie, cum făcuse Milošević sau cum voiseră să facă turcii. Nu devia de la discuție cu subiecte aleatorii, un obicei al prim-ministrului chinez. În schimb, m-a lăsat să spun ce aveam de zis și, când am făcut o pauză din politete, m-a îndemnat să continui și să-mi termin ideile, ceva ce nu se întâmpla aproape niciodată cu colegii mei bărbați de la Washington. Eu și Kim am început să vorbim, în general, despre problemele de securitate din Asia de Est, apoi am ajuns la programul de rachete al RDPC. Pe acest subiect, a fost nesincer, dar nu descurajant.

A spus că lua în serios problema pentru că așa făceau și Statele Unite, însă ne înșelam să credem că țara lui avea să atace vreodată pe cineva. A insistat că RDPC începuse să construiască rachete mai puternice din motive științifice – din dorința de a lansa sateliți de comunicații. Dacă altă țară ar fi de acord să trimită sateliți pe orbită „pentru noi pe gratis, nu am face-o noi singuri”. Cât despre veniturile adunate de RDPC vânzând tehnologie în Siria și Iran, avea să renunțe și la asta în schimbul unei compensații. După o pauză, a adăugat că dacă guvernul său s-ar opri din dezvoltarea rachetelor cu rază lungă, el ar insista să adere și Coreea de Sud la o restricție similară. În mod clar, erau necesare mai multe discuții despre cum se puteau verifica toate astea.

Autodescrierea lui Kim ca un adevărat pacifist nu era credibilă, însă tonul său general era pozitiv și eu mă întrebam de ce. L-am rugat să-și clarifice sentimentele despre prezența permanentă a treizeci și șapte de mii de soldați americani în Coreea de Sud. Ridicând din umeri, a spus că nu-l deranjează, însă a specificat: „Știți, suntem înconjurați de mari puteri, mai ales de China și Japonia, care concurează pentru hegemonie în regiunea asiatică a Pacificului. Noi nu vrem să fim ținta rivalității lor. Uniunea Sovietică s-a destrămat și alianța noastră militară s-a încheiat. Avem o relație proastă cu China. Credem că Statele Unite pot ține sub control aceste puteri. Acesta

este unul dintre motivele pentru care vrem să facem afaceri cu voi. Noi avem nevoie de echilibru. Am încercat să transmit acest mesaj și înainte, prin sud-coreeni, însă americanii răspund întotdeauna cu suspiciune, ca o fată părăsită“.

Kim a zâmbit șters o secundă, apoi a devenit sever. „Nu ne deranjează că sud-coreenii își instruiesc soldații; și noi facem la fel. Însă ne opunem exercițiilor făcute alături de SUA. Armata mea le consideră amenințătoare.“ Soluția, după părerea lui, era ca Statele Unite și RDPC să normalizeze legăturile diplomatice, o mișcare, spunea el, care avea „să redea speranță oamenilor și să aducă un progres epocal în relațiile dintre RDPC și SUA“. Pentru a ilustra cum ar arăta această nouă eră de bunăvoință, a admis că guvernul său nu-și educa tinerii cum trebuie. „Copiii noștri sunt învățați să-i numească pe oamenii din țara dumneavoastră «ticăloși americani»“, a spus el. Apoi s-a întors spre interpret. „Există o traducere pentru «ticăloși americani»?“ Da, a venit răspunsul: „Yankei“.¹

În momentele noastre mai relaxate, Kim era o gazdă interesantă, încercând, pur și simplu, să afișeze încredere, dar și gata să recunoască problemele economice ale țării, inclusiv deficitele de îngrășământ și cărbune. Era bine informat în privința evenimentelor mondiale și am discutat cu ușurință despre computere, probleme ecologice și agricultură – dădea vina pe ruși pentru că reușise să convingă RDPC să cultive porumb, despre care spunea că se dovedise potrivit doar pentru vite. Cât despre stilul de viață din Statele Unite, nu a arătat vreun interes, poate gândindu-se că învățase tot ce era nevoie prin intermediul Hollywoodului. Am fost ușurată când Kim nu a băut cu apetitul demonstrat de unii dintre generalii săi, căci în timpul cinelor noastre m-a protejat de cererea de a ridica pahar după pahar pentru toasturi.

¹ Sinceritatea lui Kim este dezmințită de o poezie pentru copii, scrisă cu sprijinul guvernului patru ani mai târziu, care include versul „O să intru în armată / O să iau două arme, trei arme / Și o să-i împușc pe toți ticăloșii americani / Ah, de-aș crește repede / De-aș crește repede, repede“.

În prima zi, către finalul primei întâlniri, m-a invitat la ceea ce el numea un „spectacol”. S-a dovedit a fi o demonstrație de gimnastică la scară olimpică pe un stadion acoperit, în care aproximativ o sută de mii de participanți executau o coregrafie perfectă, făceau roata și împungeau cu baionetele, de la cinci la cincizeci de ani. Gala era o demonstrație uluitoare de disciplină, dacă nimic altceva, în timp ce atleții se învârtteau într-o armonie perfectă acompaniați de o orchestra care cânta „Conducătorul va fi mereu cu noi”, „Să înălțăm steagul roșu” și alte asemenea piese irezistibile. În tribuna din fața noastră, un grup mare de oameni țineau pancarte care, când erau mișcate rapid și precis, luau forma unor picturi murale complicate sau alcătuiau scandări. Kim, care stătea lângă mine, mi-a mărturisit că el însuși semnase coregrafia. Desigur, mi-am zis eu, cine altcineva? Spre finalul stridentului eveniment, secțiunea cu pancarte a arătat o rachetă în trei trepte care se înălța spre cerul Asiei de Est, o imagine întâmpinată cu aplauze furtunoase din partea mulțimii de roboți. Kim s-a aplecat spre mine și a spus: „Asta a fost în onoarea primei noastre lansări de rachete – ar putea fi și ultima”.

Nord-coreenii voiau ca vizita mea să fie un preludiu pentru o altă vizită de vârf din partea președintelui Clinton și așa am sperat și noi, însă existau complicații. Președintele nu avea să meargă la Pyongyang până nu eram siguri de o înțelegere prin care Coreea de Nord să fie oprită de a mai construi și a mai vinde rachete. Făcuserăm un progres suficient în discuțiile noastre ca să ne imaginăm cum ar arăta o asemenea înțelegere, însă elementele-cheie, inclusiv sincronizarea și verificările, încă mai trebuiau puse la punct. Calendarul ne stătea împotriva. Mă întorsesem din Asia doar cu săptămână înainte de Ziua Alegerilor. O nouă administrație avea să preia controlul în mai puțin de trei luni.

Guvernul sud-coreean l-a îndemnat pe Clinton să facă vizita. Președintele ales, George W. Bush, a spus că era decizia lui Clinton. Mulți din Congres s-au opus, sugerând că o asemenea călătorie ar echivala cu o legitimizare a liderilor RDPC. Eu am spus că ar trebui

să folosim posibilitatea unui summit pentru a securiza un șir de concesi, cum ar fi inspectarea la fața locului a unităților militare nord-coreene. În cele din urmă, președintele trebuia să aleagă: un efort diplomatic total îndreptat către Pyongyang (care necesita și alte călătorii pentru a se consulta cu Japonia și Coreea de Sud) sau o tentativă comparabilă de a consolida un acord de pace între Israel și palestinieni. Clinton nu credea că are timp pentru a le face pe amândouă și – bazându-se pe asigurările personale din partea liderului palestinian, Yasser Arafat – a decis că șansele de succes erau puțin mai bune în Orientul Mijlociu. La una dintre aniversările mele recente, Clinton m-a luat deoparte și a spus că, dat fiind eșecul lui Arafat de a se ține de promisiune, își dorește în retrospectivă să se fi dus în Coreea de Nord.

În ianuarie 2001, când mi-am eliberat biroul de la Departamentul de Stat, RDPC nu avea material fisionabil, nici arme nucleare. Mă așteptam ca președintele să reia lucrurile de unde ne opriserăm noi, încercând să mențină foaia de arbitraj curată. Nu a fost așa. În loc să negocieze cu Nordul, facțiuni din echipa lui Bush s-au luptat unele cu altele. La început, pur și simplu, au refuzat să discute cu Pyongyangul; apoi au trimis diplomați care aveau interdicție de a spune altceva în afară de „Dezarmați-vă, altfel...”; apoi președintele a descris Coreea de Nord drept o parte a „Axei Răului” în discursul său din 2002 despre Starea Națiunii. Kim Jong-il a răspuns alungând din țară inspectorii internaționali pentru armament, scoțând plutoniul din opt mii de bare de combustibil nuclear epuizate, construind focoașe nucleare și, pe 7 octombrie 2006, făcând primul test nuclear.

Nu se știe, privind înapoi, cât de reală era ocazia pe care am ratat-o în jurul anului 2000, însă au existat motive la baza speranțelor noastre. Influența americană se apropia de apogeu. Aveam un președinte popular, care se bucura de susținere internațională puternică. Mai înainte, la începutul deceniului, RDPC fusese dispusă să facă niște concesi în privința programului său nuclear în schimbul ajutorului. Sud-coreenii, care înțelegeau mai bine psihologia lui Kim decât noi,

ne-au spus că dacă Bill Clinton mergea la Pyongyang, nord-coreenii s-ar fi asigurat că vizita era una de succes. Nu putem fi niciodată siguri, însă orice deschidere ar fi putut exista, s-a îngustat și mai mult în 2003, după ce președintele Bush a invadat Irakul. Pentru RDPC și armata sa, înlăturarea lui Saddam Hussein a transmis un mesaj puternic: nu e de ajuns să pretinzi că ai arme de distrugere în masă. Pentru a fi în siguranță, o națiune trebuia să le construiască, să le dețină și să le ascundă.

Le spun studenților mei că scopul fundamental al politicii externe este unul elementar: să convingă alte țări să facă ce ne-am dori noi să facă. În acest scop, avem diverse instrumente la dispoziție, de la rugăminți politicoase până la trimiterea pușcașilor marini. Stimulentele pe care le putem oferi includ totul, de la cuvinte de laudă până la cutii cu semințe și nave înțesate de tancuri. Putem pune presiune pe cei recalitranti racolând aliați, prieteni și organizații internaționale care să ne aplice cerința. Dacă dreptatea este în mod clar de partea noastră, putem amenința că vom susține sancțiuni economice și de securitate, sau putem chiar să le impunem, apoi să le înăsprim din nou și din nou în cazul în care guvernul cu pricina refuză să facă ceea ce credem noi că trebuie să facă. Pentru a concentra mințile celorlalți, putem aranja demonstrații pașnice, dar instructive, de putere militară în curtea din față a țării. Putem, dacă ne permit circumstanțele, să folosim măsuri sub acoperire care să perturbe activitățile astfel încât atunci când, de exemplu, se lansează o rachetă, să o ia pieziș, nu în sus. În tot acest timp, putem scoate în evidență beneficiile pe care le-ar putea aduce un acord: un sfârșit al izolării, o nouă eră a prosperității, siguranță pe termen lung și pace.

În 2015, Administrația Obama, partenerii săi europeni, Rusia și China au folosit elementele acestei formule pentru a convinge Iranul să pună la naftalină sau să scoată din țară cele mai îngrijorătoare componente ale pericolosului său program nuclear, făcând astfel lumea un loc mai sigur. Această realizare importantă nu ar fi avut

loc niciodată dacă sancțiunile economice nu ar fi determinat poporul iranian să facă presiuni asupra liderilor săi pentru a găsi o modalitate de a face viața mai tolerabilă.

Iranul însă este o societate modernă – istoric vorbind, este o națiune comercială – și aflată în inima Asiei de Sud-Vest. RDPC este înghesuită pe o peninsulă, cu o graniță puternic fortificată la sud și având China la nord. Nu a acceptat niciodată străinii, iar guvernul său nici nu dă socoteală propriului popor, nici nu e interesat prea mult de ceea ce cred cei din afară.

Pentru noi, cei din Occident, liderii nord-coreeni par deseori iraționali, însă asta se întâmplă pentru că deciziile pe care le iau par să stârnească necazuri care, după părerea noastră, ar fi ușor de evitat. Oficialii de la Pyongyang văd aceeași lume pe care o vedem noi, dar în mod diferit. Scopul lor este nu să evite neplăcerile, ci să supraviețuiască. Timp de decenii, și-au învățat cetățenii să creadă în bunătatea morală a societății lor și că monștrii trăiesc în afară. Dată fiind omniprezența acestor învățături, presupunerea că nord-coreenii își doresc o implicare mai mare în comunitatea internațională este una îndoielnică. Liderii RDPC nu au dat dovadă vreodată că îi interesează să-și facă prieteni. Pentru a-și justifica asprimea conducerii, au nevoie de dușmani. Au nevoie și să arate că ei câștigă – sau cel puțin că se mențin pe poziții.

De asta a dezvoltat Kim Il-sung o armată convențională intimidantă, capabilă să tragă cu zeci de mii de rachete și obuze în Coreea de Sud în prima oră a unui conflict. Cea mai mare parte a acestei muniții nu ar putea ajunge la Seul, dar multe obuze pot să ajungă în capitală și chiar dincolo de ea. Din 2016, programele nucleare și de rachete ale RDPC au avansat cu o viteză uluitoare, folosind ceea ce par a fi modele rusești, cu motoare de rachetă mai puternice și focoașe mai mici. Și acest arsenal este aproape sigur menit să intimideze, însă o Coree de Nord echipată cu rachete balistice intercontinentale și arme nucleare gata de a fi lansate este în sine o amenințare demnă de luat în seamă.

„Dacă trebuie să ajungem la război, nu vom ezita să distrugem în totalitate Statele Unite.”¹ Așa a prezis Mun Hyok-myon, un profesor nord-coreean de treizeci și opt de ani, care vorbea cu un reporter de la *New York Times*. Dacă armata nord-coreeană și nepotul întemeietorului, Kim Jong-un, împărtășesc această iluzie este greu de aflat, însă fiecare dovadă de teamă din partea noastră este considerată o victorie la Pyongyang. Bănuiesc că cel mai nou Kim ar avea de înfruntat o împotrivire mult mai mare din partea armatei sale dacă ar încerca să facă o înțelegere decât dacă nu ar încerca. Coreea de Nord este un habitat nepotrivit pentru porumbei.

Când s-au întâlnit în Biroul Oval, puțin după alegerile din 2016, președintele Obama i-a spus succesorului său că RDPC avea să fie cea mai gravă provocare pentru siguranța națională cu care urma să se confrunte. Trump a răspuns haotic. Primul său instinct a fost să conteze pe China pentru ajutor, o tactică perimată, care a adus puține beneficii, căci Coreea de Nord nu ascultă întotdeauna de Beijing și pentru că interesele americane și chineze nu se potrivesc întru totul. Trump a spus că ar fi „onorat” să vorbească direct cu Kim Jong-un, apoi a decis că „discuțiile nu sunt răspunsul căutat”. L-a mustrat pe propriul secretar de stat pentru că a deschis ușa negocierilor, apoi se pare că a considerat înțelept să înceapă un război de tachinări cu liderul RDPC, referindu-se la Kim ca la „Omul Rachetă [...] într-o misiune sinucigașă”² și promițând să distrugă Coreea de Nord dacă ar ataca America. S-a opus cu înverșunare, dar a și susținut cu căldură consultările directe dintre Nord și Sud. A repus Pyongyangul pe lista celor care sponsorizează terorismul – un gest nesemnificativ – și a îndemnat toate țările să rupă relațiile cu RDPC, ceea ce multe țări nu vor face. În plus, dacă rapoartele sunt corecte, s-a gândit foarte mult la o lovitură militară preventivă.

¹ Nicholas Kristof, „War Drums Inside the North”, *New York Times*, 8 octombrie 2017

² Donald J. Trump, discurs la Adunarea Generală a ONU, 19 septembrie 2017

Trăim cu posibilitatea ca provocările din partea RDPC, nerăbdarea lui Trump sau un accident tehnologic ori o neînțelegere umană să ducă la o izbucnire violentă, în ciuda pericolului uriaș pentru oamenii din ambele părți ale paralelei 38. La urma urmei, am mai scăpat ca prin urechile acului și înainte, când tensiunile nu erau atât de mari și liderii aveau mai multă experiență. O eventualitate mai puțin cumplită, deși încă nesatisfăcătoare, este un impas perpetuu, în care părțile se răstesc una la alta, dar niciuna nu e atât de furioasă sau speriată încât să muște prima.

Deocamdată, sistemele antirachetă, solidaritatea între aliați și presiunea economică trebuie să rămână în centrul politicii SUA. Al treilea dintre aceste instrumente, sancțiunile internaționale, are un istoric amestecat de eficiență. Partea bună este că sancțiunile au ajutat la demontarea regimului de apartheid în Africa de Sud și la stoparea sau întârzierea programelor nucleare în Libia și, conform acordului din 2015, din Iran. Coreea de Nord este vulnerabilă la sancțiuni din pricina izolării relative, însă totodată rezistentă, pentru că populația s-a obișnuit să improvizeze și, la nevoie, să se descurce cu lipsurile. Guvernul a oferit și surse alternative de venit care includ profiturile din furturile cibernetice, contrabanda și o mare parte din salariile obținute de cetățenii care lucrează în străinătate. Coreea de Nord este săracă, dar aproape sigur nu este atât de disperată încât Kim să poată fi forțat să renunțe prin acorduri la programul nuclear pe care tatăl și bunicul lui l-au pus la punct în ultimele trei decenii.

Atunci, întrebarea este: Cât de mare e probabilitatea dezintegrării regimului din interior? Revoluția informațională nu a pus stăpânire pe RDPC, însă a pătruns și acolo. Dacă relatările refugiaților sunt reale, nord-coreenii nu mai cred prea multe din cele spuse de guvern. Se îndoiesc, de exemplu, că tânărul lor lider răsfățat, Kim Jong-un, a învățat cu adevărat să tragă cu arma la trei ani și să călărească la cinci. Salariile oficiale sunt atât de mici, încât mulți nu au altă opțiune decât să fure orice pot, subminând astfel cultura obedienței. Cinismul este răspândit, însă sentimentul are șanse mai mari să se traducă

printr-o dorință de plecare – ceea ce necesită îndrăzneală – decât printr-un plan de organizare a opoziției interne, ceea ce seamănă mai mult cu o sinucidere. Au fost surprize mai mari în istorie, așadar un colaps subit al acestui castel din cărți de joc nu poate fi eliminat, însă șansele sunt mai mari ca, în cazul în care sistemul nord-coreean evoluează, evoluția să fie una lentă.

Asta nu înseamnă că diplomația este fără speranță; într-adevăr, ușa negocierilor ar trebui păstrată mereu deschisă. RDPC ar putea decide să accepte inspecțiile internaționale și să oprească sau să încetinească dezvoltarea programelor nucleare și de rachete, cu condiția să primească ceva în schimb, la care liderii săi să dea năvală – cum ar fi încetarea sancțiunilor și o suspendare sau o remodelare a exercițiilor militare comune desfășurate de Statele Unite și Coreea de Sud. Mai departe în viitor, instrumentele diplomatice ar putea, dacă sunt folosite cum trebuie, să aducă, în cele din urmă, un final oficial al războiului dintre cele două Corei, normalizarea relațiilor și, în final – în schimbul garanțiilor credibile de securitate –, denuclearizarea peninsulei. Aceste obiective sunt nerealiste în prezent, însă circumstanțele nu încetează niciodată să se schimbe și ceea ce azi este imposibil ar putea fi la îndemâna noastră mâine, dacă suntem pregătiți. Ar trebui să fim, pentru că este greu să ne imaginăm scopuri mai nobile.

Configurația Peninsulei Coreene prezintă un risc semnificativ de război, dar chiar dacă acest cataclism se poate evita, costul pentru omenire al fascismului din RDPC este dincolo de orice măsurătoare științifică. Nord-coreenii sunt născuți și crescuți într-o societate în care loialitatea ideologică față de regim determină unde și cât de bine trăiesc, slujbele pe care le au și dacă vor fi sau nu printre cei patruzeci la sută din populație care suferă de malnutriție cronică. Cetățenii care sunt închiși din motive politice sau infrațiuni oarecare sunt trimiși în lagăre imense, aflate în zone izolate, și pot fi torturați, munciți până la epuizare sau înfometăți. O persoană acuzată de o

infracțiune poate fi executată în public, fără proces, așa cum poate fi executată și familia ei. Femeile și fetele abuzate de oficialii guvernamentali, paznicii de închisori sau de poliție nu au scăpare. Mâncarea este folosită pentru a răsplăti docilitatea și oprită pentru a pedepsi orice semn de spirit independent. Practicarea religiei este interzisă. Deținerea unui dispozitiv electronic care poate recepta semnale de dincolo de graniță este o crimă. Supravegherea este permanentă, la fel ca propaganda care se revarsă din difuzoarele montate în clădirile de apartamente și în piețele din sate.

Vizitatorii în Coreea de Nord relatează deseori că oamenii de acolo par fericiți. Cu ani în urmă, în Birmania aflată sub conducere militară, am auzit aceeași poveste de la generalii care conduceau țara atunci cu o mână de fier. „Priviți în jur, mi s-a spus. Toată lumea zâmbește.“ Nu știu ce s-ar întâmpla dacă ar avea loc vreodată alegeri libere și corecte în RDPC. Știm că atunci când birmanezii au avut, în sfârșit, șansa să voteze, opoziția democratică a câștigat peste optzeci și cinci la sută din locurile în parlament. Știm, de asemenea, că în Coreea de Nord de azi există aproximativ o sută de mii de deținuți politici, mai mult decât în orice altă țară – iar acesta nu este un simptom al mulțumirii.

Ne-am obișnuit să vorbim critic despre reprimarea libertăților civile oriunde au loc asemenea încălcări; însă în Coreea de Nord trebuie să ne întrebăm dacă poate fi suprimat ceva ce nu a fost permis niciodată. RDPC este un ISIS laic; existența sa oferă și alte dovezi ale tragediei la care se poate ajunge atunci când puterea este concentrată în mâinile câtorva oameni pentru prea multă vreme.

CINCISPREZECE

PREȘEDINTELE STATELOR UNITE

Statele Unite au fost o sursă de speranță pentru milioane de oameni înainte de întemeierea lor. Scriind de la Paris în 1776, Benjamin Franklin a asigurat Congresul Continental: „Toată Europa e pentru noi. Tirania este atât de înstăpânită în restul lumii, încât ideea de refugiu în America pentru cei care iubesc libertatea provoacă o bucurie generală, iar cauza noastră este considerată cauza întregii omeniri”.¹ În timpul Războiului Civil, mai ales în urma Proclamației de Emancipare, idealiiști din multe colțuri ale Europei au traversat Atlanticul pentru a se alătura cruciadei împotriva sclaviei. La New York, o brigadă internațională, denumită Giuseppe Garibaldi, în cinstea generalului italian, a fost înființată pentru a ajuta armata lui Lincoln. Garibaldi a declarat: „Problema americană este despre viață, pentru libertatea lumii”.² O apreciere mai puțin favorabilă, dintr-o sursă foarte diferită, a venit mulți ani mai târziu:

---

¹ Stacy Schiff, *A Great Improvisation: Franklin, France, and the Birth of America*, New York, Henry Holt, 2005, p. 64

² Don H. Doyle, *The Cause of All Nations: An International History of the American Civil War*, New York, Basic Books, 2015, p. 299

„Începuturile unei mari noi ordini sociale, bazată pe principiul sclaviei, a fost distrusă de acel război, se plângea Adolf Hitler, și, odată cu ele, a fost distrus și embrionul unei Americi cu adevărat mărețe”.¹

Hitler își imagina că Statele Unite îi acceptă atât de mult părerile, încât avea să ia partea celui de-al Treilea Reich în cele din urmă. Scriitorii naziști evidențiau în mod regulat cotele de imigrație anti-asiatică din America și legile rasiste Jim Crow pentru a respinge criticile străine la adresa propriilor statute discriminatorii. Chiar și revendicările germane în privința *Lebensraumului* și-au găsit modelul în expansiunea Americii către Vest, perioadă în care, după cum remarca Hitler, soldații americani și primii coloniști „au împușcat [...] milioane de Piei Roșii”².

Cu toate astea, povestea nașterii Americii – înfășurată în scutecul prozei lui Jefferson – a fost întotdeauna suficient de puternică pentru a depăși contradicțiile interne. Americanii nu au încetat niciodată să învețe din greșeli, în parte pentru că fiecare generație a avut idealul egalității cu care să se măsoare. Astfel, Hitler a subestimat Statele Unite și, din pricina acestei greșeli, a plătit un preț enorm.

Când, în primăvara anului 1944, eram în Anglia cu familia mea, am văzut pentru prima dată de aproape soldați americani. În timpul lor liber, soldații se plimbau nepăsători prin oraș, urmați de copii ca mine care strigau „Hei, Joe, ai vreo gumă, amice?” Timp de câteva săptămâni, soldații au putut fi văzuți în uniformele lor verde-oliv conducând jeepuri de camuflaj, camioane și vehicule amfibii cu aspect ciudat, numite Rațe. Când venea momentul să lupte, erau pregătiți. La primele ore ale dimineții de 6 iunie, Operațiunea Overlord, invazia Normandiei, a fixat cinci capete de pod de-a lungul unei porțiuni extrem de disputate de 90 km pe coasta Franței. În ciuda vântului rece dinspre nord-vest, o sută șazeci de mii de soldați au traversat Canalul într-o flotilă atât de densă de nave și bărci, încât

¹ Ibid., p. 10

² James Whitman, „Why the Nazis Loved America”, *Time*, 21 martie 2017

aproape părea posibil să mergi pe jos din Anglia în Franța. Pe cer, peste unsprezece mii de avioane de război ale Aliaților au slăbit apărarea dușmanilor și au împiedicat atacurile aeriene.

În astfel de momente de încercare, o țară își descoperă propriul țel și își modelează o identitate unică în ochii lumii. Tot atunci se făuresc așteptările în privința unei conduceri fără hiatusuri. De la „Dați-mi libertate sau moarte“ la „Domnule Gorbaciov, dărâmați zidul ăsta!“, lumea s-a așteptat ca Statele Unite să vorbească, așa cum a spus John Quincy Adams de la început, „deși deseori pentru urechi nepăsătoare și deseori disprețuitoare, limba libertății egale, a dreptății egale și a drepturilor egale“¹.

Aceasta este tradiția măreață și responsabilitatea solemnă pe care o moștenește fiecare președinte american când depune jurământul. Fiecare răspunde acestei chemări într-un mod care reflectă caracterul, integritatea și seriozitatea țelurilor acelui lider.

Lui Donald Trump îi place să recite o poezie despre o femeie nesăbuită, dar cu inimă bună, care merge să se plimbe într-o zi de iarnă și dă peste un șarpe pe jumătate înghețat. Ea aduce cu blândețe reptila în casa ei, o așază lângă foc, îi dă lapte și miere și o însănătoșește. Bucuroasă să vadă că șarpele o duce bine, femeia îl ridică și acesta o mușcă de piept. Pe punctul de-a muri, ea își întreabă pacientul de ce a fost nerecunoscător și i se răspunde: „Taci, femeie proastă, știai foarte bine că sunt șarpe înainte să mă primești la tine“. Scăldat în râsete și aplauze, președintele își întreabă publicul: „Așa se explică, oameni buni? Așa se explică?“ Apoi adaugă: „Vom construi zidul, oameni buni. Nici să nu vă faceți griji. Mergeți la culcare. Mergeți acasă, mergeți la culcare“.²

¹ John Quincy Adams, discurs în Camera Reprezentanților a Statelor Unite, 4 iulie 1821

² Donald J. Trump, remarci în cadrul adunării Make America Great Again, Harrisburg, Pennsylvania, 29 aprilie 2017. <http://transcripts.cnn.com/TRANSCRIPTS/1704/29/se.02.html>

Cu niște decenii în urmă, George Orwell a sugerat că descrierea cea mai bună într-un cuvânt a unui fascist este „agresor“, iar în ziua invadării Normandiei, Franklin Roosevelt s-a rugat la Atotputernic pentru „o pace invulnerabilă la mașinațiunile oamenilor nevrednici“¹. La polul opus, ochii președintelui Trump se aprind când oamenii puternici zdrobesc opoziția, dau la o parte limitările legale, ignoră criticile și fac orice este nevoie ca să obțină ceea ce vor.

În iunie 2016, Rodrigo Duterte a ajuns șeful guvernului în Filipine. La acea vreme, a câștigat notorietate la nivel mondial pentru faptul că se baza pe poliție și pe justițari civili pentru a-i ucide pe cei bănuți că sunt vânzători de droguri. El insista că politica lui de a trage din prima este dură în privința criminalității, însă tăișul de cuțit al acestei durtăți cade peste ceea ce este deja cea mai dezavantajată parte a populației țării. Potrivit buletinelor de știri, numărul filipinezilor uciși de poliție în timpul președinției lui Duterte depășește zece mii. Nu știm, cum nu știe nici el, câți dintre cei morți aveau arme, câți erau vinovați de vânzare de droguri și câți au fost împușcați din greșală sau fără niciun motiv. Ceea ce știm este că Duterte a concentrat focul asupra străzilor și că oamenii care profită cel mai mult din comerțul cu droguri trăiesc în apartamente de lux sau pe moșii izolate. Știm și că poliția cere mită pentru a îndepărta nume de pe listele cu persoane de ucis, că multe dintre familiile victimelor sunt atât de sărace încât se bazează pe ajutoarele altora ca să cumpere sicrie și că Duterte ia toată povestea asta tristă în răs, îndemnând publicul să investească în pompe funebre și laudându-se: „Eu vă livrez cadavrele“². Duterte le-a spus polițiștilor care sunt acuzați că au abuzat de autoritatea lor să pledeze vinovați ca să-i poată ierta și promova. La începutul mandatului său, Donald Trump l-a sunat pe Duterte ca să-l felicite că face „o treabă incredibilă“³.

¹ Franklin D. Roosevelt, discurs radio, Washington, D.C., 6 iunie 1944

² *The Duterte Manifesto*, Quezon City, Filipine, ABS-CBN Publishing, 2016, p. 40

³ Michael Gerson, „Trump's Embrace of Strongmen Is a Very Bad Strategy“, *Washington Post*, 22 iunie 2017

În 2013, generalul egiptean Abdel Fattah el-Sisi a preluat puterea printr-olovitură militară. Ca președinte, a dat înapoi ceasul Primăverii Arabe și a instalat exact genul de regim neaerisit politic de care demonștrânții din Piața Tahrir credeau că scăpaseră cu doi ani mai devreme. Astăzi, încă o dată, guvernul egiptean cenzurează dezbaterele publice, folosind forța letală împotriva protestatarilor, hărțuind jurnaliștii, scoțând în afara legii opoziția politică și umplând închisorile cu zeci de mii de disidenți – unii laici, alții religioși. Nu există o formulă mai de încredere pentru generarea viitorilor teroriști. După părerea lui Donald Trump, el-Sisi este „fantastic”¹.

Regatul Bahrain discriminează sistematic majoritatea șiiită, îi lasă pe disidenți fără cetățenie, menține presiunea asupra societății civile și refuză să tolereze opoziția politică serioasă. Statele Unite și Bahrainul au importante interese strategice comune, însă relația a fost tensionată, în trecut, din pricina dezacordurilor în privința drepturilor omului. În 2017, președintele Trump l-a asigurat pe monarhul țării că „nu vor fi tensiuni cu administrația lui”².

În luna aprilie a aceluiași an, președintele Erdoğan a câștigat la mustață un referendum popular care să modifice constituția Turciei, să-i sporească puterile și să-i permită să rămână în funcție poate chiar până în 2029. Majoritatea liderilor democrați au considerat rezultatul regretabil. Reacția lui Trump a fost să pună mâna pe telefon și să-l felicite pe Erdoğan pentru victorie.

Admirația președintelui pentru autocrați este atât de înrădăcinată, încât se extinde spre oameni chiar mai puțin demni de respect decât aceștia. Pentru Trump, Saddam Hussein „a fost un om rău, un om foarte rău. Dar știți ce a făcut foarte bine? A ucis teroriști. Asta a făcut foarte bine. Nici nu li se citeau drepturile. Nu stăteau de vorbă. Dacă erau teroriști, se termina totul”³. Cât despre Kim Jong-un: „Trebuie să-i recunoaștem meritele. Câți oameni tineri – avea vreo

¹ Ibid.

² Ibid.

³ Trump, miting în campania electorală, Raleigh, Carolina de Nord, 6 iulie 2016

douăzeci și cinci sau douăzeci și șase de ani când a murit tatăl lui – preiau conducerea acestor generali duri și dintr-odată [...] el e șeful. E incredibil. L-a eliminat pe unchiul lui. L-a eliminat ba pe unul, ba pe altul. Adică tipul ăsta nu se joacă”.¹ În cele din urmă, despre Vladimir Putin: „Un om atât de respectat în țara lui și în afara ei”.²

Nu este nimic neobișnuit ca un lider național să vorbească frumos despre altul. O linguriță de zahăr poate fi la fel de utilă în relațiile cu diplomații străini ca în psihologia copiilor, pentru că aceste domenii sunt legate unul de altul. Atunci, Trump nu poate fi învinuit pentru că încearcă să dezvolte relații cordiale cu omologii săi de peste ocean; într-adevăr, este un element crucial al slujbei lui. Însă două aspecte ale abordării sale sunt îngrijorătoare. În primul rând, susține acțiunile liderilor străini care subminează instituțiile democratice. În al doilea rând, în timp ce noi considerăm că este nepolitic să critici o țară precum China sau Rusia din pricina drepturilor omului, el nu a ezitat să se ia la harță pe subiectul politicii de imigrare cu aliatul nostru, Australia, sau cu liderii britanici din pricina postărilor antimusulmane, sau pe tema schimburilor cu parteneri comerciali atât de valoroși precum Mexic, Canada, Germania „rea, foarte rea”³ sau – într-un moment extrem de prost – cu Coreea de Sud, aflată sub amenințare nucleară.

Când ambasadoarea Nikki Haley declară, în mod straniu, că șeful ei „îi plesnește pe oamenii care trebuie [și] îi îmbrățișează pe cei care trebuie”⁴, ea spune adevărul pe dos.

Felul în care Trump vede Statele Unite este sumbru. Dintre man-trele lui preferate, tribunalele din SUA sunt pătinitoare, FBI-ul este

¹ Trump, miting în campanie electorală, Ottumwa, Iowa, 9 ianuarie 2016

² Jeremy Diamond, „Timeline: Donald Trump’s Praise for Vladimir Putin”, CNN, 29 iulie 2016

³ Anthony Faiola, „The Germans Are «Bad, Very Bad»: Trump’s Alleged Slight Generates Confusion, Backlash”, *Washington Post*, 26 mai 2017

⁴ Nikki Haley, conferință de presă, Casa Albă, 14 septembrie 2017

corupt, presa minte aproape întotdeauna și alegerile sunt măsluite. Impactul local al acestor acuzații este de demoralizare și divizare. Americanii nu au auzit niciodată un președinte vorbind cu atâta dispreț insistent la adresa instituțiilor americane. Însă publicul lui Trump este unul global. În loc să-i încurajeze pe alții să respecte și să urmeze exemplul Statelor Unite, el îi sfătuiește contrariul. Această schimbare are un efect dăunător, mai ales în țările unde există puține instrumente de control al puterii executive. În astfel de locuri, viețile reporterilor de investigație, ale juriștilor independenți și ale altora care sunt în căutarea adevărului sunt în pericol în cele mai bune împrejurări. Pericolul crește când ocupantul Casei Albe ridiculizează credibilitatea profesiilor lor. Asta nu înseamnă că jurnaliștii și judecătorii ar trebui să fie dincolo de orice critică, însă acuzațiile lui Trump sunt atât de nesăbuite și extinse încât pot fi – și sunt – folosite pentru a discredita profesii întregi, esențiale pentru democrație.

În prima lună în funcție, Trump a exclus niște reporteri importanți de la o conferință de presă. Aproape imediat, guvernul din Cambodgia a amenințat că va alunga din țară un contingent de jurnaliști americani. Purtătorii de cuvânt de la Phnom Penh au spus că au primit un „mesaj clar”¹ de la Trump că „știrile transmise de acele mijloace media nu reflectă adevărul”, adăugând că „libertatea de exprimare [...] trebuie să respecte puterea statului”.

Guvernul Cambodgiei a fost primul dintre multe – printre care și cele din Ungaria, Libia, Polonia, Rusia, Somalia și Thailanda – care a insistat că știrile negative despre ei sunt false, fără alt motiv decât că presa nu poate fi de încredere. Conform *Ziarului Poporului*, organul informativ al Partidului Comunist Chinez: „Dacă președintele Statelor Unite pretinde că mijloacele media din țara sa sunt o pată pe obrazul Americii, atunci relatările negative despre China nu ar trebui crezute, fiindcă este posibil ca părtinirea și agenda politică să

¹ Phay Siphon, citat în Mike Ives, „Cambodian Government Cites Trump in Threatening Foreign News Outlets”, *New York Times*, 28 februarie 2017

denatureze imaginea reală”.¹ Abilitatea unei prese libere și independente de a trage la răspundere liderii politici este ceea ce face posibilă o guvernare deschisă – este bătaia inimii unei democrații. Trump este hotărât să oprească sau să încetinească acea bătaie de inimă. Este un cadou pentru dictatori și, venind din partea conducătorului Statelor Unite, este un motiv de rușine.

La Washington și peste ocean, președintele s-a întâlnit cu numeroși lideri care ignoră drepturile civile și politice ale cetățenilor săi. În loc să-i îndemne la reformă, el schimbă subiectul. Când administrația lui ia poziție în privința drepturilor omului, este pentru a lansa critici la adresa celor mai facile ținte, cum ar fi Cuba, Venezuela și Iran.

În timpul campaniei, candidatul Trump a fost întrebat despre importanța unui proces echitabil. El a răspuns: „Când lumea vede cât de rău arată Statele Unite, iar noi începem să vorbim despre libertățile civile, nu cred că suntem un mesager foarte bun”.² Pentru o persoană care este gata să creadă cele mai bune lucruri despre ea însăși, este ciudat că președintele pare orb față de ceea ce definește cel mai bine America – și ezită să vorbească în sprijinul principiilor care sunt mai strâns legate de Statele Unite decât de orice altă țară din lume.

Ca ambasador la ONU și secretar de stat, am căutat să am întâlniri cu sute de oficiali străini ca să susțin, de exemplu, eliberarea unui prizonier politic, a unui jurnalist închis, sprijinirea libertății religioase sau respectul pentru un proces electoral cinstit și deschis. În general, acestea nu au fost întâlniri plăcute – gazdele mele îmi ofereau un ceai și-un fursec; eu spuneam „mulțumesc”, apoi începeam să mă plâng. Chinezii erau foarte vehemenți, afirmând că astfel de probleme nu sunt treaba nimănui, doar a lor.

¹ „Autocrats Across the Globe Echo Trump's «Fake News» Swipes”, *New York Times*, 13 decembrie 2017

² Trump, intervievat de David E. Sanger și Maggie Haberman, „Donald Trump on NATO, Turkey's Coup Attempt and the World”, *New York Times*, 21 iulie 2016

În mod obișnuit, nu este genul de discuție în timpul căreia oricare dintre tabere să cedeze vreun punct, dar asta nu înseamnă că un compromis nu are valoare. Cel puțin, creșterea numărului de cazuri de nerespectare a drepturilor omului poate să-i aducă în defensivă pe cei care le încalcă și să-i forțeze să înfrunte anchetele din partea presei. Poate și să salveze vieți. Jimmy Carter și Ronald Reagan au fost președinți foarte diferiți, însă tranziția între cei doi, la începutul anului 1981, a fost marcată de o colaborare istorică. Convinsă că Reagan, un anticomunist hotărât, nu avea să obiecteze, dictatura sud-coreeană a pregătit executarea celui mai cunoscut disident liberal din țară, Kim Dae-jung. La cererea lui Carter, Reagan și-a trimis principalul consilier pe probleme de siguranță națională la Seoul cu mesajul că *se împotriva* – ferm. Viața lui Kim Dae-jung a fost cruțată și, optsprezece ani mai târziu, am avut plăcerea de a-l întâlni cu ocazia alegerii sale ca președinte ale Coreei.

Cât despre faptul că America a luat poziție în privința drepturilor omului, răspunsul meu este că „luarea de poziție“ este pe lângă subiect. Adevărata întrebare este: cine are *responsabilitatea* de a susține drepturile omului? Răspunsul la întrebare este: toată lumea. Dacă un parcurs istoric dezonorant ar fi de ajuns pentru a descalifica o țară de la a-și mai exprima punctul de vedere, guvernele ar putea uide, tortura și brutaliza cetățenii fără cea mai mică teamă de critici sau sancțiuni. O astfel de lume ar fi mai puțin stabilă și plină de mai multă suferință decât cea pe care o avem. De ce ne-am dori așa ceva? În măsura în care Statele Unite trăiesc într-o casă de sticlă, trebuie să o reparăm; însă nu există scuză pentru abordarea de tipul „nu vedem nimic rău, nu auzim nimic rău“ față de conflictul dintre democrație și dictatură. Este mai bine să fii acuzat că ai standarde duble decât să fii condamnat – din pricina propriului refuz de a acționa – că nu respecti niciun fel de standard.

Decenii întregi, țara noastră a trecut prin cel mai mare furt de locuri de muncă din istoria lumii. Voi, în Pennsylvania, o știți mai bine decât oricine. Fabricile noastre au fost zăvorâte, uzinele de oțel închise, iar locurile noastre de muncă au fost furate și trimise departe, în alte țări, dintre care de unele nici nu ați auzit vreodată. Politicienii au trimis soldați să protejeze granițele națiunilor străine, însă au lăsat granițele Americii larg deschise pentru a fi încălcate de toți.

Am cheltuit miliarde și miliarde de dolari pe proiecte globale și totuși, în timp ce bandele ne inundau țara, n-am fost în stare să oferim siguranță propriului popor. Guvernul nostru s-a grăbit să intre în acorduri internaționale în care Statele Unite plătesc costurile și suportă poverile, în timp ce alte țări se bucură de beneficii și nu plătesc nimic.¹

Aceste remarci, rostite în fața unei mulțimi pline de admirație din Harrisburg, Pennsylvania, în aprilie 2017, sunt tipice pentru retorica lui Trump. Și aici, imaginea pe care ei o zugrăvesc este sumbră. Președintele pretinde că Statele Unite „au fost nerespectate, batjocorite și furate timp de mulți, mulți ani de oameni care au fost mai inteligenți, mai vicleni și mai duri”². Vrea ca toți compatrioții săi să se considere victimele negociatorilor care au ajutat străini fără a primi nimic în schimb și care se angajează cu credulitate în acorduri comerciale și ecologice vizibil nedrepte. Această apreciere lugubră este întâmpinată cu fluierături entuziaste și aplauze de mulți americani care, dintr-un motiv sau altul, se simt nemulțumiți. Sursele acestei nemulțumiri pot include greutățile economice, disconfortul

¹ Donald J. Trump, remarci în cadrul adunării *Make America Great Again*, Harrisburg, Pennsylvania, 29 aprilie 2017

² Trump, intervievat de David E. Sanger și Maggie Haberman, „Donald Trump Expounds on His Foreign Policy Views”, *New York Times*, 26 martie 2016

față de schimbările sociale și culturale sau convingerea celor sceptici că majoritatea funcționarilor publici sunt incompetenți, corupți sau ambele.

Trump exprimă păreri similare de decenii întregi, așa că sinceritatea lui nu poate fi pusă la îndoială în mod rezonabil, însă abordarea este cea a unui demagog. Analiza lui este plină de aserțiuni vociferate, încărcate de vorbe goale, iar argumentele lui sunt menite să exploateze nesiguranța și să stârnească nemulțumirea. Un vorbitor cu o abordare mai obiectivă ar fi observat scăderea șomajului din Pennsylvania, sub cinci la sută de la opt la sută în anii precedenți, și cele peste două sute de mii de locuri de muncă din stat susținute de exporturi, în mare parte către Canada, Mexic și China. La nivel național, între 2009 și 2016, inflația a rămas redusă, numărul șomerilor a scăzut cu mai mult de jumătate, iar forța de muncă din SUA a crescut cu douăsprezece milioane. Trump a moștenit o economie care, printre țările mai mari decât Elveția, a fost cea mai competitivă din lume. Întotdeauna este loc de mai bine, însă imaginea pe care o creează președintele despre America, țara care pierde la toate negocierile, este, pur și simplu, falsă. Intenția lui aparentă, prin urmare, nu este să vorbească despre mânie pentru a o domoli, ci pentru a o stârni și mai tare.

Arhitecții politicii externe a lui Trump folosesc două etichete pentru a descrie structura pe care au construit-o: „realism principial” și „America pe primul loc”. Realismul principial este doar un slogan; America pe primul loc este însă un slogan care are un trecut. Fondat în 1940, Întâiul Comitet al Americii (America First Committee – AFC) a adus laolaltă pacifiști, izolaționiști și simpatizanți ai naziștilor care să lupte cu posibila intrare a țării în al Doilea Război Mondial. AFC s-a opus creării serviciului militar și a unei inițiative Land-Lease (Împrumut și Închiriere) a lui Roosevelt, al cărei scop era să furnizeze britanicilor hrană și arme în timp ce se străduiau să supraviețuiască

atacului german. La douăsprezece luni de la înființare, comitetul avea un număr de peste opt sute de mii de membri și atrăgea sprijinul din tot spectrul politic – magnați corporatiști și socialiști deopotrivă. La popularitatea sa a contribuit foarte mult celebrul aviator Charles Lindbergh, care se temea că influența evreiască împingea țara într-un conflict în care, după părerea lui, nu avea niciun motiv să lupte.

La patru zile de la atacul japonezilor de la Pearl Harbor, Hitler a declarat război Statelor Unite. AFC s-a destrămat în scurt timp și, în deceniile care au urmat, numele său a purtat stigmatul naivității și orbirii morale. Acum s-a întors „America pe primul loc” – dar ce înseamnă asta?

Președintele spune că „toate deciziile în domeniul comerțului, al impozitelor, al imigrării, al afacerilor externe se vor lua în beneficiul muncitorilor și familiilor americane”¹. La ONU, a declarat: „Voi pune mereu America pe primul loc, la fel cum voi, ca lideri ai țărilor voastre, veți pune și ar trebui să puneți mereu țările voastre pe primul loc”.² Această premisă – că fiecare națiune ar trebui să aibă grijă de propriile interese – nu este tocmai o revelație. Cine ar putea presupune ceva diferit? Ceea ce ignoră afirmația lui este miza pe care o au toate țările în soarta altora. Lindbergh era dispus să accepte o Europă dominată de naziști pentru că o considera preferabilă riscurilor și costurilor războiului. Dacă ar fi învins această părere și al Treilea Reich ar fi fost încă la conducere? Ar fi fost cu adevărat în sprijinul intereselor Americii?

Principalii consilieri ai lui Trump l-au laudat pentru „perspectiva clară că lumea nu este o «comunitate globală», ci o arenă unde națiunile, actorii neguvernamentali și afacerile se luptă și se concurează pentru avantaje”³. Această formulare nedumerește pentru că, deși e corect să spui că lumea nu este chiar ca în *Sesame Street*, este

¹ Trump, discurs inaugural, Washington, D.C., 20 ianuarie 2017

² Trump, discurs la Adunarea Generală a ONU, New York, 19 septembrie 2017

³ H. R. McMaster și Gary Cohn, „America First Doesn't Mean America Alone”, *Wall Street Journal*, 30 mai 2017

un loc unde oamenii din toate țările trebuie să trăiască. Să reduci întreaga noastră existență la o luptă competitivă pentru avantaje economice și politice între peste două sute de țări nu este o perspectivă clară, este miopie. Oamenii și națiunile se află în concurență, dar asta nu e tot ce fac. Imaginați-vă un oraș mic din America, sau un sat din Africa, sau un oraș din Asia unde nu există sentimentul comunității, nu se împarte responsabilitatea, nimeni nu are grijă de ceilalți – doar o luptă zilnică sumbră de a „câștiga” în detrimentul semenilor. Ale cui interese ar fi atunci pe primul loc?

La nivel global, nu există provocare economică, de securitate, tehnologică, ecologică sau legată de sănătate pe care o țară, orice țară, să o poată înfrunta mai bine singură decât prin efortul comun al semenilor. Este datoria diplomaților să sprijine această cooperare. Perspectiva lui Trump asupra vieții ca o sălbăticie cu lupte crâncene în stil darwinian nu corespunde cu lumea extrem de interdependentă în care trebuie deseori să ne unim forțele, dacă vrem să profităm la maximum de ceea ce avem.

Guvernele responsabile înțeleg acest lucru, însă nu guvernele responsabile sunt cele care provoacă cea mai multă durere. Desemnarea „(Completați spațiul gol) pe primul loc” ca regulă de aur în relațiile internaționale oferă o justificare bună la toate pentru ca tiranii să facă orice doresc. Care este motivul Pyongyangului să construiască arme nucleare, dacă nu să pună pe primul loc interesele nord-coreene? Anexând Crimeea, Putin a pus dorințele rușilor mai presus de legea internațională. De ce, dacă nu pentru propriul beneficiu, intervine Iranul în treburile vecinilor săi? Timp de secole, puterile imperiale au comis atrocități economice și fizice împotriva populațiilor din colonii pentru a-și ridica propriile țări și propriii monarhi. Hitler a invadat Cehoslovacia pentru a-și ajuta patria „să concureze pentru avantaj”. La baza fascismului este teoria că națiunile au dreptul să ia orice vor fără alt motiv decât că asta își doresc. Există reguli de aur mai bune.

A doua sursă de neclaritate din perspectiva lui Trump este că nu oferă nicio motivație pentru prietenie. Dacă fiecare națiune se concentrează numai să câștige un avantaj față de toate celelalte, nu poate exista încredere, nici relații speciale, nici răsplată pentru ajutorare și nici pedeapsă pentru cinism – pentru că cinismul este tot ceea ce promitem și tot ceea ce așteptăm. Această atitudine explică părerea stranie a președintelui că NATO este o stratagemă de protecție în care Statelor Unite „li se datorează” miliarde de dolari pentru că ar fi angajat forțele sale armate pentru siguranța altora. Personal, n-am considerat niciodată NATO ca o propunere de afaceri; este ceva mult mai prețios. Alianța este un aranjament politic și militar unic care, timp de peste șapte decenii, a creat condiții Europei și Statelor Unite să pregătească, să instruiască și să împartă informații și să lupte împotriva pericolelor comune. Este piatra de căpătâi a păcii mondiale și un testament viu al voinței noastre colective; nu poți să pui un preț pe așa ceva.

Cursul pe care îl predau la Georgetown este despre instrumentele politicii externe și despre cum să le folosim. Din câte am văzut, președintele l-ar trece cu dificultate. El se consideră un maestru al fanfaronadei și cacealmalei, ceea ce poate fi o tactică eficientă dacă este folosită cu măsură. În timpul Războiului Rece, Henry Kissinger a încercat să smulgă o serie de concesi de la sovietici sugerând că Nixon era puțin nebun și că nu se putea ști ce ar putea face dacă nu obținea ce dorea. Dat fiind stilul indisciplinat al lui Trump, o strategie similară acum ar avea cu siguranță avantajul credibilității. Trump poate să pară puțin dezaxat. Însă imprevizibilitatea este o trăsătură, nu o strategie. Întrebarea este dacă înclinația președintelui pentru insulte și amenințări trăsnite este legată de un plan de a progresa către obiectivele specifice de siguranță națională.

Dacă este așa, cât de bine funcționează planul? Încearcă liderii străini importanți să-l înduplece pe Trump susținând mai mult obiectivele Statelor Unite, sau îl ignoră și își negociază propriile acorduri? Președintele îi convinge pe alții să-l urmeze sau este manipulat pentru a prelua agendele altora, de exemplu cea a Arabiei Saudite în Orientul

Mijlociu? Într-o artă care necesită experiență, judecată sănătoasă și viziune pentru a înțelege impactul deciziilor de azi asupra lumii de mâine, cât de bine se descurcă Trump în comparație cu omologii săi?

La fel ca în majoritatea arenelor, percepțiile politicii externe ajută la modelarea rezultatelor politicii externe. Eu, una, nu resping posibilitatea ca disprețul nesăbuit al președintelui pentru convențiile diplomatice ar putea, în unele cazuri, să fie exact ceea ce este nevoie ca oamenii să se trezească și să vadă noi posibilități. Niciun om care a fost într-o poziție-cheie, inclusiv eu, nu poate privi în urmă la perioada petrecută în funcție fără regretul că a lăsat multe probleme nerezolvate. Poate că Trump are răspunsul, după cum a afirmat, pentru semnarea unor acorduri comerciale mai bune, asigurarea păcii între arabi și israelieni, lichidarea programului nuclear al Coreei de Nord și combaterea extremismului violent. Sper că îl are.

Există unii care îl consideră pe Trump un om lipsit de inteligență. Eu nu fac o astfel de acuzație. Însă mărturisesc faptul că mă îngrijorează stabilitatea lui și fragilitatea transparentă a orgoliului său. Până acum, la nivel public, realizările sale sunt puține, dar președintele recunoaște că nu se îndoiește de cât de bine se descurcă. Comentariul său pentru *New York Times*: „Mă duc în Polonia și țin un discurs. Dușmanii mei din presă, dușmanii mei spun că a fost cel mai mare discurs ținut vreodată pe teritoriu străin de un președinte”.¹ Pentru Fox News, despre numărul record de locuri vacante importante în Departamentul de Stat: „Eu sunt singurul care contează”.² Pentru revista *Time*: „Sunt o persoană foarte instinctuală, însă instinctul meu se dovedește a fi corect”.³ Pentru lumea întreagă, pe Twitter: „Sunt un geniu foarte stabil”.⁴

¹ Trump, intervievat de Peter Baker, Michael S. Schmidt și Maggie Haberman, „Excerpts from the Times's Interview with Trump”, *New York Times*, 19 iulie 2017.

² Trump, intervievat de Laura Ingraham, *The Ingraham Angle*, Fox News, 2 noiembrie 2017.

³ Trump, intervievat de Michael Scherer, *Time*, 23 martie 2017.

⁴ Trump, citat în David Nakamura și Karen Tumulty, „Trump Defends Fitness for Office”, *Washington Post*, 7 ianuarie 2018.

Genială sau nu, această președinție a fost deseori dureros de privit. Mi se pare șocant să traversez Atlanticul și să aud America descrisă ca o amenințare la adresa valorilor și a instituțiilor democratice. La o lună de la investirea lui Trump, șeful Consiliului Europei a enumerat patru pericole pentru UE: Rusia, terorismul, China și Statele Unite. În urma unei vizite a lui Trump, Angela Merkel, exasperată, a spus: „Vremurile în care ne puteam baza deplin unii pe alții s-au cam sfârșit”¹. De la începutul anului 2017, sondajele arată un declin vizibil în respectul față de Statele Unite. În Germania, încrederea că te poți baza pe președintele american să facă ceea ce este corect a scăzut de la optzeci și șase la sută pentru predecesorul său la unsprezece la sută pentru Trump. În Franța, scăderea a fost de la optzeci și patru la sută la paisprezece la sută; în Japonia, de la șaptezeci și patru la sută la douăzeci și patru la sută; în Coreea de Sud, de la optzeci și patru la sută la șaptesprezece la sută.

Este adevărat că Trump a învățat de când este în funcție. Uneori, a dat dovadă de o conștientizare reală a seriozității responsabilităților sale. Merită lăudat pentru păstrarea sancțiunilor în privința Crimeei împotriva Rusiei, a trimerii de arme în Ucraina asediată și conducerea unei campanii militare eficiente împotriva ISIS. În decembrie 2017, a implementat o lege, Legea Magnitsky, care impune penalități indivizilor și entităților acuzate de corupție și încălcări ale drepturilor omului. Multe poziții ale SUA în privința altor probleme importante au rămas neschimbate. Prea des însă a încercat Trump să-și îndeplinească promisiunile din campanie pe care n-ar fi trebuit să le facă. Lista este lungă și include: renunțarea la Acordul de la Paris privind schimbările climatice; plasarea într-o zonă de risc a beneficiilor aduse de acordul comercial NAFTA; denigrarea pactului nuclear cu Iranul; irosirea resurselor pentru zidul de la granița cu Mexicul; încercarea de a alunga imigranții musulmani; și propunerea tăierii bugetului

¹ Samuel Osborne, „Angela Merkel Says Germany Can No Longer Rely on Donald Trump's America”, *Independent* (UK), 28 mai 2017.

nostru pentru diplomație, dezvoltare și sănătate ecologică. Acestea și alte acțiuni au ridicat semne de întrebare la scară largă despre disponibilitatea Americii de a ajuta – cu atât mai puțin a conduce – la rezolvarea problemelor globale. Dacă măreția este obiectivul, ne îndreptăm în direcția greșită.

Sunt întrebată deseori dacă sunt optimistă sau pesimistă. Răspunsul meu este: „Sunt o optimistă care își face multe griji“. Cred în continuare că Statele Unite au acumulat suficientă bunăvoință internațională în intervalul dintre George Washington și Barack Obama pentru a-și reveni după rușinea actuală – dar nu sunt sigură cât de extins sau persistent va fi răul, de unde și grijiile.

Posibilele daune pot fi de mai multe tipuri. Însăși alegerea lui Trump poate stârni bănuieli în cercurile internaționale cu privire la judecata poporului american și încrederea în sistemul democratic de a produce rezultate ce pot fi apărate. Este descurajant pentru activiștii pentru libertate și de bun augur pentru autocrați și alți lideri care au dezacorduri majore cu Statele Unite.

Neglijența trufașă a comandantului suprem față de felul în care sunt primite cuvintele lui a uluit uneori lumea, inclusiv pe aliații tradiționali din Europa și Asia. Interesele noastre comune sunt atât de profunde, încât mă aștept ca membrii alianței să continue să lucreze cu America atunci când este posibil. Cu toate acestea, mulți dintre ei se tem – ca și mine – că mentalitatea unilateralistă demonstrată de Trump va persista în Statele Unite și după ce el se va retrage.

Înclinația președintelui pentru denigrarea altor țări a costat America un capital imens de bunăvoință, în timp ce a consolidat perspectivele electorale ale politicienilor străini care își exprimă ostilitatea față de Washington și politicile sale. Dușmănia sa față de musulmani este cu atât mai dăunătoare pentru că sprijină teoria cultivată de liderii teroriști că Statele Unite sunt în război cu islamul și vor să-i tragă în jos pe musulmani. La începutul mandatului său, președintele a mers în Peninsula Arabică, a criticat Iranul, a vândut administrației arabe niște arme și a numit-o o victorie istorică în

lupta împotriva extremismului violent. Nu a fost așa. Spre finalul anului 2017, a recunoscut Ierusalimul drept capitala Israelului și a spus că decizia avea să apropie posibila pace între Israel și palestinieni. Mi-aș dori să fie adevărat, dar rezultatul mai probabil este o pierdere completă a credibilității diplomaților americani ca brokeri cinstiți în regiune.

Există, de asemenea, un preț pentru ideile învechite ale lui Trump despre comerț. Președintele este obsedat cu corectarea dezechilibrelor dintre exporturi și importuri, care au un efect mic asupra prosperității per ansamblu sau creării de slujbe bine plătite. În loc să se concentreze pe modernizarea acordurilor comerciale, pe ridicarea standardelor de muncă și ecologice și pe aplicarea regulilor deja existente, președintele aruncă insulte și ultimatumuri. Retragera sa din Parteneriatul Trans-Pacific, propus de administrația anterioară, a contribuit la pierderea prestigiului american în regiunea cea mai dinamică a lumii, într-un moment în care președintele Xi Jinping al Chinei se remarcă a fi cel mai puternic lider al țării sale de la apogeul dinastiei Qing, în secolul al XVIII-lea. Din punct de vedere istoric, Statele Unite au echilibrat prezența chineză în zona asiatică a Pacificului, însă abordarea haotică a lui Trump cu privire la relațiile internaționale a deteriorat imaginea Americii. În tot acest timp, Beijingul și-a extins sistematic influența economică în regiunea Pacificului, precum și în Asia Centrală și Sudică, în Europa, Orientul Mijlociu, Africa de Nord și America Latină – cam peste tot. Datorită fixației lui Trump pentru „America pe primul loc”, China se poate înfățișa ca o campioană a comerțului liber, în ciuda taxelor simțitor mai mari, a restricțiilor de piață mai riguroase și a barierelor evidente ridicate în calea investițiilor străine, comparativ cu Statele Unite. Pentru că influența într-un domeniu se suprapune deseori cu alte domenii, mă tem că următorul președinte american va moșteni o lume mai înclinată să urmeze direcția Beijingului nu doar pe probleme economice, ci și pe scăderea normelor în puncte-cheie, precum

standardele de muncă, libertatea presei, libertatea religioasă și drepturile omului.

Este important să ne amintim că acțiunile întreprinse astăzi depind în mare parte de așteptările pentru viitor. Dacă o țară se simte abandonată de Statele Unite sau nesigură în privința capacității ei de conducere, acea națiune ar putea percepe o nevoie de a acționa cu tărie – și poate fără înțelepciune – de una singură. Cel puțin, țara poate considera că nu are de ales decât să investească în ceea ce echivalează cu asigurarea politicii externe întărind legături cu alte țări, lăsând America pe dinafară. Există și șansa ca vorbele nestăpânite și amenințările negândite să sporească brusc tensiunile, să stârnească panica în sufletul unora și să-i împingă pe toți peste margine, către război. Cu siguranță, există destule locuri problematice – începând cu Orientul Mijlociu și Peninsula Coreea – care să provoace neliniști. În timpul Războiului Rece, am instalat linii directe pentru ca președintele american să poată aplană orice neînțelegere discutând direct cu liderii străini. Nu sunt sigură câtă încredere am putea avea astăzi în această opțiune.

În cele din urmă, și mai serios decât orice, mă tem de o întoarcere la climatul internațional care a dominat în anii 1920 și 1930, când Statele Unite s-au retras de pe scena globală și țările din toată lumea și-au urmărit ceea ce au considerat a fi propriile interese fără să se preocupe de scopurile mai importante și de mai lungă durată. Când vorbea despre faptul că fiecare epocă are propriul fascism, scriitorul italian și supraviețuitor al Holocaustului, Primo Levi, a adăugat că punctul critic poate fi atins „nu doar prin teroarea intimidării de către poliție, ci prin tăgăduirea și distorsionarea informațiilor, prin subminarea sistemelor de justiție, prin paralizarea sistemului de învățământ și prin răspândirea în nenumărate moduri subtile a nostalgiei după o lume în care domnea ordinea”¹. Dacă are dreptate (și

¹ Stanislao Pugliese, „A Specter Haunting America: Trump and Italian Fascism”, *La Voce di New York*, 20 noiembrie 2016

eu cred că are), avem motiv să fim îngrijorați de spectrul tot mai mare de curențe politice și sociale care ni se prezintă azi – curențe susținute de dedesubturile întunecate ale revoluției tehnologice, de efectele corozive ale puterii, de disprețul președintelui american față de adevăr și de acceptarea tot mai mare a insultelor dezumanizante, a islamofobiei și antisemitismului ca făcând parte din cadrul unei dezbateri publice normale. Încă nu am ajuns acolo, dar acestea par să fie niște indicatoare pe drumul înapoi către o epocă în care fascismul găsea resurse și tragediile individuale erau multiplicare de milioane de ori.

ȘAISPREZECE

COȘMARURI

Plasată în piețele de legume din Chicago, *Ascensiunea lui Arturo* *Ui poate fi oprită* este o parabolă despre modul în care fasciștii pot ajunge în vârful unei comunități. În piesa lui Bertolt Brecht, un gangster ambițios, încurajat de aghiotanți lipsiți de scrupule, șantajează un politician pentru a-i accepta numirea într-o funcție importantă. De acolo, câteva acte de trădare, puțină violență cu țintă precisă, puțină instruire pentru a vorbi în public și câteva amenințări sunt suficiente pentru a-și zdrobi adversarii. Până se trage cortina finală, gangsterul a sedus publicul, a amuțit presa, a intimidat tribunalele și a eliminat toată opoziția, admitând totodată că „nu este iubit“.

Scris în 1941, scenariul parodiază ascensiunea lui Hitler și arată fascismul ca un prădător feroce, gata să exploateze – printre alte slăbiciuni omenеști – timiditatea și lăcomia. Brecht scoate în evidență încă un aspect: pentru ca fascismul să se extindă de pe străzi până în funcțiile înalte din stat, trebuie să-și asigure sprijinul mai multor sectoare ale societății. Această observație are valoare astăzi datorită tendinței tot mai mari din presă de a înfățișa fascismul ca pe o

excreșcență logică a populismului și să le atribuie pe ambele unei clase mijlocii nemulțumite, ca și cum sentimentele antidemocratice ar fi proprietatea exclusivă a unui strat economic. Ele nu sunt și nu este nimic intolerant sau părtinitor din fire în a fi populist, ceea ce dicționarul Merriam-Webster definește ca „unul care crede în drepturile, înțelepciunea sau virtuțile oamenilor de rând”. Dacă mi s-ar oferi ocazia să aleg între a sta în interiorul sau în afara unui cerc mare de adepți, reacția mea ar fi: „Lăsați-mă și pe mine să intru”.

În Statele Unite, *populismul* a fost asociat pentru prima dată cu Partidul Popular American, înființat în 1890. Mișcarea a atras muncitorii din toată țara, inclusiv pe fermierii furioși că erau taxați prea mult de căile ferate pentru a-și transporta recoltele. Candidatul partidului la președinție, James B. Weaver, a promis că crească impozitele pentru bogați, să naționalizeze liniile telefonice și de telegraf și să se împotrivească „milionarilor aroganți care acumulează bogățiile lumii noi”¹. La alegerile din 1892, Weaver a câștigat în cinci state.

Patru decenii mai târziu, în anii 1930, senatorul de Louisiana Huey Long l-a înțepat pe Franklin Roosevelt din stânga. Fluturând sloganul „Orice om e rege”², Long susținea că vorbește pentru familiile cărora li se refuza partea lor din Visul American. Strigătul lui atâțător pentru garantarea venitului, limitarea proprietății și pensiile la bătrânețe au inspirat formarea a peste douăzeci și șapte de mii de cluburi „Share Our Wealth” (Distribuiți Bogăția). Pe fundalul Marii Crize Economice, Long ar fi fost un candidat formidabil la Casa Albă dacă, în 1935, n-ar fi fost asasinat de unul dintre numeroșii săi dușmani politici.³

¹ James B. Weaver, *A Call to Action*, Des Moines, Iowa Printing Co., 1892, p. 6

² Huey P. Long, „Share Our Wealth”, discurs la postul național de radio, 23 februarie 1934

³ Se crede că Long ar fi fost un model pentru senatorul Berzelius „Buzz” Windrip, președintele fascist din romanul moralizator al lui Sinclair Lewis, *It can't happen here*, 1935

La sfârșitul anilor 1960, George Wallace din Alabama a intervenit din dreapta anti-Washington, aruncând împunsături calculate spre cei bogați, spre asistații social, hipioți, susținători ai drepturilor civile și „profesorii cu capete ascuțite din facultăți, care habar nu au să parcheze cum trebuie o bicicletă”¹. La fel ca Long, a fost deseori numit fascist, la care Wallace, sergent în Forțele Aeriene din etapele târzii ale celui de-al Doilea Război Mondial, a răspuns „Eu omoram fasciști când voi, derbedeilor, erați în scutece”². În 1972, a fost împușcat în timp ce era în campanie în Maryland și și-a petrecut restul vieții într-un scaun cu rotile, scuzându-se pentru trecutul său rasist și fiind reales ca guvernator.

Douăzeci de ani mai târziu, miliardarul texan din petrol Ross Perot a atacat întreaga clasă politică din poziția unui naționalist popular, sătul, cumpătat și libertarian. Confruntat cu Bill Clinton și George Bush sr, a obținut nouăsprezece la sută din voturi la alegerile prezidențiale din 1992 făcând campanie împotriva corupției, a deficitelor bugetare și a „zgomotului vidului uriaș”³ creat de companiile și locurile de muncă americane ce se mutau în Mexic. Perot condamna ambele partide pentru „mașina [guvernamentală] de propagandă din Washington pe care [...] Goebbels ar fi invidiat-o, pur și simplu”⁴.

Aceste exemple abia dacă ating fondul problemei.

Din primele zile ale Republicii, candidații la președinție în Statele Unite au afirmat o credință adânc înrădăcinată „în drepturile, înțelepciunea și virtutea” oamenilor de rând. De ce? Pentru că oamenii de rând sunt majoritatea și să ai majoritatea de partea ta este o strategie destul de bună ca să câștigi alegerile. Atunci, nu e de mirare

¹ George Wallace, citat în Ken Ringle, „The Enduring Symbol of an Era of Hate”, *Washington Post*, 15 septembrie 1998

² Federico Finchelstein, *From Fascism to Populism in History*, Berkeley, University of California Press, 2017, p. 221

³ Ross Perot, a doua dezbatere din campania prezidențială, Richmond, Virginia, 15 octombrie 1992

⁴ Jeff Noonan, „Lessons from History IV: Right Wing Populism in America: Too Close for Comfort”, *Jeff Noonan: Interventions and Evocations* blog, www.jeffnoonan.org

cum au fost însuflețite campaniile prezidențiale americane de o serie de porecle populare, de la „Bătrânul Hickory“ Andrew Jackson, „Tânărul Hickory“ James Polk și „Bătrânul Dur“ Zachary Taylor“ la „Migălosul“ Abraham Lincoln“, „Capitulare Necon condiționată“ Grant, „Barcagiul Jim“ Garfield, „Marele om din popor“ William Jennings Bryan, „Luptătorul Bob“ La Follette, „Fă-i praf“ Harry Truman și „Gipper“ Ronald Reagan. În plus, absolvenții de universități de prestigiu precum Barack Obama, George W. Bush și ambii Roosevelt au atins coarda populistă de câte ori au putut, chiar și Richard Nixon a susținut că promovează un electorat neglijat: „majoritatea tăcută“.

Din punct de vedere istoric, populismul a avut o abordare amplă, însă acum mulți oameni par hotărâți să-l pună la colț. Raportul anual din 2017 al organizației Human Rights Watch poartă titlul *Ascensiunea periculoasă a populismului*, ca și cum populismul ar fi în sine o amenințare la adresa libertăților civile. Autorii de titluri de prima pagină se referă deseori la Vladimir Putin ca la purtătorul de stindard pentru populismul global, deși cercul său intim este dominat de foști agenți KGB și nimic nu-l enervează mai mult decât un demonstrant cu un megafon. Donald Trump este descris de obicei ca un populist, în ciuda stilului său de viață elitist, a Cabinetului plin de miliardari și a înclinației de a angaja străini care să facă paturile la hotelurile lui și care să coasă hainele ce poartă marca lui. În Europa, mișcările politice de dreapta au fost numite populiste din cauza tendințelor lor „neliberale“, însă conform acestui standard, dictaturile militare ar fi printre cele mai populiste state de pe pământ.

Gândiți-vă că, deși protestele de stradă sunt luate pe bună dreptate ca semne de populism, lupta împotriva corupției este cea mai frecventă temă a acestor demonstrații și, după cum am observat – printre alte țări – în Coreea de Sud, Brazilia, România, Peru și Guatemala, nu există nimic neliberal în demascarea corupților. Opoziția față de imigrație este deseori considerată o trăsătură populistă și totuși, în Statele Unite, mișcarea „Dreamer“, a Visătorilor, este cea care manifestă semnele tradiționale ale populismului: un efort la nivel

comunitar de a susține vocile care nu au fost luate în considerare înainte. În mod similar, prejudecățile rasiale sunt de obicei asociate cu populiștii și, în unele cazuri, se justifică; însă reverendul doctor Martin Luther King jr a fost cel care a scos mai mulți americani pe stradă ținându-se de braț și fluturând pancarte care cereau schimbarea mai mult decât oricine altcineva. În Europa de astăzi, protestatarii de dreapta se confruntă deseori cu protestatarii de stânga – cine vorbește atunci despre oamenii de rând?

Acest lucru nu are sens. Dacă populiștii sunt, după cum sugerează unii, băieții răi într-o dezbatere epică despre viitorul democrației, cine sunt mai exact băieții buni? Elitiștii? Nu cred. De fapt, elitiștii reprezintă o amenințare mai mare la adresa libertății decât populiștii, niciunul din termeni nu este adecvat și ambii au fost atât de abuzați încât au devenit aproape ne semnificativi. Trebuie să facem o treabă mai bună când descriem realitatea cu care ne confruntăm.

Există două tipuri de fasciști: cei care dau ordine și cei care le primesc. O bază populară îi dă fascismului picioarele de care are nevoie ca să pornească în marș, plămânii pe care îi folosește pentru proclamări și mușchii pe care se bazează ca să amenințe – însă acesta e fascismul de la gât în jos. Pentru a crea tirania din temerile și speranțele oamenilor de rând, este nevoie de bani, precum și de ambiție și idei strâmbe. Aceasta este combinația care ucide. În lipsa susținătorilor avuți, probabil că n-am fi auzit niciodată de caporalul Mussolini sau de fruntașul Hitler. În lipsa dorinței lor de a domina cu orice preț, niciunul n-ar fi făcut atât de mult rău pe cât a făcut.

Majoritatea mișcărilor politice de mărime apreciabilă sunt populiste într-o măsură sau alta, însă asta nu le face fasciste, nici măcar intolerante. Fie că sunt în căutarea limitării sau extinderii imigrației, a criticării sau apărării islamului, fie că promovează pacea sau ațâță la război, toate sunt democratice, cu condiția să-și urmărească scopurile prin mijloace democratice. Ceea ce face o mișcare să fie fascistă nu este ideologia, ci disponibilitatea de a face orice este necesar

– inclusiv să folosească forța și să încalce drepturile altora – pentru a obține victoria și a cere supunere.

Merită să ne amintim și că fascismul își face rareori o intrare dramatică. În mod obișnuit, începe cu un personaj aparent minor – Mussolini într-o pivniță înghesuită, Hitler la un colț de stradă – care pășește în față doar când au loc evenimente dramatice. Povestea avansează când apare ocazia de a acționa și numai fasciștii sunt pregătiți să lovească. Atunci, agresiunile mici, dacă nu sunt împiedicate, se transformă în agresiuni mai mari, când ceea ce este inacceptabil este acceptat și când vocile contrare sunt înăbușite.

În scurt timp, guvernul care amuțește o sursă media descoperă că e mai ușor să o amuțească și pe a doua. Parlamentul care scoate în afara legii un partid politic are un precedent pentru următoarea interdicție. Majoritatea care răpește drepturile unei anumite minorități nu se oprește acolo. Forța de siguranță care bate protestarii și scapă nepedepsită nu ezită să o facă din nou, iar când reprimarea ajută dictatorul din țara A să-și extindă puterea, conducătorii din țara B o iau pe un drum paralel. Nu după mult timp, rețeta lui Mussolini este utilizată și încă o dată, până cu până, găina e jumulită.

Gândiți-vă la declarația unui german bine educat, dar fără cunoștințe politice, care a fost martorul ascensiunii celui de-al Treilea Reich:

Să treci prin acest proces înseamnă, pur și simplu, să nu-l poți remarca – vă rog, încercați să mă credeți. [...] Fiecare pas este atât de mic, atât de nesemnificativ, atât de bine explicat sau, uneori, „regretat“, încât, dacă ai fi detașat de întregul proces de la început, dacă nu ai înțelege către ce [...] duc într-o bună zi toate aceste „mici măsuri“ pe care niciun „german patriot“ nu le poate respinge, n-ai mai vedea cum se dezvoltă de la o zi la alta, așa cum nici fermierul pe câmpul lui nu vede cum crește porumbul. [...]

Și, într-o bună zi, prea târziu, principiile tale, dacă ai ținut vreodată seama de ele, năvălesc asupra ta. Povara autodezamăgirii a devenit prea grea și un incident minor, în cazul meu a fost băiețelul meu, practic un bebeluș doar, care spune „porc evreu“, face ca totul să se prăbușească deodată și atunci vezi că totul, totul, s-a schimbat și s-a schimbat complet chiar sub nasul tău.¹

Dat fiind că fascismul tinde să prindă la public pas cu pas în loc să facă un salt gigantic, ar putea vreodată să ajungă foarte departe în America înainte să fie oprit? Sunt Statele Unite imune la această maladie – sau vulnerabile?

Înainte de a vorbi despre aceste întrebări, vă rog să vi-l imaginați pe Unchiul Sam în cămașa de noapte albă și lungă, foindu-se în pat, cu somnul tulburat de trei coșmaruri îngrozitoare.

În primul, miliardarii reacționari complotează să monopolizeze platformele media și să-și verse fondurile în conturile de campanie ale candidaților preferați care, atunci când sunt în funcție, asigură alegerea judecătorilor docili. Sunt date legi pentru alungarea imigranților musulmani, sunt puse sub acuzare avorturile, se restricționează în mod incorect votul, se orientează finanțarea educației publice către școlile private și se forează după petrol aici, acolo, peste tot. Președintele primește autoritatea deplină de a oferi și a revoca licențele de difuzare, extinde Guantanamo până include suspectii de infracțiuni domestice și interzice anchetele care-l vizează. De la mic la mare, un număr tot mai important de cetățeni își duc viețile în cadrul unei camere acustice conservatoare, unde nu văd nimic altceva decât Fox News, memorează catehismul Breitbart și învață doar ceea ce vor cei de dreapta, cu pasul țațoș, să știe. În cele din urmă, pe măsură ce schimbarea climatică progresează și

¹ Milton Mayer, *They Thought They Were Free: The Germans, 1933–45*, Chicago, University of Chicago Press, 1981, pp. 166–73

inundațiile catastrofale ne copleșesc orașele, milițiile civile puternic înarmate se organizează să protejeze proprietatea privată, încurajate de promisiunea că vor primi iertarea președintelui dacă cineva ar apăsa cumva pe trăgaci în „legitimă apărare“.

Coșmarul numărul doi: Liberalii bogați de la Hollywood și New York își investesc banii în candidații preferați care, odată aleși, uneltesc să impună standarde rigide de corectitudine politică în toate instituțiile importante ale societății – guvern, poliție, media, sport, teatru, universități și grupe de grădiniță. Oricine încalcă aceste norme vagi și nescrise sau este acuzat că a făcut-o este etichetat drept bigot și concediat. Vorbitorii de dreapta sunt interziși în adunările publice pentru că exercitarea dreptului de liberă exprimare lezează sensibilitățile antifasciștilor mânuitori de bâte. Băile separate pe sexe sunt interzise ca discriminatorii, iar teroriștii invadează granițele pentru că oprirea lor ar necesita întocmirea unui profil rasial. Al Doilea Amendament este abrogat, combustibilii fosili sunt interziși și un număr tot mai mare de cetățeni își petrec toată viața într-o cameră acustică, învățând doar ceea ce vor liberalii fasciști ca ei să știe.

Coșmarul numărul trei: Statele Unite sunt lovite de multiple atacuri teroriste, ucigând mii de oameni, iar responsabilitatea o revendică radicalii musulmani aflați în SUA. Un președinte profund afectat îi imploră pe americani să aibă încredere în guvernul lor și să nu ia legea în propriile mâini. Deși recunoaște nevoia de duritate, Casa Albă refuză să aresteze musulmanii sau să închidă moscheile. În urma a încă unui atac terorist, apoi încă a unuia și încă a unuia, un orator tânăr și captivant apare la televizor – și pe Twitter – ca să-i acuze pe liderii ambelor partide predominante de lașitate. Face apel la o revoluție care să elibereze țara de minciunile care i-au încătușat voința și i-au secătuit lumina. Se jură să zdrobească și să distrugă teroriștii, așa cum au făcut ei cu bărbații, femeile și copiii nevinovați uciși de loviturile lor detestabile. Promite un botez de foc care să aducă o mare reînviere, o renaștere a Americii așa cum era cândva

– independentă, mândră, vitează, pură și vrednică de binecuvântările lui Dumnezeu. Îi roagă pe ascultătorii săi să-și pregătească mintea și corpul pentru luptele ce vor urma – nu doar împotriva teroriștilor, ci și a apologetilor și a facilitatorilor. Îi avertizează că dușmanii lor se pregătesc deja să atace, așa că singura lor șansă este să lovească primii. „Nu trebuie să ezitam, strigă el. Vor spune că suntem barbari și au dreptate. Vrem să fim barbari. Este un titlu de onoare. Să ne înăsprim inimile și să luăm America înapoi!”

Am pus întrebarea clasei mele de absolvenți de la Georgetown: „Poate o mișcare fascistă să prindă rădăcini semnificative în Statele Unite?” Imediat, un tânăr a răspuns: „Da, poate. De ce? Pentru că suntem convinși că nu poate”. Argumentul său este că americanii au atât de multă încredere în rezistența instituțiilor noastre democratice, încât vom ignora prea multă vreme eroziunea treptată care are loc în interiorul lor. În loc să ne mobilizăm, vom merge veseli înainte, așteptându-ne ca totul să se termine cu bine, până într-o dimineață când vom deschide ochii, vom trage draperiile și ne vom trezi într-un stat cvasifascist.

Studentul a explicat că, după părerea lui, nici liderii democrați, nici cei republicani nu știu ce să facă în privința lui Trump. Încă nu au înțeles cum a putut fi nominalizat și ales în timp ce ignora toate sfaturile strategice foarte costisitoare pe care le-a primit și făcând sau spunând destule lucruri ofensatoare încât să distrugă orice alt candidat de nenumărate ori. Liderii de partid nu înțeleg de ce, de-a lungul multelor dificultăți ale președinției actuale, baza politică a lui Trump a rămas combativă și fermă – și ceea ce nu reușesc politicienii să priceapă nici nu vor putea să vindece.

Cifrele în sondaje ale președintelui sunt mediocre, e adevărat, însă tot sunt mai robuste decât cele ale liderilor din Congres care au fost obligați să-l înfrunte. Însă acei lideri continuă să se implice în certuri partizane care au deschis ușa pentru Trump din capul locului. Republicanii par lași pentru că puțini au îndrăznit să se plângă, deși

partidul lor este preluat de oameni care îi disprețuiesc; democrații nu par conștienți că ceva similar li s-ar putea întâmpla și lor ceva similar. Centrul vital, care în trecut a salvat țara de la diviziuni pe baza unor probleme discutabile, a devenit un loc al solitudinii – istoric vorbind, o prevestire a unor probleme mult amplificate în viitor.

Ceea ce-i trebuie țării este un angajament clar exprimat de către liderii responsabili din ambele partide, care să se adreseze nevoilor naționale în totalitatea lor, însoțit de un plan general de acțiune pentru asta. În schimb, republicanii își păzesc flancul drept, iar democrații pe cel stâng, lăsând un hău căscat în singurul loc din spectrul ideologic unde acordurile de durată în beneficiul binelui comun pot fi făurite. Peste ani, s-ar putea să ne amintim de Trump ca de o ciudățenie de demult care ne-a învățat o lecție pe care nu o vom uita despre capriciile democrației. S-ar putea să ne amintim de el și ca de un agent al clivajelor politice pe care ne vor trebui decenii să le închidem, timp în care fiecare președinte va da greș pentru că singurii candidați aleși sunt cei care fac promisiuni imposibil de ținut. Multe depind de lecția pe care o învață politicienii din experiențele recente – dacă este mai bine să respingem trumpismul sau să-l copiem.

Acesta este un motiv de îngrijorare. Dar mai sunt și altele.

Am învățat din istorie că fasciștii pot ajunge în funcții înalte prin alegeri. Când se întâmplă asta, primul pas pe care încearcă să-l facă este să submineze autoritatea centrelor de putere concurente, inclusiv a parlamentului sau, în America, a Congresului. După cum a remarcat un alt student al meu, Statele Unite sunt în război din 2001 pe baza unei autorizații congresionale de șaiszeci de cuvinte de a folosi forța împotriva celor care „au plănuțit, autorizat, comis și asistat” atacurile teroriste din 11 septembrie. Expresia directă a fost întărită de atunci de președinții Bush, Obama și Trump pentru a justifica operațiunile antiteroriste nu doar din Afganistan și Pakistan, ci și din Camerun, Djibouti, Eritreea, Etiopia, Georgia, Irak, Kenya, Libia,

Nigeria, Filipine, Somalia, Siria, Uganda și Yemen. O mare parte din această activitate a fost direcționată spre grupuri care nici nu existau în 2001. Legătura dintre autorizația originală și acțiunile ulterioare s-a întins și s-a subțiat până a devenit invizibilă.

S-ar putea crede că membrii Congresului ar fi dornici să-și reafirme dreptul constituțional de a declara război și de a impune bariere în utilizarea forței. Unii sunt, însă cei mai mulți din ambele partide au ales să evite această responsabilitate. Șoimii se tem că o a doua hotărâre ar lega mâinile președintelui; porumbeii se tem să dea comandantului suprem ceea ce ar putea fi un cec în alb. Așadar, an de an, nu fac nimic. Drept rezultat, trei președinți au ordonat mii de lovituri militare pe o durată de câțiva ani, bazându-se doar pe propria judecată în privința eficienței și necesității. E greu să-ți imaginezi o autoritate mai susceptibilă de un viitor abuz. Conștient de asta, președintele Obama a îndemnat Congresul să aprobe noua legislație – fără succes. Congresul nu-și face treaba în acest domeniu, așa cum a devenit suprapolitizat și ineficient în atâtea alte domenii – aprobarea unui buget, cercetarea nominalizărilor, conducerea unor investigații obiective, supravegherea agențiilor guvernamentale și organizarea unor audieri serioase înainte de a se grăbi să dea legi.

Studentii mei evidențiază și alte evenimente tulburătoare. Fascismul se hrănește cu nemulțumirile sociale și economice, inclusiv cu credința că *oamenii de acolo primesc un tratament mai bun decât merită, în timp ce eu nu primesc ce mi se datorează*. Se pare că astăzi aproape oricine are o nemulțumire: oțelarul șomer, angajatul la fast-food cu salariul minim pe economie, studenta încărcată de datorii, afaceristul care se simte hărțuit de reglementările guvernului, veteranul care așteaptă prea mult pentru o programare la medic, fundamentalistul care crede că se duce un război împotriva Crăciunului, brokerul de pe Wall Street care se simte ponegrit pe nedrept, magistratul care încă mai crede că este suprainpozitat.

În mod evident, nemulțumirile personale – justificate sau nu – au făcut parte din condiția umană încă de când Cain a decis să-și rezolve

problema geloziei față de fratele său, Abel. Acum, o grijă în plus este lipsa mecanismelor eficiente de domolire a mâniei. După cum am descris mai sus, toți tindem să trăim în bule media și informaționale care ne sporesc nemulțumirile în loc să ne facă să privim problemele spinoase din mai multe părți. În loc să gândim critic, căutăm oameni care ne împărtășesc opiniile și care ne încurajează să ridiculizăm ideile celor ale căror convingeri și perspective sunt în conflict cu ale noastre. La multe niveluri, disprețul a devenit o caracteristică a politicii americane. Ne face să refuzăm să ascultăm ce spun alții – nedorind, în unele cazuri, să-i lăsăm măcar să vorbească. Acest lucru oprește procesul de învățare și creează un public pregătit pentru demagogi care știu cum să aducă la un loc grupurile diverse de nemulțumiți în opoziție fățarnică față de toți ceilalți. Gândiți-vă la acest apel: „A venit vremea ca o mișcare să ia ce e mai bun de la stânga și de la dreapta, formând o nouă unitate printre diverși oameni care alcătuiesc America, modelându-i într-un singur popor, o națiune unită”.¹ Acesta este strigătul benign de luptă al unui grup care se numește Cămășile Negre Americane.

La acest punct din discuția noastră, studenții mei au pus problema încrederii. Cum se construiește aceasta? Există persoane sau instituții care vor fi ascultate de toate taberele? Acestea sunt întrebări la care e mai greu de răspuns decât ar trebui să fie. În domeniul politic, liderii respectați de toată lumea sunt rari tocmai pentru că, încercând să stabilească o zonă de mijloc, devin vulnerabili la atacuri din partea extremelor. Candidații cu cea mai bună șansă de a câștiga alegerile generale nu pot trece de cele primare. Legislatorii care încearcă să lucreze cu cei din tabăra opusă sunt neapreciați de una și muștrați pentru lipsă de loialitate de cealaltă. Într-un studiu recent realizat de *Reader's Digest*, cei patru oameni în care americanii aveau cea mai mare încredere jucau toți roluri fictive – actori de film –, cu Tom Hanks în fruntea listei.

¹ „Who We Are”, Cămășile Negre Americane, <https://www.americanblackshirts.com/about>

Cum rămâne cu presa? Generația mea s-a maturizat privind trei emisiuni de știri în fiecare seară, stând până târziu pentru Johnny Carson și meditănd la ideile unor editorialiști eminenți precum James Reston, Flora Lewis, Mary McGrory, William Raspberry și William Buckley. Informațiile pe care le ofereau slujeau drept o puternică forță centrifugă în societatea americană.

Nu împărtășeam toți aceleași păreri. Dimpotrivă, existau diferențe substanțiale între partidele importante, iar la margine era o competiție pentru spațiu între națiști, comuniști, Panterele Negre, Societatea John Birch, Yippies și Klan. Însă presa a jucat un rol uriaș în păstrarea echilibrului. Oamenii chiar citeau paginile de editorial ale ziarelor importante. Aproape toată lumea știa cine era pe coperta ultimei ediții din *Life*, *Time*, *Newsweek* și *Rolling Stone*. Împreună, am stat în camerele de zi și am privit cum țara noastră a îngropat un președinte, apoi pe fratele lui și, între ei, pe doctorul King. Am fost martorii primului război televizat, a primului pas pe Lună și a primei demisii a unui președinte. Deseori nu eram de acord, dar măcar am început de la aceeași bază generală de informații. Acest lucru nu mai este valabil. Astăzi, cetățenii primesc știrile dintr-o varietate de surse, unele de încredere, multe nu – și suntem destul de siguri că nu noi, ci celălalt cade pradă propagandei partizane și știrilor false.

Clasa mea este departe de a fi pesimistă la unison în aprecierea viitorului. Un student a propus ca semn bun abordarea nonmilitară din răspunsul lui George W. Bush la atacurile teroriste din 11 septembrie. Bush i-a avertizat pe americani să nu dea vina pe islam sau pe practicanții acestei religii pentru acțiunile unui grup mic de teroriști. Conform acestui principiu, a fost consecvent și curajos pe tot parcursul mandatului. Niciodată nu a căutat să obțină aplauze ieftine în detrimentul musulmanilor americani, nici nu a răspândit minciuni despre ei, nici nu a pregetat să vorbească atunci când unii au fost țintele atacurilor motivate de ură. Exemplul pe care l-a dat în urma celui mai grav atac de pe teritoriu american de la Pearl Harbor încoace merită să fie amintit.

O altă studentă a întărit avertismentul anterior al colegului ei despre automulțumire, însă a văzut un posibil remediu în reacția față de alegerea lui Trump. Printre colegii ei, vedea o erupție de interes pentru problemele publice și o dorință mai mare de a organiza și a participa la proteste și de a se înscrie în campanii. Era încântată de numărul de femei inteligente care și-au anunțat planurile de a candida. Trump, spera ea, ar putea fi strigătul de avertizare de care are nevoie democrația americană.

Și eu împărtășesc speranța ei, dar trebuie să ne amintim că forțele distructive care acționează în Statele Unite și în lume la ora actuală nu au fost puse în mișcare de un singur om. Curenții se vor simți mult timp după ce Trump va fi ieșit din scena publică. În trecut, am crezut mereu că timpul e de partea noastră – ca vindecător, ca învățător, un creator de spațiu pentru inovație și idei care să iasă din tipar. Acum nu mai sunt atât de sigură. Dorința mea de a fi optimistă este la fel de puternică, însă multe dintre lucrurile pe care le văd nu-mi plac. În privința economiei, îmi amintesc de o piesă de pe albumul *Sgt. Pepper*, unde Paul cântă: „Trebuie să recunosc că este mai bine“, iar John îl tachinează: „Mai rău de atât nu se poate“. Perspectiva este totul. Bursele pot urca, însă standardele de viață pentru majoritatea oamenilor nu s-au îmbunătățit de multă vreme și foarte mulți tineri sunt convinși că nu se vor descurca niciodată la fel de bine ca părinții lor.

Dacă nu ar fi atât de mulți cei care se simt lăsați în urmă, aceștia ar fi mai optimiști și mai puțin înclinați să declanșeze mici incendii pe internet și în cabinele de vot. Așteptările contează. Salturile în venitul familiei care au avut loc în Statele Unite după al Doilea Război Mondial poate că au părut firești atunci, însă erau, de fapt, fără precedent – un produs al revenirii după Marea Criză și după război într-o țară care controla o parte extrem de mare a bogăției mondiale. Dacă oamenii sunt dispuși acum să se mulțumească și cu câștiguri modeste, constante, și dacă politica de bugetare și impozitare este reformată pentru a asigura că beneficiile sunt distribuite la scară mai

mare, perspectivele se vor îmbunătăți. Totuși, s-ar putea să avem mult de așteptat.

Pe plan mai general, mă tem că ne detașăm de idealurile care ne-au unit și ne-au inspirat multă vreme. Când râdem, râdem mai des unii de alții decât împreună. Lista de subiecte care nu pot fi discutate fără să ia foc o familie întreagă sau o reuniune de absolvenți se tot lungeste. Nu doar ne certăm; suntem uluiți de părerile pe care alții le consideră axiomatice. Pare că trăim în aceeași țară, însă în galaxii diferite – iar cei mai mulți dintre noi nu au răbdarea de a explora spațiul din mijloc. Asta ne slăbește și, într-adevăr, ne face mai susceptibili.

Cele trei coșmaruri menționate mai înainte sunt exagerate, așa cum tind să fie visele. Cu toate astea, emoțiile și atitudinile pe care le reflectă sunt reale și sunt parte dintr-o ostilitate indignată a unuia față de celălalt pe care părem incapabili să o suprimăm. Nu este nevoie de multă imaginație pentru a ne închipui circumstanțele – o altă criză majoră, un scandal de corupție, alte incidente teroriste, asasinate, o serie de dezastre naturale sau o implicare subită într-un război neașteptat – care ar putea provoca o prăpastie prea mare pe care constituția noastră, acul și ața democrației, să o repare.

ȘAPTESPREZECE

ÎNTREBĂRILE POTRIVITE

Cel care luptă cu monștrii ar trebui să aibă grijă să nu devină și el un monstru.¹

– NIETZSCHE

În fiecare dintre noi există un dor inepuizabil de libertate sau așa ne place nouă, ca democrați, să credem. Cu toate astea, dorința aceasta pare deseori să concureze cu dorința de a ni se spune ce să facem. Suntem indeciși. În sălile de curs, căutăm permanent echilibrul potrivit între a impune disciplina printre studenții noștri și a le lăsa curiozitatea și creativitatea să zburde liber. În cercurile religioase, memorizarea este metoda de învățare preferată de unii, însă pentru alții căutarea înțelepciunii, deși începe cu Scriptura, se deschide întregii game de experiențe și închipuiri omenești. Când rabinii sunt acuzați că răspund la orice întrebare cu o întrebare, de obicei răspund așa: „Și de ce crezi că facem asta?” În Evanghелиi, Iisus pune patruzeci de întrebări pentru fiecare afirmație declarativă pe care o

---

¹ Friedrich Nietzsche, *Dincolo de bine și de rău*, 1886

face. Și în afaceri, și în forțele armate există porunci care trebuie ascultate, amestecate cu îndemnurile de a respinge normele învechite ale dogmei în căutarea unor perspective noi.

Toți prețuim dreptul de a împinge limitele și a merge cu îndrăzneală acolo unde nu ne-a luat-o nimeni înainte; cu toate astea, acest lucru nu este tot ceea ce prețuim. Mai ales când suntem speriați, furioși sau nedumeriți, putem fi tentați să cedăm bucăți din libertatea noastră – sau, mai dureros, libertatea altcuiva – în căutare de îndrumare și ordine. Bill Clinton a remarcat că, atunci când oamenii sunt nesiguri, preferă să aibă lideri care sunt puternici și greșesc decât lideri care sunt slabi și au dreptate. De-a lungul istoriei, demagogii i-au întrecut deseori pe democrați în generarea unei fervori populare, iar asta se întâmplă aproape întotdeauna pentru că sunt considerați a fi mai hotărâți și siguri de judecățile lor.

În vremuri de liniște relativă, simțim că ne permitem să fim răbdători. Înțelegem că întrebările despre politică sunt complicate și merită să ne gândim cu atenție la ele. Vrem ca liderii noștri să consulte experți, să adune cât mai multe informații posibile, să verifice presupunerile și să ne dea șansa să ne exprimăm opiniile cu privire la opțiunile disponibile. Vedem planificarea pe termen lung ca fiind necesară și deliberarea ca pe o virtute, însă când decidem că este nevoie urgentă de acțiune, toleranța noastră față de întârzieri dispare.

În acele momente, mulți dintre noi nu mai vor să fie întrebați „Ce părere ai?” Vrem să ni se spună încotro să mergem în marș. Atunci își ia startul fascismul: alte opțiuni nu par suficiente. Există un motiv pentru care filmele cu justițieri sunt populare. Toți cunoaștem scenariile: un cetățean care respectă legea este rănit – o persoană iubită e ucisă, o fiică e răpită, un viol rămâne nejudecat – și poliția nu are răspuns. Ne trezim brusc că ne identificăm cu cei înfățișați pe ecran de Liam Neeson, Bruce Lee, Jodie Foster sau Batman și toată furia aceea acumulată începe să-și caute ținta, la naiba cu dreptul la un proces echitabil. Când răufăcătorii sunt anihilați, aplaudăm. E în natura noastră – sau, cel puțin, e o parte din ea.

În viața națiunilor, originile mâniei nu trebuie să fie foarte personale ca să stârnească dorința de soluții instantanee. Mussolini și Hitler au profitat de neliniștea cetățenilor lor în urma carnajului provocat de Primul Război Mondial. Kim Il-sung a făcut-o pe gardianul și călăuza într-o țară rămasă cu cicatrice după patru decenii de dezbinare. Milošević și Putin au accesat rezervele adânci de indignare naționalistă în urma Războiului Rece. Chávez și Erdoğan au ajuns la putere în mijlocul unor crize economice și politice care îi aruncau pe membrii clasei mijlocii în ghearele sărăciei. Orbán și adepții lui din aripa europeană de dreapta promet să-i apere pe alegători de realitățile psihologice care decurg din diversitatea religioasă, culturală și rasială. Mergând și mai înapoi, israeliții din Antichitate – înconjurați de dușmani – s-au rugat de Samuel să le dea un rege, ca „să fim și noi ca alte nații, cu un rege care să ne conducă, care să iasă în fața noastră și să lupte în bătăliile noastre”¹. Profetul îi previne pe israeliți să se gândească de două ori, avertizându-i că monarhul pe care îl cer îi va lua cu siguranță pe fiii lor să îi fie războinici, le va lua pe fiicele lor să îi fie bucătărese, alături de viile, câmpurile, vitele, oile și slujitorii lor, ca să-și satisfacă propriile nevoi. Când oamenii continuă să insiste, rugăciunea lor este ascultată. Un secol mai târziu, regatul lor este divizat și înclină spre distrugere.

Nu este nimic inacceptabil în a-ți dori un lider puternic – puțini vor unul slab –, însă lista cu lideri naționali care au fost considerați virtuoși înainte de a dezvălui unul sau mai multe defecte dezastruoase de caracter începe cu istoria în sine și încă se prelungește. În 1980, Robert Mugabe a fost considerat erou în Africa pentru rolul lui în eliberarea Rhodesiei (acum Zimbabwe) de sub stăpânire colonială. Apoi a administrat prost economia țării, a încurajat corupția, a călcat în picioare drepturile omului, a suprimat opoziția politică și a refuzat să plece până când, în cele din urmă, a fost schimbat cu forța, în

¹ Samuel 8:20, Biblia – Noua Versiune Internațională

noiembrie 2017, la vârsta de nouăzeci și trei de ani. În 1985, Hun Sen părea omul potrivit care să conducă Cambodgia, aflată încă în refacere după plecarea Khmerilor Roșii, vinovați de genocid, însă asta a fost cu peste trei decenii în urmă, destul pentru ca el să devină dictator. Yoweri Museveni din Uganda a promis o democrație deplină când, în 1986, a preluat cârma țării în urma unui război civil brutal. Mulți l-au considerat profetul unei generații noi și iluminate de lideri africani; însă în timp ce alții din acest grup african de tineri dătători de speranțe își vedeau de viața lor după un anumit număr de ani în funcție, el a rămas în fruntea țării la nesfârșit, devenind tot mai înclinat spre autocrație cu fiecare mandat.

Din nefericire, mult mai multe nume pot fi adăugate la această listă, de la Daniel Ortega, din Nicaragua, la Paul Kagame, din Rwanda, și Ilham Aliyev, din Azerbaidjan, precum și cel cu cel mai lung nume, Gurbanguly Berdimuhamedov, care se autodescria ca „protectorul” Turkmenistanului. Puterea dă, după cum știm, o dependență cu tendințe de abuz. Chiar și cei care intră în viața publică cu cele mai bune intenții sunt sensibili la atracția ei. Prin urmare, ar trebui să fim atenți la propriul nostru prost obicei – de a căuta și a aștepta răspunsuri ușoare când cele mai grave probleme cu care ne confruntăm nu sunt deloc așa. Poate ar trebui să ne amintim ce explicație a dat Hitler în 1936 pentru popularitatea lui: „O să vă spun ce m-a adus în poziția pe care am atins-o. Problemele noastre politice par complicate. Germanii nu le puteau înțelege. [...] Eu, pe de altă parte, [...] le-am redus la cei mai simpli termeni. Masele și-au dat seama de asta și m-au urmat”.¹

Pe 19 octombrie 2017, am luat trenul spre New York pentru un eveniment organizat de George W. Bush pentru a sărbători „Spiritul Libertății”. Cu ani în urmă – când Bush era președinte și eu tocmai începusem o nouă carieră ca fostă personalitate –, deseori nu eram

¹ Bullock, *Hitler*, p. 381

de acord cu el pe probleme de politică. Cu toate acestea, i-am admirat întotdeauna optimismul degajat și decența personală, calități care au devenit mult mai puțin obișnuite în viața publică decât ar trebui să fie.

Cu această ocazie, a avut un mesaj important de transmis. Vorbind încet, dar ferm, fostul comandant suprem a avertizat împotriva degradării discuției politice din Statele Unite și de peste ocean. A învinuit partizanatul neobosit, reînvierea sentimentelor protecționiste și izolaționiste, transformarea mândriei naționale în bigotism nativist și acceptarea fără judecată de către unii a teoriilor conspirației și a născocirilor fățișe. „Știm, în adâncul sufletului, a spus el, că represiunea nu este curentul viitorului. [...] Știm că guvernele libere sunt singura cale prin care ne putem asigura că cei puternici sunt dreți și cei slabi sunt prețuiți. Și știm că atunci când pierdem din vedere idealurile, nu democrația este cea care a eșuat. Este eșecul celor însărcinați cu păstrarea și protejarea democrației.”¹

Când am avut ocazia să vorbesc, mi-am exprimat îngrijorarea – cum o fac deseori – cu privire la cei aflați acum la conducere care cred că Statele Unite se pot descurca fără ajutorul prietenilor lor. După părerea mea, trebuie să lucrăm bine cu alții, fie că încercăm să oprim teroriștii, să împiedicăm răspândirea armelor nucleare, să ridicăm standardele de viață, să protejăm mediul, să prevenim epidemiile, să-i închidem pe dealerii internaționali de droguri sau – da – să ne apărăm granițele. Nu există motiv pe lume pentru care ar trebui să ne temem sau să nu ne dorim să ne implicăm în mod constructiv. Ideea că Statele Unite reprezintă o națiune de nerozi care a petrecut ultimii cincizeci de ani fiind jefuită de străini vicleni este absurdă. Sugestia că țara noastră se poate da înapoi de la responsabilitățile ei într-o eră cel puțin la fel de periculoasă ca oricare alta este, pur și simplu, tristă. Aceasta nu este America pe care o recunosc eu.

¹ George W. Bush, Forumul Institutului Național Bush despre libertate, piețe libere și siguranță, Lincoln Center, New York, 19 octombrie 2017

Ca secretar de stat, am fost mândră să mă alătur președinților George H. W. Bush și Bill Clinton în a numi Statele Unite „o națiune indispensabilă”. Azi îmi fac griji că țara devine, conform propriei alegeri, mai puțin admirată și relevantă în modelarea afacerilor lumii. În parte din acest motiv, cred că fascismul și politicile fasciste sunt o amenințare mai virulentă la adresa libertății, a prosperității și a păcii internaționale decât în orice alt moment de la al Doilea Război Mondial până acum. Ajung din nou la concluzia mea că un fascist este o persoană care pretinde că vorbește pentru o națiune sau un grup întreg, care este total dezinteresată de drepturile altora și este dispusă să folosească violența și orice alte mijloace necesare pentru a-și atinge scopurile pe care le-ar putea avea. De-a lungul vieții mele de adult, am simțit că lumea s-ar putea baza pe America să pună obstacole în calea unui astfel de lider, a unui astfel de partid sau a unei astfel de mișcări. N-am crezut niciodată că, la optzeci de ani, voi începe să am îndoieli.

Umbra care se întinde peste aceste pagini este, bineînțeles, cea a lui Donald Trump. Este președinte pentru că a convins destui alegători din statele potrivite că spune adevăruri directe, că este un negociator priceput și un susținător eficient al intereselor americane. Faptul că nu este niciunul dintre aceste lucruri ar trebui să ne îngrijoreze, însă există o cauză și mai mare de neliniște. Trump este primul președinte antidemocrat din istoria modernă a Statelor Unite. În prea multe zile, începând cu primele ore, își etalează disprețul față de instituțiile democratice, idealurile de egalitate și dreptate socială, discursul public, virtuțile civice și America însăși. Dacă ar fi transplantat într-o țară cu mai puține protecții democratice, ar da o probă pentru dictator, pentru că într-acolo îl conduc instinctele lui. Acest fapt înspăimântător are consecințe. Mentalitatea de turmă este puternică în afacerile internaționale. Liderii de pe glob observă, învață și se imită unul pe altul. Văd în ce direcție merg colegii lor, cu ce pot scăpa nepedepsiți și cum își pot spori și perpetua puterea. Calcă unii

pe urmele altora, așa cum a făcut Hitler cu Mussolini – și azi turma se mișcă în direcția fascistă.

Cu toate diferențele dintre ei, există și conexiuni care fac legătura între personaje precum Maduro, Erdoğan, Putin, Orbán, Duterte și – singurul exemplu dintre ei de fascist adevărat – Kim Jong-un. Fiecare a încercat să-și îndepărteze adepții de consensul în privința sprijinirii normelor democratice care necesită decenii de luptă și sacrificiu pentru a fi construite. Acești oameni ambițioși văd accederea la funcții înalte nu ca pe un privilegiu temporar, ci ca pe un mijloc de impunere a propriilor dorințe pentru cât de mult timp pot. În declarațiile publice, nu manifestă niciun interes pentru cooperare în afara grupurilor specifice pentru care pretind că vorbesc și pe care susțin că le reprezintă. Toți vor pentru ei mantia de „lider puternic”; toți spun că vorbesc pentru „popor”; și se uită unul la altul după ajutor pentru a-și spori rândurile.

Dacă acest cerc de despoți nu ar fi apărut, influența descurajantă a lui Trump ar fi probabil temporară și gestionabilă, o maladie minoră după care un corp sănătos se poate recupera repede; însă când ordinea internațională bazată pe lege se luptă deja cu o varietate de boli, sistemul imunitar este slăbit. Acesta este pericolul cu care ne confruntăm.

Una dintre distracțiile mele din ultimii ani a fost să particip la proiecte de cercetare care estimează, de exemplu, perspectiva democrației în Orientul Mijlociu și amenințările față de pluralismul politic și social în Statele Unite și străinătate. De cele mai multe ori, procesul – care, Doamne sfinte, îmi place – presupune aducerea la un loc a oamenilor inteligenți, bine cafeinizați, care să se așeze la o masă, să discute, să ronțăie gustări și să scrie recomandări care să fie distribuite intern, revizuite și publicate. Unii poate își imaginează că așa născocesc elitiștii planurile machiavelice pentru stăpânirea lumii. Pentru cei implicați însă este un exercițiu de umilință totală. Foarte rar, rapoartele noastre compuse în mod chinuitor și dezbătute cu seriozitate au impact, deși eu, una, cred că lumea ar putea profita

dacă mai mulți oameni ar fi dispuși să citească, să sublinieze și să reflecteze la conținutul lor.

Pentru că rapoartele sunt publicate și au nevoie de consumatori, nu-i voi ruga pe cititorii acestei cărți să parcurgă o listă lungă de propuneri despre înlăturarea banilor în exces din politică, îmbunătățirea educației civice, apărarea independenței jurnaliste, ajustarea naturii în continuă schimbare a pieței muncii, sporirea dialogului interreligios sau punerea unei șei pe mânzul năvălaș căruia îi spunem internet. Ar trebui să facem toate aceste lucruri și altele în plus; dar ar fi asta de ajuns?

Președintele Obama a petrecut opt ani încercând să împingă Statele Unite înainte în majoritatea acestor domenii, cu oarecare succes. Politicile administrației sale pentru impozite și cheltuieli au fost direcționate direct spre creșterea salariilor pentru oamenii cu venituri mici și medii. Departamentul Educației a promovat educația continuă, instruirea vocațională și a redus taxele de studiu, ocupându-se totodată de câteva universități importante orientate spre profit care își jefuiau studenții. Președintele a încercat din greu să fie o prezență vindecătoare – chiar și cântând puțin „Amazing Grace” – pentru divizarea rasială. Mai mult decât oricare dintre predecesorii săi, era la curent cu platformele sociale și realitățile complexe ale lumii cibernetice. Era la fel de stăruitor în aplicarea legilor imigrației pe cât era de creativ în încercarea de a găsi o cale legală pentru cei care meritau să devină cetățeni. A moștenit un dezastru economic și a plecat din funcție după cea mai lungă perioadă de creștere susținută a numărului de locuri de muncă din sectorul privat din istoria Statelor Unite.

Atunci, iată ce nu are sens. În noiembrie 2016, cota de favorabilitate a lui Obama a fost cea mai mare din mandatul său – și totuși Colegiul Electoral American a răsplătit un candidat care insista că Statele Unite se duc pe apa sâmbetei.

Acest puzzle nu este limitat la anul 2016 sau la o singură țară. În Rusia, apariția lui Putin se poate explica probabil prin dezastrele din

anii 1990. În 2002, când Erdoğan a candidat prima dată la președinție, părea un salvator în comparație cu inadaptații bătrâni și obosiți care duseseră Turcia spre dezastru.

Mai recent însă, sursele nemulțumirii sunt mai puțin evidente și au mai puțină greutate. Țări precum Ungaria, Polonia și Filipine nu cunosc dificultăți economice neobișnuit de mari, nici nu au suferit o traumă istorică recentă. Mai mult decât atât, lumea este, după mai multe standarde, într-o formă mai bună acum decât a fost vreodată. Pruncii care se nasc astăzi au șanse mai mari să înceapă viața sănătoși, să primească vaccinurile necesare, să aibă acces la educație și să ajungă la bătrânețe decât în oricare altă generație anterioară. Cifrele Băncii Mondiale arată că rata globală a sărăciei extreme a scăzut sub zece procente pentru prima dată. Parteneriatele dintre agențiile de ajutorare și sectorul privat au produs dividende imense, sporind disponibilitatea medicamentelor, oferind tratamente pentru boli precum malaria și SIDA și crescând accesul la electricitate și comunicații moderne. Sistemul internațional are o abundență de defecte, iar criza refugiaților sirieni i-a împins capacitatea umanitară dincolo de limita de rupere, însă profesioniștii din domeniul dezvoltării, al sănătății publice și al îngrijirii refugiaților nu au făcut niciodată mai mult bine în atât de multe locuri sau pentru un număr atât de mare de oameni.

Da, salariile rămân prea mici și avem multe de făcut pentru a oferi locuri de muncă generațiilor următoare. Nu există motiv de satisfacție, dar nici nu ar trebui să ne lăsăm cuprinși de vrajă și să credem că autoritarismul este cumva o opțiune mai practică. Am putea întreba: Ei bine, cum rămâne cu China? Creșterea sa a contribuit mult la câștigurile globale, însă asta este pentru că, acum trei decenii, liderii de la Beijing au decis să-și deschidă economia și să accepte multe dintre principiile economiei de piață. China este un jucător important nu pentru că este maestră a propriului joc, ci pentru că oamenii săi sunt specialiști în capitalism.

Gândiți-vă la toate cerințele care sunt adresate guvernului, apoi luați în calcul schimbările uriașe care au avut loc în ultimele șapte decenii: sfârșitul colonialismului, ridicarea Cortinei de Fier, îngustarea prăpastiei dintre Nord și Sud, revoluționarea tehnologiei și mobilitatea sporită a oamenilor. După orice standard obiectiv, democrația – deși testată pretutindeni – nu a eșuat și nu eșuează. Atunci, de ce simțim atât de des că asta se întâmplă acum?

În cei peste douăzeci de ani de când predau, am învățat să mă întreb, atunci când nu primesc răspunsuri bune, dacă nu cumva motivul este că nu am căutat în locurile potrivite. Mă întreb acum dacă noi, cetățenii cu vederi democratice, am fost neglijenți în modul în care am formulat întrebările. Poate ne-am obișnuit atât de mult să primim satisfacții imediate de la dispozitivele noastre, încât nu mai avem răbdare cu ritmul lent al democrației. Poate că ne-am lăsat manipulați de vânzători ambulanți care promet să ofere lumea pe un platou de argint, însă habar nu au cum să-și respecte promisiunile. Poate că am lăsat aparențele – iluzia deciziei, raportarea pe nerăsuflăte a bagatelilor, dramele false din emisiunile TV – să ne amăgească și să ne deruteze până în punctul în care nu mai recunoaștem ce este adevărat, în schimb credem cu siguranță ceea ce nu este adevărat. S-ar putea să fie momentul potrivit să luăm o pauză și să ne gândim cu mai multă atenție la ceea ce vrem să spunem cu adevărat când vorbim despre asemenea concepte precum măreția și forța.

Puțin președinți americani abia instalați au fost disprețuiți mai mult decât Abraham Lincoln. Criticii din statele sudice erau abuzivi în mod previzibil, însă politicienii de seamă din nord – chiar și din propriul partid – l-au numit „șovăitor¹ și ineficient“, „slab ca apă“ și „un ratat recunoscut [care] nu are voință, curaj sau capacitate executivă“. Corul a devenit mai gălăgios când, din motive de siguranță,

¹ Senator Zachariah Chandler (R-Mich.), Senator William Fessenden (R-Maine), William M. Dickson (R-Ohio), citați în Mark Bowden, „Idiot“, «Yahoo», «Original Gorilla»: How Lincoln Was Dissed in His Day“, *Atlantic*, iunie 2013

a purtat o pălărie joasă și o haină largă pentru a nu fi recunoscut în timp ce schimba trenurile în drum spre Washington pentru investire. Se pare că noul președinte nu era doar – printre alte epitete care i se adresau – un bădăran, un mocofan, o gorilă și un idiot; era și laș. Patru ani mai târziu, când a sărit din balconul Teatrului Ford, John Wilkes Booth l-a numit tiran.

Cât despre impactul asupra vremurilor din timpul mandatului său, niciun conducător american nu a fost mai controversat decât Lincoln, însă astăzi este unul dintre cei câțiva președinți admirați de republicani, democrați, istorici și cetățeni de rând din toate colțurile țării și de multe milioane de oameni din toată lumea. Istoria l-a desemnat cu multă vreme în urmă drept un lider puternic, dar nu pentru că așa s-a declarat el. Deși el era deseori subiect de batjocură, Lincoln nu râdea niciodată de cei călcați în picioare, nu se lăuda cu propriile realizări, nici nu dădea dovadă de cruzime personală. Era un politician iscusit care putea să joace dur și ale cărui politici pe timp de război au fost un compromis pentru libertățile civile, însă scopul său adevărat – cel de a salva o națiune de la urâtenia propriilor patimi și politici – nu a ezitat niciodată.

În privința comunicării, era un original care cerea mai mult de la americani și le vorbea cu mai multă franchețe decât orice alt președinte de dinaintea lui sau de după el. Rugămintea lui, când a început războiul, a fost îndreptată spre „îngerii mai buni ai firii noastre” și, când conflictul începea să se domolească, spre principiile „răutății față de nimeni” și „milă pentru toți”. A spus națiunii împovărate de durere să se gândească la posibilitatea că ea însăși chemase asupra sa Armaghedonul – tolerând sclavia atâta vreme. I-a îndemnat pe cei însetați de răzbunare să se concentreze mai bine pe pansarea rănilor națiunii și compasiunea pentru „cel care a dus bătălia, pentru văduva și pentru orfanul său”.

Un secol mai târziu, dincolo de ocean, către est, Nelson Mandela a început ispășirea sentinței de douăzeci și șapte de ani, în floarea vârstei, în închisoare. Crima lui a fost că s-a opus asupritorilor rasiști

care puseseră monopol pe putere și pe privilegiile din țara lui. Curajosul disident a avut un temei profund de nemulțumire, un motiv îndreptățit pentru amărăciune și mii de zile după gratii ca să-și cultive ura. În schimb, a ales să-și petreacă timpul învățând despre oamenii care îl băgaseră în închisoare – afrikaanerii. Le-a studiat limba, istoria, resentimentele și temerile. Când ziua mult așteptată a sosit și a fost în sfârșit eliberat, Mandela nu numai că îi înțelegea pe cei care îl aruncaseră în temniță; a putut să și comunice cu ei, să găsească un teren comun cu ei, să-i ierte și – cel mai uimitor – să-i conducă. Președinte fiind, Mandela s-a luptat cu mulți din partidul lui care voiau să obțină o dreptate imediată pentru o multitudine de nedreptăți făcute membrilor mișcării antiapartheid. A desemnat o Comisie a Adevărului și Reconcilierii care primea mărturii din toate părțile. Spre deosebire de mulți, a găsit resurse ca să reziste capcanelor întinse de înalta sa funcție și a refuzat să mai candideze pentru al doilea mandat. În discursul său de final de la ONU, a spus:

În timp ce stau în Qunu și devin bătrân ca dealurile sale, continui să sper că a apărut un grup de lideri în țara mea, în regiunea mea, pe continentul meu și în lume, care nu vor permite să li se mai refuze și altora libertatea cum ni s-a refuzat nouă; ca un om să fie condamnat la foame, cum am fost noi; ca un om să fie depozat de demnitatea sa umană, cum s-a întâmplat cu noi.¹

Lincoln și Mandela s-au luptat fiecare cu monștri; niciunul nu a devenit un monstru.

Unii s-ar putea gândi că titlul cărții este alarmist. Bine. Ar trebui să fim conștienți de asaltul asupra valorilor democratice care a căpătat putere în multe țări din afară și care divizează America la ea acasă.

¹ Nelson Mandela, Adunarea Generală a ONU, 21 septembrie 1998

Este puternică tentația de a închide ochii și a de aștepta să treacă ce e mai rău, însă istoria ne spune că, pentru ca libertatea să supraviețuiască, trebuie să fie apărată, și că dacă vrem ca minciunile să se oprească, ele trebuie să fie demascate.

Dacă Donald Trump n-ar fi fost ales președinte, tot m-aș fi apucat de această carte, pentru că este un proiect pe care l-am conceput cu gândul de a imprima un avânt pentru democrație în timpul primului mandat al lui Hillary Clinton. Alegerea lui Trump doar a sporit sentimentul meu de presiune. Nu putem, bineînțeles, să ne așteptăm ca fiecare lider să posede înțelepciunea lui Lincoln și sufletul mare al lui Mandela, însă când ne gândim la ce întrebări ar fi cel mai util de pus, poate că ar trebui să începem prin a discerne ce cred posibilitățile noștri lideri că merită ca noi să auzim.

Ne satisfac prejudecățile sugerând să-i tratăm pe oamenii de altă etnie, rasă, crez sau partid decât noi ca fiind nevrednici de demnitate și respect?

Vor să ne întreținem mânia față de cei despre care credem că ne-au greșit cu ceva, vor să ne zgândărim nemulțumirile și să ne orientăm spre răzbunare?

Ne încurajează să disprețuim instituțiile ce ne guvernează și procesul electoral?

Încearcă să ne distrugă încrederea în elementele esențiale care contribuie la democrație, cum ar fi presa independentă și justiția profesionistă?

Exploatează simbolurile patriotismului – steagul, jurământul – într-un efort conștient de a ne întoarce unul împotriva celuilalt?

Dacă sunt învinși la urne, vor accepta verdictul sau vor insista fără vreo probă că au câștigat?

Trec dincolo de a ne cere voturile și se laudă cu capacitatea lor de a rezolva toate problemele, de a reduce toate neliniștile la tăcere și de a satisface orice dorință?

Ne solicită aplauzele vorbind nonșalant și cu o duritate exaltată despre folosirea violenței în distrugerea dușmanilor?

Preiau atitudinea lui Mussolini: „Mulțimea nu trebuie să știe“, tot ce aceasta trebuie să facă este să creadă și „să se supună modelării“¹?

Sau ne invită să ne alăturăm lor în clădirea și întreținerea unui centru sănătos pentru societățile noastre, un loc unde drepturile și îndatoririle noastre sunt distribuite corect, unde contractul social este respectat și toți au loc să viseze și să se dezvolte?

Răspunsurile la aceste întrebări nu ne vor spune dacă un posibil lider este de extremă stânga sau dreapta, dacă este conservator sau liberal sau – în context american – democrat ori republican. Cu toate acestea, ne vor spune multe lucruri pe care trebuie să le știm despre cei care vor să ne conducă și multe, de asemenea, despre noi înșine. Pentru cei care prețuiesc libertatea, răspunsurile vor oferi motive de siguranță sau un avertisment pe care nu îndrăznim să-l ignorăm.

---

¹ Smith, *Mussolini*, p. 126

MULȚUMIRI

În ianuarie 2001, când am încheiat mandatul ca secretar de stat al SUA, abia așteptam să-mi spun povestea în paginile unei cărți. Cartea mea de memorii, *Doamna Secretar de Stat*, a fost publicată după doi ani și jumătate. Odată ajunsă la vârsta obișnuită de pensionare, m-am gândit că s-a încheiat cariera mea de autoare. Mă înșelam. *Fascismul: Un avertisment* este cartea cu numărul șase. Ori nu știu când să mă opresc, ori evenimentele au impus ca eu să îmi spun părerea în continuare – cred că este a doua variantă. Acest efort, mai mult decât altele, este legat de evenimentele recente sau aflate în plină desfășurare din spațiul public și, prin urmare, poate fi depășit, în unele detalii, de ceea ce se întâmplă mai departe. Totuși, bănuiesc (și mă tem) că temele mai largi vor rămâne relevante pentru că sunt strâns legate de natura umană și de felul în care oamenii din domenii diferite găsesc, sau nu reușesc să găsească, moduri pașnice de a trăi împreună.

Fiecare carte este produsul muncii de echipă și acum, că am exersat atât de mult, echipa noastră este una cu experiență. Ca întotdeauna, apreciez profund ajutorul și susținerea familiei mele: sora mea, Kathy Silva; fratele și cumnata mea, John și Pamela Korbel; cele trei fiice, Anne, Alice și Katie; ginerii mei; și cei șase nepoți. Sunt puține lucruri pe care le pot face fără ei – și nimic din ceea ce iubesc să fac.

Fenomenul pe care îl numim fascism a jucat un rol central în viața mea, așa cum a jucat în viața multor oameni, precum și în istoria vremurilor noastre. Însă a ști asta nu este același lucru cu a înțelege originile și metodele fascismului; pentru asta, cercetările sunt indispensabile. Îi mulțumesc lui Bill Woodward, de multă vreme partenerul meu de scris, pentru explorările sale în trecut, pentru numeroasele sale idei și pentru munca grea pe care a depus-o. Elaine Shocas, altă colegă de lungă durată, a oferit un ajutor esențial în revizuirea schițelor, precum și sfaturi înțelepte. Richard Cohen a editat fiecare carte pe care am scris-o – chiar și pe cea prinsă cu agrafe – și de fiecare dată îmbunătățește ceva, de la temele centrale până la folosirea virgulelor. Este o plăcere să lucrez cu el și i se interzice pensionarea.

Un autor are nevoie de o editură și un autor este cu adevărat norocos când o găsește pe cea mai bună din branșă. Sunt îndatorată echipei de vis de la HarperCollins – începând cu Jonathan Burnham și Jonathan Jao, dar și Sofiei Groopamn, care a dedicat multe ore acestui proiect – și întregii echipe de la Harper, care îi include pe Brian Murray, Michael Morrison, Tina Andreadis, Kate D’Esmond și Juliette Shapland; sunt recunoscătoare pentru încrederea și îndrumarea lor continuă.

Bob Barnett și Deneen Howell, consilierii mei, impun standardul de excelență în profesia lor. Nu există alții mai deștepți și mai plăcuți. Le prețuiesc ajutorul și păstrez cu drag prietenia lor.

La fel ca mai toate cărțile, și aceasta a trecut prin multiple variante. Le mulțumesc tuturor celor care și-au făcut timp să revizuiască diverse capitole, inclusiv colegilor mei Wendy Sherman, Jim O’Brien, Jacob Freedman și Fariba Yassae și, în special, lui Ken Wollack, președintele de multă vreme al Institutului Național Democratic. Ken a avut multe observații importante și apreciez și ajutorul lui Scott Hubli, de la NDI, în privința relației dintre tehnologia informației și democrație.

Un efort de acest tip cere o investiție mare de timp, ceva care poate distra atenția de la alte obligații. Din fericire, sunt privilegiată să lucrez în fiecare zi alături de o echipă înțeleghătoare și talentată de la Albright Stonebridge Group. Jan Stewart și Liza Romanov au fost lângă mine pe tot parcursul acestui proces și nu aș fi reușit în lipsa ajutorului, răbdării și îndemnării lor. Sunt mult prea mulți ca să menționez numele tuturor, însă mulțumiri speciale trebuie aduse și pentru Melissa Estok, Mica Carmio, Lauren Cotter și Nancy Sefko.

Anna Stolk a dedicat multe ore de cercetare și verificare de date. Judecata ei solidă și ochiul ei atent au fost elemente valoroase care au contribuit la acest proiect. Will Palmer a făcut o treabă grozavă de redactor și îl felicit pentru asta.

Una dintre bucuriile vieții mele este că, atunci când călătoresc și petrec timp cu prieteni vechi, o fac deseori cu un scop public în gând. În 2003, mi-a venit ideea ca să păstrez legătura cu o parte din foștii miniștri de externe cu care am lucrat când eram secretar de stat. Numele original al grupului, „Madeleine și Foștii săi“, s-a păstrat, însă apelativul formal este Forumul Miniștrilor de la Aspen. Ne întâlnim o dată sau de două ori pe an, continuăm să adăugăm persoane pensionate de curând și dăm deseori declarații sau scriem articole pentru a face un rezumat al ideilor noastre. În ultima vreme, am discutat situația din Europa, mediul politic din Statele Unite și implicațiile ambelor pentru restul lumii. În mod firesc, subiectul acestei cărți a apărut în discuție și mai mulți „foști miniștri“ mi-au permis să le pun întrebări. Pentru timpul și ideile lor, vreau să le mulțumesc în mod special prietenilor mei Lloyd Axworthy (Canada), Lamberto Dini (Italia), Erik Derycke (Belgium), Jan Eliasson (Suedia), Joschka Fischer (Germania), Jaime Gama (Portugalia), Susana Malcorra (Argentina), David Miliband și Malcolm Rifkind (Regatul Unit), Ana Palacio (Spania), George Andreas Papandreou (Grecia), Hubert Védrine (Franța) și Knut Vollebæk (Norvegia). Însă pentru a lămuri lucrurile, opiniile exprimate în această carte sunt doar responsabilitatea mea, nu a lor.

În cele din urmă, le sunt recunoscătoare studenților mei de la Georgetown pentru ideile lor provocatoare despre fascism și pentru că au acceptat bucuroși să fie cobaii mei pentru această carte. Lasagna nu a fost o răsplată suficientă. Strigăm catalogul: asistenții Freiderike Kaiser, Shannon Mizzi și Kirby Neuner; studenții Hadeil Abdelraouf, Bassima Alghussein, Katherine Ayanian, Daniel Bishop, Dainis Butners, Yanique Campbell, Samuel Denney, Shane Feifer, Anthony Johnson, Melissa Karakash, Ted Kenyon, Annie Kowaleski, Jennifer Lincoln, Amelia Lohmann, James Lowe, Gayle Martin, Alexandra Memmott, Sarah Oldham, Yusuke Saito, Sonny Santistevan, Samta Savla, Sally Scudder, Amanat Thind, Amanda Thoet și Patrick Zimet. Mulțumesc fiecăruia în parte.

Indice

A

Acordul de la Paris privind schimbările climatice, 233

Acordul nuclear cu Iranul, 233

Acțiunea Cetățenilor Nemulțumiți (Cehia), 194

Adams, John Quincy, 220

„adevărații polonezi“, 187

Afganistan, 107, 126, 168, 247

Africa, guvernele din, 120, 122

Vezi și Rhodesia; Africa de Sud

Africa de Nord, 60, 80, 84, 1092, 235

Africa de Sud, 119, 215

Albania, 36, 60, 95, 112

Albright, Madeleine, 12, 14, 16, 18, 20, 22, 24, 26, 28, 30, 32, 34, 36, 38, 40, 42, 44, 46, 48, 50, 52, 56, 58, 60, 62, 64, 68, 70, 72, 74, 78, 80, 82, 84, 86, 88, 92, 94, 96, 98, 100, 102, 104, 106, 108, 110, 112, 114, 116, 120, 122, 124, 126, 128, 132, 134, 136, 138, 140, 142, 144, 148, 150, 152, 154, 156, 158, 160, 162, 166, 168, 170, 172, 174, 176, 178, 180, 182, 184, 186, 188, 190, 192, 194, 196, 198, 202, 204, 206, 208, 210, 212, 214, 216, 220, 222, 224, 226, 228, 230,

232, 234, 236, 240, 242, 244, 246, 248, 250, 252, 254, 256, 258, 260, 262, 264, 266, 268, 269, 270

Alfonso XIII, Regele Spaniei, 61

Alianța pentru Progres (a lui Kennedy), 103

Aliyev, İlham, 256

Alternativa pentru Germania (AfD), 192, 193, 194

Alvarado, Juan Velasco, 133

Amanta cardinalului (Mussolini), 27

Angola, 107

Anthony, Susan B., 135

anticapitaliști, 19

antisemitism, 72

Arabia Saudită, 104, 231

Arafat, Yasser, 211

Argentina, 104, 141, 177, 269

arianism (în India), 71, 72

Armata Eliberării din Kosovo (UÇK), 112, 113

Ascensiunea lui Arturo Ui poate fi oprită (Brecht), 238

Asia Centrală, 14, 168, 176, 235

Assad, Bashar al-, 176

atacuri cibernetice, 176

„Atomi pentru pace“ (programul), 103

Auschwitz (lagărul de concentrare), 88

Austria, 24, 41, 46, 69, 77, 193

autocrație, 22

Azerbaidjan, 107, 256

B

Babiš, Andrej, 194, 195

Bahrain, 222

Baker, James, 175

Balcanii, 60, 107, 110, 111, 116, 176

Banca Mondială, 99, 261

Berlin, 40, 42, 56, 63, 64, 69, 70, 82, 180

Beneš, Edvard, 94, 96, 97

Berdimuamedov, Gurbanguly, 256

Bergen-Belsen (lagărul de concentrare), 88

Berlinului, Zidul, 13, 100, 104, 165, 168, 178

„Big Brother“, 21

Birmania, 217

Vezi și Myanmar

Bolívar, Simón, 133, 139, 145

Bolivia, 141

Booth, John Wilkes, 263

Bosnia-Herțegovina, 109, 110, 112, 113, 115

Brazilia, 104, 241

Braun, Eva, 89

Brecht, Bertolt, *Ascensiunea lui Arturo Ui poate fi oprită*, 238

Brexit, 192

Broz, Josip (Tito), 96

Bryan, William Jennings, 241

Buchenwald (lagărul de concentrare), 88

Buckley, William, 250

Bulgaria, 95, 147, 189

Bush, George H. W., 14, 137, 166, 240, 258

Bush, George W., 210, 211, 212, 241, 247, 250, 256, 257

C

Cabaret (musical), 75

Cadrul Comun, 205

Cambodgia, 107, 224, 256

campanii de dezinformare, 124

Canalul Panama, 132

capitalism, 31, 125, 130, 261

Caporetto (bătălia de la), 28

Carson, Johnny, 250

Carter, Jimmy, 103, 132, 226

Castro, Fidel, 136, 139

Cămașile Brune (italiene), 69

Cămașile Negre Americane, 249

Cecenia, 168

Cehia (Republica Cehă) 106, 173, 194

Cehoslovacia, 11, 13, 14, 58, 70, 71, 72, 76, 77, 78, 79, 93, 94, 95, 96, 98, 99, 100, 106, 111, 127, 180, 196, 230

Chaplin, Charles, 54, 56, 89

Chávez, Adán, 133

- Chávez, Hugo, 130, 131, 133, 134, 135, 136, 137, 138, 139, 140, 141, 142, 143, 144, 145, 150, 169, 172, 255
- Chile, 104, 177
- China, 100, 103, 116, 123, 124, 172, 176, 201, 204, 208, 212, 213, 214, 223, 224, 228, 233, 235, 261
- Churchill, Winston, 23, 25, 52, 70, 78, 94
- Cicero, 120
- Clinton, Bill, 112, 116, 130, 131, 136, 154, 204, 210, 211, 212, 240, 254, 258
- Clinton, Hillary, 265
- Columbia, 143, 193
- Comitetul America pe primul loc (AFC), 228
- comunism, 48, 73, 90, 93, 101, 103, 104, 166, 169, 74, 180
Vezi și Uniunea Sovietică
- conducerea fascistă 58,
Vezi și Hitler, Adolf; Mussolini, Benito
- Conferința de Pace de la Paris, 98
- Convenția pentru prevenirea și reprimarea crimei de genocid, 115
- Coolidge, Calvin, 16
- Coreea, 14, 104, 123, 128, 200, 201, 202, 203, 204, 205, 206, 208, 210, 211, 213, 214, 215, 216, 217, 223, 233, 236, 241
- Coreea de Nord (Republica Populară Democrată Coreeană - PRDC), 123, 128, 201, 203, 205, 206, 210, 211, 214, 215, 217
- Coreea de Sud (Republica Coreea - RC), 14, 202, 204, 206, 208, 211, 223, 233, 241
- Costa Rica, 104
- Coughlin, Pr. Charles, 72
- Creșterea periculoasă a populismului* (Human Rights Watch), 241
- crezul fascist, 35, 51
- Crimeea, 169, 171, 175, 230, 233
- criza financiară din 2008, 122
- criza refugiaților, 193
- Croația, 107
- Crucea cu Săgeți (Ungaria), 66
- Cuba, 137, 141, 225
- D**
- Darwin, Charles, 23
- Debarcarea din Normandia, 88, 99, 219, 221
- Declarația Universală a Drepturilor Omului, 115
- democrație, 14, 20, 61, 73, 90, 92, 116, 119, 121, 122, 126, 145, 148, 164, 166, 171, 182, 186, 224, 226, 256, 265, 268
- Democrații Suedezi, 193
- dictaturi, 20, 86, 93, 96, 104, 80, 241, 226
- drepturile omului, 103, 109, 115, 116, 164, 168, 177, 223, 225,

226, 255

Duce, Il, 56, 85, 86, 93, 141, 163,
177, 220, 248

Duterte, Rodrigo, 16, 221, 259

E

Ecaterina cea Mare, 171

Economist, Indexul Democrației,
121

Ecuador, 141

Egipt, 104, 149

Eichmann, Adolf, 132

Eisenhower, Dwight D., programul
“Atomi pentru pace”, 103

El Salvador, 120

Elena, regina Italiei, 36

Elțin, Boris, 165, 166, 167, 168,
170, 175Erdoğan, Recep Tayyip, 146, 147,
148, 149, 150, 151, 152, 153,
154, 155, 156, 157, 158, 159,
160, 161, 162, 163, 169, 172,
182, 222, 255, 259, 261

Etiopia, 36, 57, 247

Europa, 11, 13, 14, 22, 26, 27, 53,
60, 73, 75, 77, 99, 103, 107, 110,
111, 112, 113, 116, 119, 120,
134, 147, 160, 161, 169, 170,
172, 176, 178, 182, 184, 187,
188, 189, 190, 192, 194, 197,
198, 204, 218, 234, 235, 241,
242, 269*Vezi și* Uniunea Europeană;
Primul Război Mondial; al

Doilea Război Mondial

Evita (musical), 142evrei, 12, 33, 39, 41, 42, 43, 48, 50,
67, 69, 70, 72, 73, 74, 76, 77, 91,
100, 172**F**

Facebook 21, 173

Falanga Fascistă (Spania), 70

Fasci di Combattimento, 30

Fascismul, 13, 15, 17, 18, 19, 20,
21, 22, 23, 27, 29, 30, 31, 33, 35,
37, 41, 43, 45, 47, 49, 51, 53, 55,
57, 59, 61, 63, 65, 67, 69, 70, 71,
72, 73, 74, 75, 77, 79, 81, 83, 85,
87, 89, 90, 91, 93, 95, 97, 99,
101, 103, 105, 107, 109, 111,
113, 115, 116, 117, 119, 121,
123, 125, 127, 128, 129, 131,
133, 135, 137, 139, 141, 143,
145, 147, 149, 151, 153, 155,
157, 159, 161, 163, 165, 167,
169, 171, 173, 175, 177, 181,
183, 185, 187, 188, 189, 191,
193, 195, 197, 199, 201, 203,
205, 207, 209, 211, 213, 215,
217, 219, 221, 223, 225, 227,
229, 231, 233, 235, 237, 238,
239, 241, 242, 243, 244, 245,
247, 248, 249, 251, 254, 255,
257, 258, 259, 261, 263, 265,
267, 269*Vezi și* Hitler, Adolf; Mussolini,
Benito;

Fermor, Patrick Leigh, *A Time for Gifts* ("În noaptea aceea la han"), 39

Fidesz (Ungaria), 181, 182, 183

Filipine, 14, 16, 104, 123, 128, 177, 221, 248, 261

Finlandezii adevărați, 193

Fondul Monetar Internațional (FMI), 99

Franța 27, 55, 59, 63, 70, 71, 77, 148, 173, 191, 192, 193, 219, 220, 233, 269

Franco, Francisco, 58, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 70, 80

Franklin, Benjamin, 17, 89, 105, 124, 218, 221, 239

Freedom House, 14, 156

Freud, Sigmund, 23

G

Galton, Francis, 23

Gandhi, Mahatma, 12, 25, 135

Garfield, James, 241

Garibaldi, Giuseppe, 33, 218

Gauland, Alexander, 193

George V, regele Angliei, 69

Georgia (țară), 91, 107, 173, 247

Georgetown University, 18, 101, 231, 246, 270

Germania, 39, 42, 44, 45, 46, 52, 53, 58, 59, 61, 64, 70, 71, 72, 73, 78, 81, 83, 84, 85, 86, 87, 91, 103, 109, 128, 129, 148, 165, 168, 187, 191, 192, 193, 202,

223, 233, 269

Germania nazistă 59, 64, 70, 71, 72, 73, 81, 83, 84, 87, 91, 128, 129, 202

Gestapo, 48, 49, 83

globalizare, 67, 125, 149

Goebbels, Joseph, 48, 69, 87, 196, 240

Gorbaciov, Mihail, 168, 220

Gorki, Maxim, 92

Gottwald, Klement, 94, 97, 98

Göring, Hermann, 82

Grandi, Dino, 86

Grant, Ulysses S., 241

Grecia, 24, 60, 78, 80, 99, 104, 134, 147, 193, 269

Guatemala, 120, 241

Guernica (bombardamentul german de la), 63

Gülen, Fethullah, 157, 158, 159, 163

H

Haiti, 107

Haley, Nikki, 223

Hanks, Tom, 249

Harding, Warren, 16

Havel, Václav, 13, 14, 135, 180

Hemingway, Ernest, 62, 175

Henlein, Konrad, 70, 71

Hindenburg, Oskar von, 47

Hindenburg, Paul von, 46, 47, 50

hipernationalism, 193

Hitler, Adolf, 11, 19, 38, 39, 40, 41,

42, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 50,
51, 52, 53, 54, 55, 56, 57, 58, 59,
60, 61, 64, 65, 67, 68, 69, 70, 71,
72, 73, 74, 75, 78, 80, 81, 82, 83,
84, 85, 86, 87, 88, 89, 90, 91, 94,
95, 97, 98, 100, 105, 111, 113,
114, 119, 129, 134, 135, 142,
151, 162, 169, 177, 196, 203,
219, 229, 230, 238, 242, 243,
255, 256, 259

Holocaust, 12, 107

Honduras, 120

Hoover, Herbert, 16

Hun Sen, 256

Hussein, Saddam, 166, 212, 222

I

Ianukovici, Viktor, 174

iliberalism, 182, 186

imigrație 192, 193, 196, 198, 219,
223, 229, 241, 242, 260

Imperiul Austro-Ungar, 23, 27, 66

India, 71, 98, 116

Indonezia, 14, 104, 119, 177

Institutul Gülen, 158

Institutul Național Democrat
(NDI, 118, 119, 120, 268

Ioan Paul al II-lea, Papa, 13

Irak, 126, 147, 175, 247

Iran, 104, 147, 149, 168, 208, 215,
225

islam, 114, 125, 148, 149, 155, 193,
234, 242, 250

Israel, 162, 211, 235

Istanbul, 146, 148, 156, 157

It Can't Happen Here (Lewis), 239

Italia, 19, 24, 27, 29, 30, 36, 38, 42,
55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 68, 70,
84, 86, 103, 110, 148, 173, 191,
202, 269

Iugoslavia, 78, 95, 96, 106, 108,
109, 110, 113

J

Jackson, Andrew, 241

Japonia, 105, 200, 202, 206, 208,
211, 233

Jefferson, Thomas, 91, 219

Joyce, William (Lord Hee-Haw),
69

Juche, doctrina, 202, 204, 207

jumulirea găinii (Mussolini -
observație despre acumularea
puterii), 128

Juncker, Jean-Claude, 190, 191

jurnalism, 204, 214, 215, 222, 259

K

Kaczyński, Jarosław, 184, 185, 186,
187, 188

Kaczyński, Lech, 185

Kagame, Paul, 256

Kemal, Mustafa (Atatürk), 147,
148, 149, 150, 151, 152, 155,
159, 160

Kennedy, John F., 103

Kershaw, Ian, 87

Kim Dae-jung, 226
 Kim Il-sung, 201, 202, 203, 204,
 205, 207, 213, 255
 Kim Jong-il, 204, 205, 207, 211
 Kim Jong-un, 204, 214, 215, 222,
 259
 King, Martin Luther, jr, 242
 Kissinger, Henry, 231
 Korbel, John, 267
 Korbel, Josef, 11, 12, 79, 93, 96, 97,
 106, 113, 196
 Kosovo, 111, 112, 113, 114, 115
 Ku Klux Klan, 72, 250
 Kuhn, Fritz, 73, 74
 kurzi, 150, 156

L

La Follette, Robert, 241
 La Rochejaquelein, Henri de, 37
 Lansky, Meyer, 74
 Largo Cabellero, Francisco, 61, 62
 Lavrov, Serghei, 176
Lebensraum, 81
 Legea Împuternicirii (Germania),
 41, 48
 Legea Magnitsky, 233
 Legiunea Arhanghelului Mihail, 70
 Lenin, Vladimir Ilici, 90, 170
 Levi, Primo, 236
 Lewis, Flora, 250
 Lewis, Sinclair, *It Can't Happen*
Here, 259
 Liberia, 107
 Libia, 215, 224, 247

Liga Germano-Americană (GAB),
 73
 Liga Națiunilor, 24, 55, 98
 Lincoln, Abraham, 135, 218, 241,
 257, 262, 263, 264, 265, 270
 Lindbergh, Charles, 229
 Long, Huey, 239

M

Maastricht (Tratatul de la), 190
 Maduro, Nicolás, 143, 144, 259
 Magnitsky (Legea), 233
 Majdanek (lagărul de concen-
 trare), 88
 Malaysia Airlines (doborârea avio-
 nului), 175
 Malthus, Thomas, 23
 Mandela, Nelson, 14, 135, 263,
 264, 265
 Marcos, Ferdinand, 119, 177
 Marea Britanie, 55, 69, 71, 173,
 191, 192
 Marea Criză Economică, 46, 251
Marele Dictator (film), 54, 89
 Marković, Mirjana, 113
 Márquez, Gabriel García, 136
 Marshall, George, 94, 95
 Marșul către Roma, 31, 32, 44, 97
 Marx, Karl, 13
 Masaryk, Jan, 97, 99
 Masaryk, Tomáš Garrigue, 127
 McCarthy, Joseph, 100, 101, 102,
 103, 104
 McGrory, Mary, 250

media, 14, 15, 103, 155, 157, 181,
183, 185, 224, 243, 244, 245,
249

Mein Kampf (Hitler), 44, 45, 51, 55

Mengele, Josef, 132

Merkel, Angela, 192, 193, 233

Milošević, Slobodan, 108, 109,
111, 112, 113, 114, 115, 208,
255

Mișcarea Puterea Poporului
(Filipine), 118

Mladić, Ratko, 110, 115

Monnet, Jean, 189

Mosley, Oswald, 68, 69, 70

Mozambic, 107

Mugabe, Robert, 255

Mun Hyok-myon, 214

Museveni, Yoweri, 256

Mussolini, Benito, 25, 26, 27, 28,
30, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 38,
44, 47, 54, 55, 56, 57, 58, 59, 60,
61, 65, 67, 68, 70, 71, 75, 80, 83,
84, 85, 86, 87, 88, 89, 90, 94, 95,
97, 100, 105, 113, 128, 129, 131,
132, 135, 139, 142, 151, 164,
170, 177, 182, 203, 204, 242,
243, 255, 259, 266

Myanmar, 120

Vezi și Birmania

N

NAFTA (North American Free
Trade Agreement), 233

Nagy, Imre, 179, 196

NATO, 99, 107, 110, 111, 112, 114,
116, 148, 162, 170, 181, 225,
231

naționalism, 22, 55, 67, 105, 106,
147, 151, 174, 182, 187, 188

naziștii, 11, 19, 20, 40, 43, 44, 45,
46, 47, 48, 49, 57, 59, 60, 67, 71,
72, 76, 79, 82, 83, 87, 88, 91,
92, 113, 119, 128, 132, 175, 219,
229, 250

Vezi și Germania nazistă

NDI (Institutul Național
Democratic), 118, 119, 120,
268

Nepal, 119

Nicaragua, 141, 256

Nietzsche, Friedrich, 23, 44, 253

Nigeria, 119, 248

Nixon, Richard, 103, 104, 231, 241
„Noaptea Cuțitelor Lungi“,
50

Noua Romă, 68, 105

Nürnberg (procesele de la), 115

O

Obama, Barack, 17, 18, 212, 214,
234, 241, 247, 248, 260

Olanda, 59, 77, 173, 194

Open Society (fundatia), 183

Orbán, Viktor, 180, 181, 182, 183,
184, 186, 194, 195, 196, 198,
255, 259

Organizația Națiunilor Unite
(ONU), 105, 107, 110, 130,

214, 225, 229, 264
 Orientul Mijlociu, 17, 126, 147,
 195, 211, 232, 235, 236, 259
 Ortega, Daniel, 256
 Orwell, George, 13, 63, 221

P

Pakistan, 98, 104, 247
 Panama, 132
 Paraguay, 104
 Parker, Dorothy, 27
 Parteneriatul Trans-Pacific, 235
 Partidul Dreptății și Dezvoltării
 (AKP, Turcia), 147, 150, 151,
 153, 154, 155, 156, 158, 160
 Partidul Lege și Justiție (PiS,
 Polonia), 184, 185, 186
 Partidul Libertății (Austria), 193
 Partidul Libertății (Olanda), 194
 Partidului Muncitoresc German
 (mai târziu Partidul
 Muncitoresc Național-
 Socialist German), 19, 43
 Partidul Muncitorilor din
 Kurdistan (PKK), 152
 Partidul Naționalist din Islanda, 70
 Partidul Nou (Marea Britanie), 68
 Partidul Popular American, 239
 Paxton, Robert, 21, 31, 193
 Pearl Harbor (atacul japonez de
 la), 229, 250
 Pelley, William, 72
 Pérez, Carlos Andrés, 134
 Perón, Eva, 132

Perón, Juan, 131, 132, 135
 Perot, Ross, 240
 Peru, 241
 Petacci, Claretta, 87
 Picasso, Pablo, 63
 Pinochet, Augusto, 119
 Planul Marshall, 17, 95
 „Planul Soros“ (chestionarul), 195
 platforme sociale, 123, 156, 194,
 197, 244, 260
 Polonia, 13, 24, 69, 77, 78, 81, 95,
 116, 117, 128, 180, 184, 186,
 187, 188, 191, 224, 232, 261
 Polk, James, 241
 populism, 240, 241
 Portugalia, 70, 104, 191, 269
 Potemkin, Grigori, 171
 Praga, 11, 13, 14, 60, 69, 78, 79, 94,
 95, 96, 97, 153, 156
 Programul în Patru Puncte
 (Truman), 17, 99
 propaganda, 43, 217
Punch (caricatură, „oul preotu-
 lui“), 118
 Putin, Vladimir, 16, 91, 164, 165,
 167, 168, 169, 170, 171, 172,
 173, 174, 175, 176, 177, 178,
 182, 223, 230, 241, 255, 259,
 260

R

Račak (masacrul de la), 111, 112
 Raspberry, William, 250
 Război Mondial (al Doilea), 12, 16,

- 33, 55, 59, 67, 72, 93, 98, 104,
111, 116, 164, 189, 193, 194,
200, 203, 228, 240, 251, 258
- Război Mondial (Primul), 23, 42,
59, 66, 68, 98, 116, 147, 182,
255
- războiul cibernetice, 176, 215
- Războiul Civil din Spania, 58, 61,
63
- Războiul Coreean, 202
- războiul din Bosnia, 108, 109, 110,
11, 112, 113, 114, 115
- Războiul Rece, 12, 14, 94, 95, 103,
104, 107, 119, 121, 149, 165,
170, 174, 177, 180, 201, 204,
207, 231, 236, 255
- Reagan, Ronald, 103, 132, 226, 241
- „Realismul principal“ (Trump),
228
- Reich (al Treilea), 41, 70, 77, 82,
85, 127, 143, 196, 219, 229, 243
- Reston, James, 250
- Revoluția Bolșevică, 28, 92
- Revoluția de Catifea, 13
- Rhodesia (acum Zimbabwe), 115,
255
- Roma, 25, 31, 32, 35, 44, 85, 97,
131, 196
- România, 24, 70, 95, 182, 189, 241
- Roosevelt, Eleanor, 62
- Roosevelt, Franklin, 17, 62, 89,
105, 221, 228, 239, 241
- Roosevelt, Theodore, 241
- Röhm, Ernst, 43, 44, 49, 50
- Rusia, 28, 30, 60, 81, 82, 85, 95,
123, 128, 162, 164, 165, 166,
167, 168, 170, 171, 172, 173,
174, 175, 176, 182, 185, 186,
187, 194, 203, 212, 223, 224,
233, 260
- Vezi și Putin, Vladimir;
- Uniunea Sovietică
- Ruzzini, Giovanni, 32
- Rwanda, 107, 256
- S
- salutul roman (fascist), 33, 37, 44,
69
- satyagraha*, 12
- Schenk, Claus Philipp, 84
- Schorr, Daniel, 63
- Seoul, 201, 226
- Serbia, 108, 111, 113, 182
- Sezer, Ahmet Necdet, 152
- Siirt, 146
- Silva, Katherine, 267
- Siria, 147, 162, 175, 176, 192, 208,
248
- Sisi, Abdel Fattah el-, 222
- Slovacia, 78, 184, 189
- Solidaritatea Franceză, 70
- Somalia, 107, 224, 248
- Soros, George, 183, 184, 195
- Spania, 58, 60, 61, 62, 63, 64, 70,
78, 80, 104, 133, 173, 191, 269
- spazio vitale* (spațiul vital), 35
- Spencer, Herbert, 23
- Spengler, Otto, 68, 177
- Spieglová, Růžena, 76, 77

squadristi, 36

Stalin, Iosif, 19, 62, 63, 81, 82, 85,
90, 91, 92, 93, 94, 95, 99, 100,
142, 164, 165, 171, 201, 203

Statele Unite, 11, 12, 14, 15, 16, 17,
24, 62, 72, 73, 98, 99, 103, 113,
115, 116, 118, 120, 121, 128,
131, 132, 136, 140, 142, 144,
157, 158, 161, 166, 167, 173,
176, 189, 194, 195, 201, 202,
208, 209, 214, 216, 218, 219,
220, 222, 223, 225, 226, 227,
228, 233, 234, 235, 236, 239,
241, 244, 245, 246, 247, 251,
257, 258, 259, 260, 267, 269

Stone, I. F., 99, 250

Sturmabteilung (SA), 40, 43

Sudan, 107

Suharto, Hajji, 177

svastica, 40, 44, 70, 73

Swift, Jonathan, 103

Ș

știri false, 21

T

Tadjikistan, 107

Taylor, Zachary, 241

tehnologie, 67, 208, 262

Vezi și platforme sociale

Terezín (lagărul de concentrare),

77

Thailanda, 224

Time for Gifts, A (Fermor), 39

Torrijos, Omar, 132

totalitarism, 13, 22, 171,

Tratatul de la Maastricht, 190

Troțki, Lev, 63

Truman, Harry, 17, 94, 99, 105,
107, 241

Trump, Donald, 15, 16, 121, 144,
173, 194, 214, 215, 220, 221,
222, 223, 224, 225, 227, 228,
229, 230, 231, 232, 233, 234,
235, 236, 241, 246, 247, 251,
258, 259, 265

Tunisia, 119

Turcia, 99, 123, 128, 148, 149, 150,
151, 152, 153, 154, 157, 158,
161, 162, 163, 182, 186, 261

Turkmenistan, 256

Tusk, Donald, 187

T

Țările Baltice, 14, 82, 107, 173

U

Ucraina, 14, 63, 82, 147, 173, 175,
176, 233

UÇK (Armata Eliberării din
Kosovo), 112, 113

Uganda, 248, 256

Ungaria, 13, 66, 78, 95, 128, 180,
181, 182, 183, 184, 186, 188,

195, 224, 261

Uniunea Britanică a Fasciștilor
(BUF), 69

Uniunea Europeană (EU), 107,
115, 148, 154, 161, 162, 181,
183, 184, 187, 188, 189, 190,
191, 192, 194, 195, 233

Uniunea Sovietică (URSS), 59, 60,
80, 81, 82, 84, 91, 94, 95, 99,
106, 165, 166, 208
Vezi și Rusia; Stalin, Iosif

Wire, The (serial TV), 175

X

Xi Jinping, 235

Z

Zair, 104

Zeman, Miloš, 194, 195

Zorii Aurii (Grecia), 193

V

Venezuela, 123, 128, 130, 131, 133,
134, 135, 136, 137, 138, 142,
143, 144, 150, 169, 225

Victor Emanuel al III-lea (rege al
Italiai), 28, 29, 32, 86, 97

W

Wallace, George, 240

Walsh, F. Edmund, S.J., 101

Wałęsa, Lech, 180, 185, 187

Washington, D.C., 14, 15, 100, 101,
137, 142, 176, 201, 204, 208,
221, 225, 229, 234, 240, 263

Washington, George, 73, 234

Washington (statul), 72

Weaver, James B., 239

Wenceslas, Piața (Praga) 13, 156

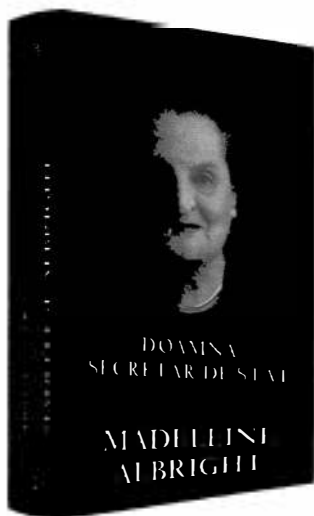
Wilders, Geert, 194

Wilhelm al II-lea,

Wilson, Woodrow, 24, 116, 188

de același autor

DOAMNA SECRETAR DE STAT MADELEINE ALBRIGHT

Povestea lui Madeleine Albright este o poveste despre trăirea plenară a „visului american”: implicată târziu în politică, ea a reușit să se impună într-o funcție care este, de obicei, percepută ca fiind apanajul bărbaților. Madeleine Albright s-a afirmat într-o epocă framântată, fiind unul dintre factorii de decizie care au contribuit la confirmarea geopolitică a lumii în care trăim astăzi. În timpul mandatului său, ea s-a confruntat cu evenimente spinoase precum: obținerea păcii în Orientul Mijlociu, intervenția armată din Kosovo și multe altele, despre care va invităm să citiți mai multe într-o carte scrisă cu multă candoare și lucru cu adevărat impresionant la un om politic de calibrul Doamnei Secretar de Stat - cu foarte mult umor și căldură.

Fascismul: un avertisment este dedicată atât victimelor fascismului, cât și „tuturor acelor care luptă cu fascismul din alții sau din ei înșiși“. În momentul în care democrațiile occidentale își pun întrebarea dacă nu cumva se află iarăși în situația de acum aproape un secol, Madeleine Albright vine cu o carte care clarifică multe dintre dilemele prezentului.

Economist

Albright este extrem de credibilă în abordarea acestui subiect. Martoră a răului produs de fascism, ea decryptează cu o rară abilitate semnalele puternice sau doar subtile pe care le trimite societatea vremurilor noastre.

The New Yorker

„De ce începem să vorbim iarăși despre fascism?“, se întreabă Madeleine Albright în cea mai recentă carte a sa. Și cine altcineva poate răspunde la această întrebare decât Albright însăși, a cărei viață a fost marcată de fascism și a cărei contribuție, ca om de stat și cetățean privat, la cultivarea democrației a fost fără egal.

New York Times

